

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Význam lukostřelby v kultuře nálevkovitých pohárů
a její odraz v pohřebním ritu
Daniel Červenka

Plzeň 2024

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra archeologie

Studijní program Archeologie

Bakalářská práce

**Význam lukostřelby v kultuře nálevkovitých pohárů
a její odraz v pohřebním ritu**

Daniel Červenka

Vedoucí práce:

PhDr. Petr Krištuf, Ph.D.

Katedra archeologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2024

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2024

.....

Poděkování

Velmi rád bych tímto poděkoval vedoucímu mé bakalářské práce PhDr. Petru Křišťufovi Ph.D. za pevné nervy, cenné rady a pomoc při psaní této práce. Dále bych také rád poděkoval Mgr. Ladislavu Čapkovi, Ph.D. za technické rady a odbornou pomoc při seminářích.

Obsah

1 ÚVOD	4
1.1 Cíle práce.....	4
1.2 Metody práce.....	6
2 POHŘBÍVÁNÍ KULTURY NÁLEVKOVITÝCH POHÁRŮ	7
2.1 Čechy	9
2.2 Morava	11
2.3 Německo	14
2.4 Polsko	16
2.4.1 Jihovýchodní skupina	18
2.4.2 Východní skupina	19
3 IDENTITA VÁLEČNÍKA	20
3.1 Zbraně a potenciální zbraně v eneolitu	23
3.1.1 Sekeromlat	26
3.1.2 Sekera	28
3.1.2.1 Tesla	31
3.1.3 Kulovitý mlat	31
3.1.3.1 Diskovitý mlat.....	32
3.1.4 Dýka	33
3.1.5 Luk a šípy	35
3.1.5.1 Lukostřelecký balíček	37
3.1.5.2 Nátepní destičky	38
3.2 Napodobeniny a miniatury zbraní	39
3.3 Ikonografie	40

3.3.1 Stély.....	40
3.4 Kultura se šňůrovou keramikou	41
3.5 Kultura zvoncovitých pohárů	42
3.6 Kultura nálevkovitých pohárů	43
4 DATABÁZE HROBŮ KNP	44
5 ANALÝZA HLAVNÍCH KOMPONENT	48
6 STRUKTURY V POHŘEBNÍ VÝBAVĚ.....	53
6.1 Vzácnost korálů	53
6.2 Vazba keramických nádob k regionu.....	55
6.3 Zbraně a potenciální zbraně	57
6.3.1 Hroby se sekeromlaty.....	60
6.3.2 Hroby se šipkou.....	61
6.3.2.1 Lukostřelci.....	63
6.3.2.2 Salzmünde	64
6.3.2.3 Chudeřín	64
6.3.2.4 Pevestorf.....	65
6.3.3 Bohaté hroby	66
6.3.3.1 Sekeromlat a šipka	66
6.3.3.2 Sekera a šipka	68
6.3.4 Hroby se sekerou	69
6.3.5 Vazby mezi zbraněmi a věkem	70
7 DISKUZE.....	73
8 ZÁVĚR.....	80

9 LITERATURA	81
10 PŘÍLOHY	91

1 ÚVOD

Kultura nálevkovitých pohárů (KNP) je kulturou staršího eneolitu, rozprostírající se ze severu od území jižní Skandinávie po Alpy a ze západu od Nizozemska po západní Ukrajinu. Je rozdělena na pět geografických skupin – Severní, jižní, západní, východní a jihovýchodní (Zápotocký 2008, 61). Přičemž každá z těchto skupin se liší sídelní strategií, hmotnou kulturou i pohřebním ritem. Tato práce se zabývá pohřebním ritem převážně jižní a jihovýchodní skupiny, konkrétně s důrazem na význam lukostřelby, jež může být prokázána nalézánými kamennými šipkami či jinými příbuznými artefakty v hrobech.

Pohřby této kultury nejsou velmi početné, přesto ale mohou vypovídat o struktuře pravěké společnosti. Způsob nakládání s mrtvými těly je soustředěn ať už do megalitických monumentálních staveb na území severozápadního Německa, Nizozemska a jižní Skandinávie (např. Kossian 2004; Bakker 1973; Midgley 2005) nebo do dlouhých mohyl s kamennou či hlinitou konstrukcí na území Čech, Moravy, Polska a středního Německa (např. Křišťuf et al. 2024; Šmíd 2017; Król 2011; 2015; Beier – Beran 1994). V dalších případech do ojedinělých hrobů, malých pohřebišť bez patrných mohylových náspů nebo i do jam na sídlištích. Jedná se jak o pohřby jednotlivců, dvojhroby, tak i skupinové hroby. Hroby samotné mají jak kamennou, tak dřevěnou konstrukci, či jsou uloženy pouze v prosté zemi. Pohřební milodary se často nacházejí po jednom nebo dvou, či nejsou v hrobech obsaženy vůbec. Často se jedná o jednu nebo dvě keramické nádoby, sekeromlaty, pazourkové nástroje, sekery nebo pazourkové šipky značící existenci luku (Zápotocký 2008, 71–74). Jsou ale také známy velmi bohaté hroby, nacházející se převážně v severní skupině (např. Brinch Petersen 1974; Lübke – Lüth – Terberger 2009, 307–338).

1.1 Cíle práce

Jak již bylo nastíněno v úvodu, tato práce se zabývá významem lukostřelby v kultuře nálevkovitých pohárů. Mým hlavním úkolem je pokusit se

shromáždit reprezentativní počet hrobů obsahujících zbraně z KNP dostupných v literatuře, a to jak kostrových, tak žárových. Jako sledovanou oblast jsem si vybral území Čech, Moravy, východního Německa a Polska (Jižní, jihovýchodní skupina KNP) z důvodu podobnosti pohřebního ritu, pravděpodobných kontaktů těchto skupin a největšího množství dostupné literatury se kterou se dá následně pracovat. I přes toto rozsáhlé území, z důvodu malého počtu hrobů obsahujících zbraně, jsem doplnil databázi několika hroby z dalších území KNP, konkrétně Dánska, Švédska a severozápadního Německa. Do databáze jsou také zahrnuty hroby sídlištního rázu. V tomto případě mám na mysli pohřby známé ze sídlištních kontextů, a to ať už ze (zásobních) jam, tak přímo z domů, kdy v obou případech může jít o pohřby rituálně uložené tak i pohřby bez rituálního uložení, tzv. „pohozence“.

Hlavní cíl této práce je tedy vyčlenit sociální status jedinců pohřbených s lukostřeleckou výbavou. V pohřební výbavě sledovaného souboru hrobů bude sledováno zastoupení zmíněných lukostřeleckých atributů jako jsou šipky, popřípadě jiné artefakty tradičně spojované s lukostřelbou (nátepní destičky, čepele), a dalších zbraní (sekeromlaty, kulovité mlaty, dýky). Dále se pokusím o nalezení nějakých nenáhodných struktur mezi artefakty. Také se z vyčleněného souboru ochuzeného o žárové hroby pokusím zjistit typické umístění jednotlivých artefaktů v hrobové jámě. Zvláště důrazně dbám na šipky a jejich výskyt ve shluku nebo náhodné rozmístění ve hrobové jámě. Jejich výskyt ve shluku by totiž mohl značit výskyt toulce, který byl z důvodu organického materiálu rozložen, a napomohl by interpretaci pohřbeného jedince jako lukostřelce. Pokud se v hrobech šipky vyskytovaly spíše náhodně rozmístěny bez další hierarchie, mohlo by se jednat naopak o příměs. Příměsí v tomto případě myslím například intruzi nebo interpretaci projektilu jako příčinu zranění či smrti jedince, a ne jako milodaru. V některých případech bych jako příměs mohl zahrnout i štípanou industrii u níž je díky jejímu tvaru nebo pouze zachování fragmentů problematické určit, zda se jedná o šipku či nikoliv. Nadále se při pokusu o vyčlenění sociálního statusu zaměřím na pohlaví a zemřelých a konstrukcí hrobu. Pohlaví i věk měly téměř bezpochyby svůj význam ve spojení

s určitým typem artefaktů jako jsou právě zbraně. Rozdílné postavení měli pravděpodobně jedinci pohřbeni pouze se sekeromlatem či šipkami, nebo jedinci pohřbeni s oběma artefakty a např. keramikou nebo ozdobami v podobě korálů.

V následujících kapitolách částečně nastíním genezi a pohřební ritus ve sledovaných geografických skupinách KNP společně s charakteristikou zbraní a potenciálních zbraní, které se nacházejí v hrobech a používaly se v této době. Zmíním se krátce také o podobnostech a odlišnostech pohřebního ritu kultury nálevkovitých pohárů s kulturami se šňůrovou keramikou (KŠK) a kulturou se zvoncovitými poháry (KZP). Obzvláště pak porovnání lukostřelecké výbavy KNP s lukostřeleckou výbavou KZP, kde se dá najít určitá analogie.

1.2 Metody práce

Základ této práce tvoří soupis hrobů se zbraněmi, který byl zaznamenán do relační databáze v programu Microsoft Access 2020. Deskriptory jsou zvoleny tak, aby podaly co nejvíce informací o pohřbech kultury nálevkovitých pohárů a aby odpovídaly cílům, jež jsou představeny v předchozí podkapitole. Spousta informací v záznamech ale chybí, protože je nebylo možné dohledat v literatuře, ani při výzkumech. Jedná se často o údaje o pohlaví a věku, ale i o poloze artefaktů či jejich materiálu. Toto lze částečně vysvětlit prostředím, kde byly kostry uloženy a postdepozičními procesy. V dalším případě pak spálenými kostmi v žárových hrobech.

Po shromáždění jednotlivých hrobů KNP dochází ke zpracování dat pomocí analýzy hlavních komponent (PCA = Principal Component Analysis) v programu Statistica 14. Tato metoda patří do skupiny formalizovaných metod vektorové syntézy (Neustupný 2007). Jedná se o metodu, která se v archeologii již mnohokrát osvědčila a používá se od druhé poloviny minulého století. Zde jsem se snažil postupovat podle metodiky Evžena Neustupného představené v jeho publikaci Metoda Archeologie z roku 2007 (Neustupný 2007).

V dalších kapitolách bude představeno pohřbívání v jednotlivých geografických skupinách KNP a jejich relativně chronologických fázích, které patří do sledovaného území této bakalářské práce. Jedná se tedy o území Čech, Moravy, Polska a východního Německa společně s nastíněním megalitického pohřbívání severní skupiny. Pro informace o pohřbívání na území Čech byla převážně využita kapitola věnující se kultuře nálevkovitých pohárů v osmém díle Archeologie Pravěkých Čech (Neustupný (ed.) 2008), publikace M. Šmída a A. Houšťové pro Moravu (Šmíd 2003; 2017; Houšťová 1960). Pro území Německa se jednalo převážně o publikaci J. Preusse (Preuss 1966) a publikace D. Króla a K. Jażdżewskiho pro Polsko (Król 2011; 2015; Jażdżewski 1936). Pro lepší orientaci budou představeny jednotlivé zbraně nalézané v kontextu a jejich typy, k tomuto byly využity obzvláště práce M. Zápotockého pro sekeromlaty (Zápotocký 1992) a C. Rinneho pro šipky (Rinne 2001). V obou případech se jedná převážně o informace dostupné z literatury, popřípadě doplněny o mé poznatky získané z databáze.

2 POHŘBÍVÁNÍ KULTURY NÁLEVKOVITÝCH POHÁRŮ

Pohřební ritus kultury nálevkovitých pohárů je na celém území jejího působení kostrový i žárový. Kostrový ritus dominuje pravděpodobně po celou dobu působení kultury nálevkovitých pohárů, kdy naopak žárový se začíná vyskytovat až v mladším období spíše ojediněle a v kontextu kostrových nebo birituálních pohřebišť, dále také v sídlištních kontextech (např. Zápotocký 2008; Król 2015a; Pleslová-Štiková 1985). V druhém případě se vyskytují celá žárová pohřebišť, i když zde se jedná pravděpodobně pouze o lokální fenomén mladších moravských fází KNP. Liší se však umístění jednotlivých hrobů, kdy v severní a severozápadní skupině, částečně se skupinou východní jsou hroby převážně situovány do megalitických hrobek. V jižní, východní a jihovýchodní skupině se objevují kostrové i žárové hroby pod mohylovými náspy ať už s kamennou, dřevěnou, či hliněnou konstrukcí (Šmíd 2017; Król 2011). Mohylové náspy mají kruhový, obdélníkový či trapézovitý půdorys a patří pravděpodobně

k nejstarším pohřebním formám KNP. Existuje také velké množství pohřebišť bez zjištěného mohylového náspu a hierarchizace, nebo i nálezy ojedinělých hrobů na celém území KNP. Interpretace těchto hrobů ale může být vytržena z kontextu (Zápotocký 2008, 72). Hroby celého území KNP mohou být na úrovni povrchu a nad povrchem kryté mohylovým náspem nebo dolmeny, v dalším případě jsou mělké či i více zahloubené hroby pod povrchem (Jażdżewski 1936). Konstrukce jednotlivých hrobů pak sestává převážně z kamene a ten je kladen na vícero způsobů. Objevují se složitější hroby skříňkové, nebo jednodušší s kamenným pláštěm, obložením či pouze kamennou deskou překryty nebo i podloženy (Zápotocký 2008, 72). Běžné jsou také hroby s dřevěnou konstrukcí, jako jsou kompletní dřevěné skříňky či je dřevo zařazeno do kamenné konstrukce hrobu. Dále je možný také výskyt hrobů bez konstrukce uložených v prosté zemi. Ve většině případů se setkáváme s hroby jednotlivců, dvojhroby a hroby se třemi jedinci. Obzvláště na lokalitách severní a západní skupiny se pak nacházejí skupinové hroby často umístěny do megalitických hrobek (Bakker 1973; Kossian 2004).

Mrtví jsou uloženi rituálně pokrčeni na pravém nebo levém boku, kdy u uložení nezáleží na pohlaví (Šmíd 2017, 91). Dále se vyskytují hroby obsahující skelet uložený na zádech, v hlavním případě na území severní skupiny a Polska (Król 2011; 2015) nebo z dalších území, např. na lokalitě Čechůvky (Šmíd 2017) nebo lokalitě Modřice (Šmíd – Tvrdý – Parma – Kos 2018). Tato forma pohřbívání se pravděpodobně vyvinula z mezolitických tradic na severu. Problémem je, že se ve spoustě případů v KNP nedochovaly kosti, či se dochovaly pouze částečně. Jedním z důvodů může být kyselá půda, která dokáže pozůstatky zcela strávit. Díky této skutečnosti je proto často problém antropologicky určit pohlaví a věk.

V hrobech se často nachází pouze jeden či dva milodary, případně jsou hroby naprosto bez přídavek. Ve většině případů se jedná o keramické nádoby jako lahve, džbány, amfory, hrnce a poháry. Dalšími přídávky mohou být sekery, sekeromlaty a další typy mlatů, šipky, dýky, různé pazourkové nebo kostěné nástroje a ozdoby, které jsou nejčastěji v podobě provrtaných zvířecích

zubů, měděných prstenů nebo náhrdelníků a jantarových korálek (Zápotocký 2008, 73).

2.1 Čechy

Území Čech spadá do jižní skupiny kultury nálevkovitých pohárů. Osídlení a pohřebiště se soustřeďují převážně v severozápadních, středních a východních Čechách s ojedinělými nálezy na západu Čech. Regiony jsou propojeny pásem nalezišť v Polabí. Chronologicky jsou Čechy pomocí keramických tvarů a výzdoby rozděleny na 3 fáze – baalberskou, siřemskou a salzmündskou (Zápotocký 2008, 62–63). KNP na českém území začínající baalberskou fází spadá do staršího eneolitu, začínajícímu přibližně v 39. nebo 38. stol. př. Kr. Dříve bylo myšleno, že pohřby kultury nálevkovitých pohárů spadají pouze do starší baalberské a mladší salzmündské fáze, kdy možnost datování do prostřední fáze siřemské bylo problematické. Pokud se ale dalo uvažovat o datování do fáze siřemské, tak se jednalo jediné o pohřby jednotlivců ze sídlištních jam, známé např. z Makotřas (Pleslová-Štiková 1985). Tvzení, že pohřby spadají pouze do baalberské a salzmündské fáze již ale neplatí. Nedávný výzkum mohyly v Dušníkách prokázal datování hrobu desetiletého dítěte s přídávky v podobě džbánu a jednoho hrotu šípu přibližně do let 3633–3522 př. Kr. kam by se dala datovat i siřemská fáze (Křišťuf et al 2024). Pohřební rítus po celou dobu trvání české KNP je převážně kostrový, ojediněle pak žárový, a to zřejmě pouze v salzmündské fázi. Těla jsou ukládána ve skrčené poloze na pravý nebo levý bok. Orientace hrobů je pak v baalberské fázi převážně V-Z a v salzmündské S-J. V případě samotných hrobů se kromě prostého uložení do země objevují kamenné konstrukce jako jsou složitější skříňkové hroby, nebo jednodušší kamenné obložení z menších kamenů, překrytí menšími kameny či překrytí nebo i podložení velkými kamennými deskami. Dále byly hroby pravděpodobně zvýrazněny nízkým rovem nebo mohylovým náspem a v případě významnějších jedinců kamennou obdélníkovou dlažbou také zřejmě původně překrytou mohyloou. Hroby se potom

vyskytují převážně v samostatných pohřebních areálech a ty lze rozdělit na tři skupiny (Zápotocký 2008, 71–74).

První skupina má centrální hrob uložen do příkopového ohrazení, původně krytého mohylovým násepem. Mohylový násep byl obdélníkovitého, trapézovitého, či kruhového půdorysu, jež patřily k nejstarším pohřebním formám KNP. Zápotocký se domnívá, že trapézovité a obdélníkové násypy byly pravděpodobně určeny mužům – patriarchům, či dalším příslušníkům náčelnické vrstvy. Tato pohřebiště mohla sloužit i dalším funkcím (společenským, náboženským) (Zápotocký 2008, 71–72). Ačkoliv je mohylové pohřbívání charakteristické pro KNP, tak do nedávné doby nebyla na území Čech v terénu patrna téměř žádná mohyla užívaná kulturou nálevkovitých pohárů, kromě výjimek jako například mohla v Nymburce (Motyková 1998). V dalších případech některé hroby jako např. ve Velkých Žernosekách leží v řadě za sebou v rovnoběžkovém směru, což je možné interpretovat jako doklad toho, že hroby musely být označeny stavbou, která zdůrazňovala jejich delší osu – nejpravděpodobněji tedy dlouhou mohylou (Krištuf 2004, 289). Nejistá situace ohledně mohylového pohřbívání se ale změnila nedávnými výzkumy, kdy za pomoci metod dálkového průzkumu bylo odhaleno několik desítek dlouhých mohyl, včetně nových morfologických typů specifických pouze pro Česko, které nám dříve nebyly známé z žádné jiné skupiny (Krištuf et al. 2024).

Pohřebiště bez výraznější hierarchie spadají do druhé skupiny. Jsou složena z malého počtu hrobů bez výraznější hierarchie. Tato skupina může být ale mylná z důvodu plošně omezených výzkumů, či výzkumů prováděných amatéry a také možnosti zaniklé nebo nerozpoznatelné vazby na primární hrob. Jako příklad může být uvedeno pohřebiště v Praze-Bubenči s osmnácti hroby mladší fáze KNP (Dobeš – Kostka – Likovský 2011, 139–162). V případě třetí skupiny se jedná o podobnou situaci. Jedná se o ojedinělé hroby, které ale mohly být vytrženy ze širšího kontextu pohřebiště první či druhé skupiny (Zápotocký 2008, 72).

Specifickou skupinou jsou sídlištní pohřby, jako je tomu ostatně na celém území obývaném kulturou nálevkovitých pohárů. Jedná se o nejčastější formu pohřebního ritu v české KNP. Největší soubor sídlištních pohřbů je znám z Makotřas, kde se nachází 29 jedinců v 18 objektech (Pleslová-Štiková 1985, 84). Těla se pak nacházejí v rituální (pokrčené) poloze s orientací typickou pro danou fázi. V případě rituálního uložení se vyskytují i milodary. V jednom objektu se mohou nacházet jeden, dva i více jedinců. Zajímavé jsou pohřby jednotlivců se záměrně usmrcenými zvířaty (dobytek, psi), ukládané do zásobních jam (Zápotocký 2008, 73–74). Tyto pohřby jsou označovány jako obětní nebo obřadní a jsou spojeny s různými komunitními rituály (Pleinerová 2002, 21, obr. 3–9). Druhý případ jsou těla bez rituálního uložení – „pohozenci“ (Zápotocký 2008, 73–74). K nim patří pohřby, kde jsou nalézány kostry více jedinců, nebo jednotlivé části těl, jako např. samotné lebky (Černá – Velímský 1991, 56, obr. 2, 3). „Pohozenci“ i rituálně uložení jedinci na sobě někdy také nesou stopy násilného usmrcení. Zmínit opět mohu lokalitu Makotřasy, kde stopy násilných zásahů pozorujeme u 12 jedinců (Pleslová-Štiková 1985).

Pohřby na pohřebištích i sídlištích se dají interpretovat různými způsoby. Jedna pravděpodobně nejpřesvědčivějších hypotéz je odůvodněna sociálními rozdíly a to těmi, že pohřební areály jsou určeny pro náčelnickou nebo vysoce postavenou vrstvu jedinců a pohřby na sídlištích pro nižší vrstvu (Pleslová-Štiková 1985, 87; Neustupný 1986, 229; Zápotocký 2008, 74). Další hypotéza je odůvodněna válečnými střetnutími. V této hypotéze by pohřební areály byly určeny pro všechny příslušníky dané komunity a pohřby na sídlištích jako důkaz násilných vniknutí a pobití obyvatelstva (Zápotocký 2008, 71–74).

2.2 Morava

Oproti Čechám se na Moravě a Polsku vyskytuje ještě časná fáze kultury nálevkovitých pohárů, která spadá do konce časného eneolitu před počátek baalberské fáze. Tato nepojmenovaná fáze se vyvíjí z lengyelských skupin

(Šmíd 2017, 25; Neustupný 2008 12–13). Moravské skupiny kultury nálevkovitých pohárů se vyskytují na úrodných, převážně sprašových půdách moravských úvalů a přiléhajících pásmech podhůří Českého masivu. Jedná se o Zábřežské, Drahanské, Boskovické, Lipovské a Leskounské vrchoviny, Znojenské a Jevišovické pahorkatiny s přilehlým územím Dolního Rakouska. Na území Moravy jsou také v terénu lépe dochované mohylové násypy, které jsou charakteristické oválným půdorysem, a většina pohřbů je situována pod nimi. Kostrový pohřební ritus se na tomto území řadí pouze do baalberské fáze, kdy nálezy nejsou příliš časté. Výrazně zde naopak převažuje kremace, kterou je možné zařadit do následujících fází – drahanovické a nejmladší ohrozimské. Obě fáze spadají pod bolearázký stupeň. Žárové hroby v popelnici byly uloženy do jámy zapuštěné do podlaží. Jáma někdy byla pouze mělká mísovitá, či se jednalo i o hlubší šachtu. Obvykle se další nádoba nacházela nad popelnicí. Okolo hrobové jámy byly umístěny artefakty, převážně keramické nádoby, výjimečně kamenné nástroje. Rozmístění žárových hrobů je nejčastěji na podélné ose mohyly, dále je časté také uložení jednoho hrobu do středu a dalších na východní hranu obvodové konstrukce. V některých případech byl hrob uložen pouze ve východní části konstrukce. V případě kostrových hrobů jsou zemřelí uloženi na pravém či levém boku, nebo na zádech. Máme doklady hrobů bez konstrukce v prosté zemi nebo hrobů s kamennou skříňkou. Dále také hrobů s kamennou skříňkou a s mohylovým náspem. Jednotlivé typy pohřebišť byly chronologicky rozlišeny do tří fází podle konstrukce mohyl a pohřbů v nich uložených (Šmíd 2017, 88–100).

První fází je baalberská, která je charakteristická kostrovými pohřby a mohylami se souvislým kamenným pláštěm. Do této fáze patří pouze mohyla z lokality Slatinky “Boří”, ve které se nacházely dva dětské pohřby ve skříňkových hrobech. Oba s pokrčenými těly, uloženými na pravém boku. Kostrový pohřební ritus ale na druhou stranu doplňuje např. ojedinělý hrob z Držovic na Moravě (Drozdová – Šmíd, 2016). V rámci této fáze zmíním i pohřby v natažené poloze známé z Modřic nebo Čechůvek. V rámci České i Moravské KNP se jedná o fenomén, který je na druhou stranu naprosto běžný v sousedním Polsku a také

např. Dánsku (Dragsholm) kde se tato rituální praktika vyvinula z mezolitických tradic. Oproti zmíněným zemím se u nás v případě pohřbů v natažené poloze jedná pouze o velmi chudé hroby, kdy se jediný milodar v podobě nálevkovitého poháru nachází pouze v hrobě č. 2 z lokality Olomouc-Hejčín (Šmíd 2017, 94108). Z této fáze jsou známy dále i sídlištní kostrové hroby, například pohřeb z Hlinska, kde se jedná o pohřeb rituálně uložené postižené ženy, orientované V-Z jak je zvykem v baalberské fázi. Jako přídavek se v hrobě nacházel sekeromlat s obloukovitým týlem (Šebela – Drechsler 2018, 54–56).

Do druhé skupiny patří mohyly s obvodovou kamennou konstrukcí. Tvar mohyl byl jak obdélný, tak trapézovitý nebo pravoúhlý. Do těchto mohyl byly uloženy již výhradně žárové hroby. Tato fáze nese název drahanovická podle nálezu obdélné mohyly z polohy Lusthoz na Velkém Kosíři u obce Drahanovic odkryté V. Dohnalem (1974, 20–22).

Třetí fáze již naprosto postrádá kamennou konstrukci s kameny použitými pouze k úpravě či překrytí jednotlivých hrobů. Jedná se o nejmladší fázi pojmenovanou podle nekropole na Horce u Ohrozimi – ohrozimská fáze (Gottwald 1925; 1926). Zároveň se jedná o nejmladší fázi mohylových pohřebišť na Moravě. Toto je možné potvrdit novými nastupujícími tvary nádob a převážně jejich výzdobou inklinující k jejich obdobám v klasickém stupni badenské kultury (Šmíd 2017, 94–95).

Mimo zmíněné tři fáze je pravděpodobný výskyt ještě jednoho mezistupně značícího přechod z inhumace na kremaci, nebo také přechod z baalberské fáze na drahanovickou. Příkladem je mohyla z lokality „Boří“ u Slatinek se souvislým kamenným pláštěm a žárovými pohřby. Na této lokalitě byl nalezen hrob v mohyle č. 6 vybaven dvěma amforami, z nichž jedna nesla znaky výzdoby charakteristické pro siřemskou fázi KNP, nebo v tomto případě spíše pro wióreckou fázi z území Polska (Šmíd 2017, 95). Přiklonění k interpretaci, že výzdoba amfory je ovlivněna spíše z oblasti působení wiórecké fáze KNP by dávalo smysl díky pravděpodobným kontaktům Moravy s východní i

jihovýchodní skupinou KNP z Polska, jak se domnívají někteří autoři (např. Król 2011; 2015).

Již jsem výše zmínil sídlištní pohřby, jejichž situace je zde podobná jako v Čechách. V případě pohřbů v sídlištních objektech se uvažuje o násilných vniknutích na sídliště, dále také i o různých spirituálních praktikách souvisejících s úrodností, uctíváním žen jako „kněžek-matek“ atd. V případě sídlištních pohřbů se jedná jak o kostrové hroby náležící baalberské fázi, tak o hroby žárové v bolerázském stupni (Šmíd 2017, 109-113).

V případě moravských mohylových pohřebišť a jejich konstrukce se vedou diskuze o vlivu megalitického pohřbívání ze severu a polských Kujav. Dále také o následujících vzájemných kontaktech jižní a převážně východní či jihovýchodní skupiny KNP. Tato možnost se zdá pravděpodobná i díky pohřbům uložených na zádech převzatých pravděpodobně opět z Polska či severní skupiny KNP (Šmíd 2017; Król 2011; 2015). Dalším potvrzením kontaktů jednotlivých skupin KNP může být i import surovin na dlouhé vzdálenosti, který nastíním ve třetí kapitole.

2.3 Německo

Současný stát Německo je rozdělen z pohledu archeologie do třech geografických skupin kultury nálevkovitých pohárů, která zde spadá do období pozdního neolitu. Severozápad Německa spadá do západní skupiny společně s Nizozemskem. Sever Německa společně s Dánskem a jižním Švédskem patří do severní skupiny KNP. Pro tyto dvě skupiny je charakteristické pohřbívání do megalitických hrobek. Pro tuto práci je však důležité střední, potažmo východní Německo spadající společně s Českem a Moravou do jižní skupiny KNP. V této oblasti se osídlení a pohřebišť soustřeďují převážně v okolí řeky Sály, kde se také nacházejí lokality Baalberge a Salzmünde, podle kterých jsou pojmenovány starší a mladší fáze této kultury, které se vyskytují jak v Německu, tak i v Čechách, Moravě a některé jejich prvky se vyskytují ojediněle i v Polsku

(Preuss 1966, 65-67). Chronologie je zde tedy velmi podobná jako v sousedních Čechách. Starší fáze KNP spadá do baalberské fáze a mladší do salzmündské, kterou střídá fáze walternienburská, která se v Čechách nevyskytuje a je souběžná s koncem salzmündské fáze na území Čech (Zápotocký 2008, 63).

V baalberské fázi je pohřební ritus doložen pouze kostrový. Konstrukce hrobů může být opět kamenná jako např. kamenná skříňka nebo obložení z menších kamenů či tlustších i tenčích kamenných desek, dále také dřevěná skříňka či obložení, nebo je hrob uložen do prosté země bez patrnější konstrukce. V některých případech se využívaly i megalitické krycí desky. V hrobech se nacházejí pohřby jednotlivců nebo i pohřby skupinové, převážně pohřby jednoho dospělého s dítětem. Umístění mrtvých do hrobů je pak na pravém nebo levém boku s pokrčenýma nohama a s typickou orientací V-Z. Časté jsou nálezy menších pohřebišť po přibližně 10 hrobech. Jako v Čechách je pravděpodobné, že se nad více hroby a pohřebišti původně nacházel mohylový násep, často však v terénu není patrný. Pokud ale existují v terénu viditelné důkazy mohylových náspů, tak se jedná o mohyly s trapézovitým nebo oválným tvarem obsahující jeden i více hrobů (Schönigerová 2011, 42–43). Další důkaz mohylového náspu by mohl být výskyt plochých hrobů, nebo ukládání hrobů na úroveň povrchu (Beier – Beran 1994, 116–118). Příkladem navršené mohyly, která již není v terénu patrná mohou být také hroby v trapézovitých příkopech, jako známe např. z lokality Zörbig, kde se nacházely 2 hroby baalberské fáze uvnitř příkopu a jeden hrob únětické kultury mimo něj (Hornig 2003, 9–19). V tomto případě se mohlo jednat o základ palisády zpevňující právě mohylový násep. Podobná situace lze vyzorovat v Březně u Loun nebo také mohylách kultury se šňůrovou keramikou (Buchvaldek, M. 1986, 32; Schönigerová 2011, 42). Dalším příkladem je pohřebišť na lokalitě Melzow, jedná se o podobnou situaci jako ve Velkých Žernosekách, kdy hroby ležely v řadě za sebou, což mohlo značit dlouhou mohylu (Hagen 1915, 40–43; Moucha 1963, 133–134). O samotné konstrukci dochovaných mohyl pak s jistotou můžeme říci, že se v centru baalberské skupiny v okolí řeky Sály

nenalezla žádná mohyla se souvislým kamenným obložením jako známe z Moravy nebo Polska (Šmíd 2017, 105).

V salzmündské fázi německé KNP již pohřební zvyky nejsou jednotné. Pohřební ritus již není pouze kostrový, ale ojediněle se vyskytuje i žárový. V případě kostrového ritu jsou mrtví většinou uloženi pokrčeni na pravém nebo levém boku, někdy až extrémně, tzv. v podřepu. Převažují ojedinělé ploché hroby nebo malá pohřebiště, někdy pouze o dvou hrobech (Schöningerová 2011, 26), avšak vyskytují se pravděpodobně opět i mohylová pohřebiště. Konstrukce jednotlivých hrobů je potom podobná jako v baalberské fázi a české KNP, kdy se vyskytují kamenné skříňkové hroby, nebo hroby obložené menšími kameny, či většími kamennými deskami. V některých případech se dá hovořit i o původní dřevěné konstrukci (Beier – Beran 1994, 145–150).

Opět jako v české a moravské KNP se v obou středoněmeckých fázích nacházejí pohřby na sídlištích. V baalberské fázi je však některé pohřby v sídlištních jamách problematické dokázat kvůli promíchání se sídlištním odpadem, přesto jsem některé však do databáze zařadil z důvodu sídlištních pohřbů, které se dají prokázat na území Čech (např. Pleslová-Štiková 1985).

2.4 Polsko

Většina Polska polohově spadá do východní skupiny KNP, jež končí u běloruských hranic. V příhraničí České republiky mohou být doklady ohrozimské fáze KNP. V přilehlé části Polska se také vyskytuje nejstarší fáze KNP známa dále jen z Moravy. Malopolsko společně s Lublinským vojvodstvím a okolím spadá do jihovýchodní skupiny KNP společně se západní Ukrajinou. V období trvání baalberské fáze v Čechách a Německu se na území východní skupiny Polska vyskytuje starší wiórecká fáze a mladší luboňskou fází je možné synchronizovat s fází salzmündskou (Jankowska – Wiślański 1991, Abb. 2, 5; Zápotocký 2009, 63; Preuss 1966). V oblasti Malopolska nacházejícím se v jihovýchodní skupině pak v synchronizaci s wióreckou i baalberskou fází je

možné zařadit bronocickou fázi s klasickou fází (3650-3400/3300 BC). Klasická fáze by se dala přibližně synchronizovat s dozníváním baalberské fáze a počátkem fáze salzmündské (Król 2015a, 223–224).

Pohřbívání v obou skupinách bylo v rámci možností podobné. Lišilo se ale tím, že ve východní skupině na severu a středním Polsku v Kujavsko-Pomořanském vojvodství se nacházely megalitické hrobky. Pravděpodobně díky vlivům ze severní skupiny KNP, konkrétně německého Meklenburska-Předního Pomořanska, nelze to ale potvrdit s jistotou. Naopak v jihovýchodní skupině se vyskytují mohyly s kamennou, dřevěnou nebo hliněnou konstrukcí. Pohřební ritus byl ve většině případů kostrový, ale nalezeno bylo i několik žárových hrobů, ty se vyskytovaly na některých birituálních pohřebištích, např. Las Stocki B nebo Sarnowo. V případě kostrového pohřebního ritu jsou mrtví většinou uloženi v natažené poloze na zádech s orientací V-Z a to jak ve východní, tak jihovýchodní skupině KNP. Později se začaly vyskytovat i pokrčené kostry uložené na boku. Konstrukce samotných hrobů v jihovýchodní skupině byla kamenná nebo i s dřevěnými prvky. Jedná se o kamenné či dřevěné skříňkové hroby nebo skříňky s použitím obou materiálů současně. V dalším případě jde o hroby s kamenným obložením, které byly běžnější. Často se jednalo i o hroby s kamenným obložením, které byly navíc překryté kamennou deskou. V dalším případě se jednalo jako i v ostatních skupinách o hroby bez konstrukce v prosté zemi, takové ale byly méně časté a tyto hroby se vyskytují více v jižní skupině KNP. Hroby byly zvýrazněny kamennou dlažbou z menších nebo větších kamenů, ve východní skupině pak dolmeny (Jażdżewski 1936, 294–302). Pohřebiště v Polsku lze také rozdělit na více skupin. Převážně se dělí podle konstrukce mohylníků, jako v případě Moravy.

V následujících dvou podkapitolách se budu věnovat pohřbívání v obou geografických skupinách na území Polska. Převážně se ovšem budu věnovat mohylovým pohřebištím jihovýchodní skupiny z důvodu největšího množství shromážděných hrobů v databázi a větší podobnosti pohřbům z území Čech, Moravy a východního Německa oproti kujavským megalitickým pohřbům, které

jsou ale v databázi také částečně zahrnuty. Pohřbívání východní skupiny zde bude pouze stručně shrnuto.

2.4.1 Jihovýchodní skupina

První skupina pohřebišť jihovýchodní skupiny jsou mohyly s kamenným obložení a trapézovitým půdorysem, s orientací V-Z. Některé měly dokonce přídavné sloupové konstrukce, které mohly sloužit jako vestibuly pro další rituální a pohřební účely. Druhý typ mohyl jsou tzv. megaxylony, tedy mohyly s dřevěnou konstrukcí, které mají převážně trapézovitý půdorys. Společně s první skupinou se v nich často nachází hrob pouze jeden, v případě více hrobů se žádný nejeví jako centrální. Převážně se u obou skupin také jednalo o pohřby jednotlivců, ojediněle dvou až tří jedinců (Król 2011, 66–71).

Zajímavá se jeví třetí skupina jihovýchodních polských hrodek, která se svou konstrukcí může srovnávat s kujavskými quasi-megalitami nebo i moravskými mohylami. Tyto hrobky převážně s obdélným půdorysem (ojediněle trapézovitým), mají stejně jako moravské baalberské a baalberské/drahanovické mohyly souvislý kamenný plášť bez obložení, avšak se u nich ne vždy nacházela hlinitá konstrukce (Król 2011, 70-74; Šmíd 2017, 105-106; Nowak 2009, 474). Její absence ale může být vysvětlena zahlazením původní konstrukce orbou. Oproti první a druhé skupině převažuje více hrobů v jedné hrobce, které jsou umístěny na úrovni země a překryty kameny. V případě jednotlivých hrobů je zde zjevná i další podobnost s moravskými mohylami a tou je jejich umístění u hlavní nebo poblíž hlavní osy mohyly. Dariusz Król se dále domnívá, že na základě podobností zmíněných v tomto odstavci je možné, že lidé z území Nałęczówské nížiny, kde se mohyly tohoto typu nacházely, udržovaly kontakty se skupinami z Moravy a Kujav (Król 2011, 87).

Do poslední skupiny spadají podobně jako v případě Čech a Německa pohřebišť bez viditelné původní konstrukce. V některých případech se jedná o hroby umístěné v řadě za sebou, což by mohlo značit původní mohylový násep,

jako v případě Velkých Žernosek. Jedná se např. o lokalitu Kichary Nowe. M. Florek taková pohřebiště označuje jednoduše jako „nemegalitická pohřebiště“ (Florek 2006, 407-421).

2.4.2 Východní skupina

Východní skupinu KNP tu z důvodu malého zastoupení ve sledovaném souboru (5 hrobů) shrnu pouze stručně. Jak už jsem zmínil výše, hroby ve východní skupině, konkrétně Kujavách a jejich okolí, byly megalitické nebo tzv. „quasi-megalitické“. Megalitické hroby byly ve východní skupině Polska trapézovité a možná i lichoběžníkové. Často se v jednotlivých hrobkách nacházel pouze jeden hrob. Jedná se o 58 % ze souboru 28 hrobek (Rzepecki 2004, 123). Stejně jako v případě jihovýchodní skupiny byly kujavské hrobky rozděleny na několik skupin.

Hrobky typu A mají lichoběžníkový tvar obestavěný balvany. Jedná se o nejpočetnější skupinu (82,5 %) z Kujav. Typ B je obestavěn dřevem a potenciálně i hlínou místo balvanů. V literatuře jsou označovány např. jako quasi-megality. Typ C je potom lichoběžníkového, oválného nebo obdélného půdorysu a je obestavěn drobnými kameny, či sestával ze souvislého kamenného pláště jako baalberské nebo drahanovické mohyly na Moravě. Poslední typ D pak má opět lichoběžníkový nebo obdélný půdorys s kamennou a dřevěnou konstrukcí (Król 2015a).

K roku 2015 je známo přibližně 130 hrobů z východní skupiny KNP. Jedná se o nálezy ze všech čtyřech typů hrobek. Převážně se jedná o hroby z oblasti právě Kujav a okolí. Jednotlivé hroby z této skupiny mají buď kamenné obložení, ojediněle dřevěnou konstrukci nebo jsou v prosté zemi. Existují nadzemní i zahloubené hroby (Król 2015a, 72–96). Pro potřeby této práce se mi podařilo shromáždit 3 kostrové hroby východní skupiny, spadající do wiórecké fáze. Z toho hrob 1 nacházející se v mohyle 1 na lokalitě Sarnowo má kamenný plášť společně s kamennou dlažbou vespod hrobové jámy (Król 2015a, 56–57). Hrob

1 na lokalitě Obalki měl kamenné obložení a jednalo se o hrob na úrovni země. Mohyla 2 ve které se zmíněný hrob nacházel byla pravděpodobně megalit nebo quasi-megalit (Król 2015a, 44–45). U třetího wióreckého hrobu se mi nepodařilo shromáždit informace o konstrukci, pouze o pravděpodobném zvýraznění či překrytí hrobu kamennou dlažbou jež nebyla dochována (Gaj) (Papiernik – Wicha – Płaza 2018, 450). V případě dalšího hrobu nebyly nalezeny žádné lidské pozůstatky (Rybno), pouze se v textu vyskytla informace, že se hrob nacházel na úrovni kamenné dlažby (Król 2015a, 209–210). V případě posledního hrobu splňujícího kritéria se jednalo o žárový pohřeb bez informací o konstrukci (Łupawa) (Król 2015a, 125–126).

3 IDENTITA VÁLEČNÍKA

Určitá forma násilí provází společnosti, včetně těch pravěkých, pravděpodobně od jejich počátku. V pravěku se pravděpodobně mohlo jednat o určité konflikty jednotlivců uvnitř komunity nebo i více zúčastněných. Otázkou potom zůstává, zda v pravěkých společnostech můžeme mluvit o vyvinutější formě násilí v podobě války. Pojem násilí může být definován jako forma fyzická agrese s možným následkem v podobě zranění nebo smrti (Fry 2007, 24). Válka jako taková má potom mnoho definic, kdy také záleží na období kdy násilný akt s možnou interpretací jako válka probíhal. Pro pravěké společnosti může být válčení definováno např. jako krvavé střetnutí malých skupin zahrnující nájezdy, přepady nebo i vraždu (Guilaine – Zammit 2005, 24). Pro tuto práci bude však vhodnější spíše definice Marca Kissela a Nama C. Kima, kdy je válčení označováno jako ozbrojený konflikt odehrávající se mezi dvěma nebo více autonomními skupinami (Kissel – Nam 2019, 146). Válka je potom opakované válčení (Vandkilde 2006, 393). Tato definice je vybrána z důvodu, že nezmiňuje vraždy ani vážná zranění a soustředí se na podstatný fakt spojený s válkou, tedy na to, že se jedná o skupinovou aktivitu. Z práce etnografů věnujícím se současným domorodým kmenům (např. Kapuakovci) je možné vyzdvihnout, že válčení nemusí nutně znamenat způsobení zranění nebo vraždu členů druhé

komunity, ale spíše slouží jako určitá forma sociální interakce s důrazem na prezentaci síly a odhodlání k boji (Turek 2007, 17–18). Můžeme pouze spekulovat, zda se již v eneolitu jednalo o nějaké větší a více organizované ozbrojené konflikty nebo zda se jednalo o způsob válčení podobný Kapuakovcům představený několik řádků výše.

Určitá vodítka značící násilné konflikty v podobě válčení nebo války v pravěkých nestátních společnostech ale můžeme pozorovat pomocí hmotných pramenů jako jsou nástroje interpretované jako zbraně či potenciální zbraně, traumat na kostech, dokladů forem opevnění, v některých případech ikonografie nebo v nejdůležitějším případě pomocí hrobů jedinců, kteří by mohli být interpretováni jako válečníci. V tomto případě se jedná jak o konstrukci hrobu, tak interpretaci milodarů v nich uložených i případně zmíněných traumatech na kostech.

Válečník může být definován jako symbolická postava ztělesňující sílu společně s možností páchat násilí v rámci své společenské role. Válečnictví je tzv. sekundární identita, což znamená že propojuje různé další sociální identity, převážně pak zmíněný věk a pohlaví. Válečník poté může být válečníkem pouze v určité části svého života. Předpokládám že v eneolitu, konkrétně KNP, válečnictví nebylo institucionalizováno, tedy bojovníkem byl prakticky každý jedinec od určitého věku. Někteří jedinci však mohli dávat tuto sekundární identitu více najevo oproti ostatním, např. v rámci ceremoniálních soubojů. Válečnictví se tedy mohlo stát ze sekundární identity jejich profesí (Vandkilde 2006, 393–399). V tomto kontextu budu dále v textu označovat sekundární válečnickou identitu jako identitu jedinců, kteří mohli zastávat i jiné funkce v rámci komunity, např. náčelnické. V druhém případě budu primární identitou označovat jedince u kterých může být díky milodarům, např. ojedinělým sekeromlatům nebo výzdobě zbraní, válečnictví jejich hlavní profesí. V případě obou skupin těchto válečníků se jedná o jedince zodpovědné za obranu své skupiny, útoky na skupiny nepřátelské, a především o jedince s vysokým společenským postavením, díky kterému mají přístup k předmětům nebo určitým výhodám, jež běžně nejsou dostupné všem členům komunity (Schulting 2013, 20). Jako

předměty nedostupné ostatním členům komunity mám na mysli především nepracovní nástroje interpretované jako specializované zbraně, které se poprvé začaly objevovat v eneolitu. Jako první nástroj označen jako specializovaná zbraň je považován sekeromlat, které sice známe již z neolitu z prostředí lengyelské kultury, ale jejich častější výskyt je znám právě až z období eneolitu (Vencel 1999, 65). Mladší eneolit je také charakterizován jako období výskytu prvního přesvědčivého konceptu válečnictví, což může být podpořeno hrobovou výbavou spojenou s ideálem mužství právě v podobě zmíněných prvních specializovaných zbraní – sekeromlatů, nebo dále i jiných mlatů (kulovitých, diskovitých) a případně také určitých typů seker (Vandkilde 2006, 410). Dalšími předměty značící roli jedince jako potenciálního válečníka s vyšším společenským postavením mohou být např. různé ozdoby atd. Dále koncept válečnictví se stereotypní podobou válčícího muže – bojovníka mohou podpořit převážně antropologická pozorování, kdy hroby vybavené zbraněmi bývají převážně mužské (Vandkilde 2006, 413). Výhody obdržené za činy spojené s obranou komunity a celkovým válčením potom mohou mít podobu nemateriálních odměn v podobě reputace, společenského statusu, či prestiže (Vandkilde 2006, 393, 2019, 599–600). Další formou výhod by mohlo být například obzvláště důkladné naložení s tělem válečníka po jeho smrti a následné uctění jeho památky. V tomto případě mám na mysli převážně jeho hrob nebo jiné zachování jeho památky značící významnost tohoto člena komunity, např. formou ikonografie ve formě stél, sošek nebo jiných monumentů. V případě hrobu se může jednat například o složitější konstrukce v podobě kamenných nebo dřevěných skříněk, ve kterých pravděpodobně nikdy nenalzáme všechny členy jedné komunity. Předpokládám tedy, že by se v tomto případě mohlo jednat o určité společenské zvýhodnění, kdy jedinci s nižším postavením by byli umísťováni do hrobů v prosté zemi nebo hrobů s jednodušší konstrukcí (kamenné obložení, plášť), a naopak jedinci vyššího postavení mohli být uloženi do kamenných nebo dřevěných skříněk. Dalším zvýrazněním hrobu významného jedince by mohla být jeho svrchní úprava v podobě například obdélníkovité dlažby složené z menších kamenů jako známe třeba z kultury nálevkovitých pohárů. M. Zápotocký se domnívá, že toto

zvýraznění by mohlo být aplikováno právě u hrobů významnějších jedinců (Zápotocký 2008, 72). V neposlední řadě se může jednat i o hrobky v podobě megalitů, megaxylonů nebo dlouhých mohyl s hlinitou či kamennou konstrukcí. Mohylové náspy s trapézovitým nebo obdélníkovitým půdorysem pak podle Zápotockého patřily právě mužům – patriarchům nebo náčelnické vrstvě, může se tedy také jednat o zvýraznění vysoce společensky postavených jedinců (Zápotocký 2008, 72).

3.1 Zbraně a potenciální zbraně v eneolitu

Po celé období trvání eneolitu se jak na českém území, tak na území dalších současných evropských států objevovaly nástroje, které svým zpracováním sloužily jako zbraně neboli nástroje určené primárně k provozování násilí a k boji. Kromě tohoto účelu ale sloužily také jako symbol moci a statusu svého nositele (Grygarová 2021, 17). Zbraně nacházené v pohřební výbavě jednotlivých pravěkých kultur nepřímo odkazují na důležitost válečnictví. Nejspíše ale byly chápány odlišně v jednotlivých regionech (Vandkilde 2006, 402, 412). Zde ale nastává otázka, jak se dá odlišit nástroj specializovaný na boj od jakéhokoliv jiného nástroje, který se minimálně v případě nouze dá použít ke stejnému účelu (např. nůž)?

Již ve starších obdobích pravěku existovaly různé formy násilných konfliktů doloženy prostřednictvím traumat na kostech. Při těchto konfliktech se musely využívat různé nástroje či objekty, které díky svým vlastnostem mohou způsobit zranění nebo i smrt. Jelikož jsou ale první oficiální zbraně určené k mezilidským konfliktům známé až z eneolitu, potažmo neolitu, tak se v případě starších období nabízí možnost využívání nástrojů původně užívaných k lovu jako jsou oštěpy, luk a šípy, prak atd. Užívání některých z nich můžeme doložit i v eneolitických kulturách (např. Brinch Petersen 1974). Mezi nejstarší lidské kosterní pozůstatky se stopami ostrých předmětů patří objevy z lokalit Shanidar 3 a jeskyně Saint Césaire, kdy obě spadají do středního paleolitu. V případě

tupých traumat se dá uvažovat o kyjích a palicích, nebo právě náhodných objektech možných využití i k zabíjení jako je kámen (Grygarová 2021, 38). Na některé zmíněné nástroje, jako právě luk a šípy se dá nahlížet spíše jako na zbraň, když se podíváme např. na typické vyobrazení středověkého lučištníka.

Když se vrátím zpět k výše položené otázce a odlišení pracovních a nepracovních nástrojů (zbraní), tak se nabízí několik způsobů, jak tyto nástroje klasifikovat. V případě nejvhodnější klasifikace se jedná o rozlišení na zbraně příležitostné, zbraně nesespecializované nebo potenciální a zbraně specializované (Vencel 1983).

V případě příležitostných zbraní se jedná prakticky o jakýkoliv prostředek nebo objekt s vlastnostmi sloužícím k možnosti způsobení zranění, jedná se např. o kámen, srp nebo prakticky jakýkoliv předmět, který je po ruce a dokáže způsobit vážné zranění či smrt. Jinak jsou Venclem tyto předměty také nazývány nouzové (Vencel 1983).

Druhý případ – nesespecializovaných (potenciální, sekundární) zbraní je nejvíce zastoupen, protože se jedná o předměty primárně určené k práci, které se ale dají využít i jako zbraň a kombinují tedy funkci nástroje a zbraně. Do této skupiny spadají luk a šípy, oštěp, různé malé nože a dýky, kladivo a typickým zástupcem této skupiny je sekera. Sekera se primárně používá k opracování dřeva, jedná se však i o velmi účinný předmět při útoku nebo obraně. Využití této skupiny sekundárních zbraní v boji je doloženo pouze stopami na kosterním materiálu. V případě tupých předmětů je zde však stále problematické zjistit, který předmět zranění způsobil. Jako výjimka se jeví rozeznání traumat způsobených šipkami nebo jinými projektily v případě zaseknutí v kosti. Naopak v případě funkce pracovního nástroje, jaký primárně zastávají, je možné tyto předměty prokázat více způsoby. Hlavně se jedná o stopy opotřebení, dále dělené na hrubé deformace a mikrodeformace. Hrubá deformace je např. vypadnutí fasety, avšak to by se mohlo stát i při boji. Mikrodeformace pak vznikají pracovní činností třením o předmět práce. V případě sekery se jedná o lineární pracovní stopy na jejím ostří, procházející oboustranně diagonálním

směrem. Díky těmto stopám se dá rekonstruovat k čemu předmět primárně sloužil (Venc 1960, 14; Šíp 2004, 18–19). Když se ale vrátím k sekundární funkci nesespecializovaných zbraní, tak je možné se opřít o etnografické prameny. V některých kmenech v Nové Guinei nevycházejí muži bez seker nebo tesel sloužících k sebeobraně, podobný mohl být smysl těchto nástrojů tedy i v pravěku (Venc 1984, 310).

Třetí kategorií jsou specializované (primární) zbraně, primárně určené k boji. Ještě by se možná dal význam těchto zbraní interpretovat jako předměty určené k lovu, avšak v tomto případě by také nesly určité specifické pracovní stopy. Materiál u některých zbraní se pro toto využití také jeví naprosto nevhodný (např. kulovitý mlat). Taková zbraň a její primární účel využití k boji je charakterizována ať už svým tvarem, či úhlem ostří, který nelze využít při práci (sekeromlat), nebo výzdobou. Tento typ nepracovních nástrojů také sloužil jako symbol moci a statusu. Jedním z dalších ukazatelů, že se jedná o netypické nástroje, které není možné využívat všemi členy komunity může být jejich menší výskyt v nálezových kontextech v porovnání s druhou kategorií potenciálních zbraní (Šíp 2004, 21). Spadají sem sekeromlaty, kulovité, diskovité a další mláty a pravděpodobně i dýky, v pozdějších obdobích je typickým zástupcem této kategorie meč. V případě prezentace sociálního statusu se zde jedná také o předměty zhotovené z netypického materiálu či různě velikostně předimenzované. Například sekeromlat významného jedince mohl být místo kamene vyroben z mědi. Mimo měď se na druhou stranu může jednat o měkké materiály např. v podobě vápence, které se vyskytují během eneolitu běžně. V tomto případě pak nebylo ideální zbraň využívat v situacích ohrožujících život, ale naopak se rozvinula teorie o ceremoniálním válečnictví, kdy hlavním účelem těchto zbraní z měkkých hornin bylo prezentovat svou moc a odvahu. Předpokládá se, že vlastníci těchto zbraní k sobě měli nějaký vztah a tyto ceremoniální boje se mohly odehrávat i v rámci jedné komunity. Ve spojení s těmito boji se můžeme částečně pokusit opět hledat analogie pomocí etnografických pramenů věnujícím se současným domorodým kmenům, např. Nové Guinei zmíněné výše (Neustupný 1998, 27–30).

V následujících podkapitolách se již budu věnovat čistě primárním a sekundárním zbraním využívaných v kultuře nálevkovitých pohárů, které jsou zastoupené ve sledovaném souboru. V některých případech, kdy je výskyt určitých zbraní podstatně častější v jiných obdobích pravěku (dýka), budu mluvit převážně o jiných obdobích typických pro výskyt těchto zbraní. V rámci jejich menšího zastoupení v KNP se budu věnovat převážně přesně těm typům obsažených v databázi.

3.1.1 Sekeromlat

Jak již bylo zmíněno, se sekeromlaty je možné se setkat již od neolitu a zároveň se také jedná o první předmět interpretovaný jako specializovaná zbraň. Jejich výskyt však dominuje převážně v eneolitu, kdy se i v případě sledovaného souboru KNP vyskytují v největším počtu hrobů. Zejména typické jsou kromě KNP také pro mladoeneolitickou kulturu se šňůrovou keramikou (Grygarová 2021, 78). Tento nástroj se od ostatních nástrojů užívaných primárně k nějaké práci (dřevorubectví, lov) odlišuje zejména nevhodným úhlem ostří oproti nástrojům určeným ke zpracování dřeva a oproti jiným pracovním nástrojům. Dále pak i menší četností v nálezových kontextech v porovnání s pracovními nástroji (Šíp 2004, 21). Další prvek, jímž se může odlišit od pracovních nástrojů je výzdoba, jaká se dá pozorovat na některých exemplářích KNP (Vencel 1979, 663; Zápotocký 1966, 174). Značnou hodnotu mohl zbrani dodat neobvyklý materiál (Lemercier 2009, 138). Známé jsou měděné sekeromlaty z oblastí jihovýchodní Evropy a severního Černomoří, jejichž tvary byly pravděpodobně následně imitovány sekeromlaty ze sledovaných území (Zápotocký 2008, 78). Tvarově se dají sekeromlaty kultury nálevkovitých pohárů rozčlenit na čtyři skupiny, kdy má každá skupina své podskupiny a varianty typické pro určitá území. Toto jejich členění je důležité z hlediska chronologie i výskytu (Zápotocký 1992; obr. 2).

Sekeromlaty ploché neboli typ F (Flache Hammeräxte) jsou typické pro starší období kultury nálevkovitých pohárů. Rozlišují se ještě na více podskupin. Kontinentální skupina FI, s variantami FIA – s hexagonálním profilem a nerozšířeným týlem, a FIB – s hexagonálním profilem a rozšířeným týlem („vlaštovčí ocas“), je typická pro střední Evropu. Kromě oblastí osídlených baalberskou skupinou (Čechy, Morava, Německo) se ve střední Evropě sekeromlaty skupiny FI váží také na kulturní horizont Pfyn – Michelsberg – Altheim – Mondsee. Druhá kontinentální skupina FII – s širším hexagonálním profilem a konkávními/provrtnými stěnami, je soustředěna na severovýchod Německa a na oblast Kujav s působením wiórécké fáze KNP souběžnou s baalberskou fází. Skupiny FIII a FIV společně s jejich variantami jsou typické pro severní skupinu KNP (Zápotocký 1992; Šmíd 2017, 192).

Sekeromlaty čepcovité neboli typ K (Knaufhammeräxte) jsou mladší než předchozí skupina, ale společně s mladšími sekeromlaty typu F se vyskytují souběžně. Optimum čepcovitých sekeromlatů pak spadá do české sířemské fáze (Zápotocký 2008, 78). Pro oblasti Čech a Moravy s ojedinělým výskytem ve východním Německu a Polsku jsou charakteristické typy KI – s prohnutým tělem a KIV – s rovným tělem. Skupiny KII, KIII, KV, KVI jsou naopak situovány pouze v jižní Skandinávii, zatímco skupiny KVII a KVIII se soustřeďují do Polska a do nejvýchodnější oblasti východní skupiny KNP k Běloruským hranicím (Zápotocký 1992, 529-536). V prostředí jižní skupiny KNP se jedná o takzvaný vrchol eneolitické broušené industrie. Sekeromlaty tohoto typu dosahují dokonalého zpracování pomocí skvělého zvládnutí technologických postupů a také vysoké míry estetického cítění (Šmíd 2017, 192–193).

Sekeromlaty s obloukovitým týlem neboli typ R (Rundnackenäxte) spadají chronologicky do salzmündské fáze v Čechách a Německu, zatímco na Moravě do drahanovické a ohrozimské fáze. V celé jižní skupině KNP se vyskytuje podskupina RI – s vysokým profilem, RII – s nízkým profilem a ojediněle pak RIII – s vysokým profilem a provrtem ve střední části (Zápotocký 1992, Taf 82:15). Podskupiny RIII, RIV a RV jsou pak charakteristické pro severní skupinu

s tím, že RIII se vyskytuje ještě ojediněle v polské východní skupině (Zápotocký 1992, 538–543).

Poslední skupinou jsou sekeromlaty dvojbřité neboli typ D (Doppeläxte). Tento typ je v podstatě omezen pouze na severní skupinu KNP a nevyskytuje se ani v ojedinělých dánských a severoněmeckých lokalitách zahrnutých do databáze, tudíž se mu zde nebudu věnovat (Zápotocký 1981, 63).

Jednotlivé sekeromlaty jakéhokoliv typu potom kromě funkce primární zbraně plní ještě jednu funkci a tou je role prestižní a symbolická. Pravděpodobně se ale nejednalo o artefakty určené pouze pro náčelnickou vrstvu, ale pro širší vrstvu válečníků, kdy mohly zastupovat jejich společenské postavení. Tuto teorii může podporovat jejich častý výskyt v jednotlivých časových horizontech a regionech společně s prostředím výšinných i rovinných sídlišť, a také s pravděpodobně všemi známými typy pohřebišť (Zápotocký 2008, 78–81).

3.1.2 Sekera

Se sekerami se setkáváme již od období mezolitu. Jedná se pravděpodobně o jeden z nejpočetnějších zástupců kamenné broušené industrie (avšak i štípané, viz. níže) v eneolitu a nejspíše i v ostatních obdobích pravěku. Tento nástroj je prvotně určen pro opracovávání dřeva sekáním, čemuž svědčí úhel ostří a stopy po používání a řadí tedy sekeru do kategorie sekundárních zbraní (weapon-tools) (Šíp 2004). Svým ostřím se také odlišuje od sekeromlatu určeném jako specializovaná zbraň. Ty mají svá ostří otupená a přibližují se spíše jiným mlatům, protože z důvodu otupeného ostří nejsou vhodné ke dřevozpracovatelské činnosti jako právě sekery (Grygarová 2021, 78). Existují však důkazy i o bojové funkci seker. Proto také mohou být označeny kromě nástrojů i jako sekundární zbraně. Stopy po zraněních sekerou jsou však doložitelné primárně z kosterního materiálu. Příkladem může být lokalita Talheim, kde proběhl snad největší masakr doložený z neolitu, kde byla

traumata mimo jiné způsobena i kamennými sekerami (Wahl – König 1987, 166–169; Wahl – Trautmann 2012, 80–88). Dalším zajímavým příkladem je lokalita Potočani v Chorvatsku, kde byla při masakru určitá traumata způsobena nejspíše sekerou, která však byla pravděpodobně z mědi (Jankovic et al. 2017, 138). Materiál seker pak sestává převážně z různých typů hornin jako je hadec, žula nebo i pazourek (např. Zápotocký 2013, 467–468; Preuss 1966, 89; Libera – Zakościelna 2006, 135–168). Mimo to se dá uvažovat i o kostech nebo parohu jako např. v případě hrobu KNP č. 4 na polské lokalitě Łubcze, kde je artefakt z jeleního parohu interpretován jako sekera přeměněná na drtidlo (Bagińska 2006, 40–42). Nejistá je situace u pazourkového artefaktu z hrobu XIV z Antopolu, kde je Gajewskim interpretován jako „dlátko“ (Gajewski 1949, 96). Podle zprávy z deníku H. Wiercieńského (Wierciński 1905, 86) byl předmět nalezen v hrobě XIII nebo XIV společně se zachovalou lebku a byl interpretován právě jako „dlátko“, následovně byl však Jerzym Liberou a Annou Zakościelnou interpretován právě jako „sekerka“ (Libera – Zakościelna 2006, 140–142, 157 Ryc. 12). Materiál zhotovení sekery nás přivádí zpět k teorii, kdy netypický materiál nástroje nebo zbraně může být znakem vyššího společenského postavení. Je tedy možné že díky použití mědi místo kamene mohla sekera nabít funkci primární zbraně a označení jejího majitele jako válečníka nebo celkově jedince s vysokým postavením. Zmíněný masakr na lokalitě Potočani spadá nejspíše do chorvatské lasinjské kultury (4300-3950 Př. Kr.) která končí přibližně s počátkem moravského předbaalberského stupně KNP (4100-3900/3800 Př. Kr.), potažmo počátkem Německo-české baalberské fáze (4000-3150 Př. Kr.) (např. Šmíd 2017; Preuss 1966). Jak se domnívá Zápotocký (2008, 78), tak pro tvorbu typů sekeromlatů z KNP mohly být impulzem měděné sekeromlaty z jihovýchodní Evropy, kam spadá i lasinjská kultura. Z důvodu, že na území Čech a Moravy nejsou žádné přímo prokázané měděné sekeromlaty a pouze jedna doložená sekera z moravské KNP kterou se mi podařilo dohledat (Šmíd 2003), je tedy možné, že tato potenciální inspirace jihovýchodem platila právě i pro sekery. V případě využití mědi by tedy mohly sekery být stejným odznakem vyššího společenského statusu jako

měděné sekeromlaty. Kromě materiálu jsou sekery také řazeny do více dalších kategorií, které mají své podskupiny a varianty.

Typologie seker je odvozována pravděpodobně z celého eneolitu a není vyčleněn soubor typů typický pouze pro KNP, a případně souběžné kultury, jako u sekeromlatů. Z důvodu časté odlišnosti sídlištních seker stejného stáří, a pravděpodobně i díky problémům způsobených materiálem ze kterých jsou zhotoveny, či chybným označením některých seker jako jiného artefaktu jako v případě Antopolu, se typová skladba liší případ od případu (Šmíd 2017, 194–195). Pro tuto dobu se však jedná o jediné vodítko pro určení bližší typologie. Sekery jsou určeny na skupinu A – s hrotitým týlem, skupinu B – s tenkým týlem a skupinu C – se silným týlem. Tyto skupiny jsou rozlišovány podle tvaru stěn a bokorysu na symetrické, paralelní, asymetricky obloukovité a stěny na bokorysu rovné u skupiny C a také podle výšky profilu – nízký, střední a vyšší (Šmíd 2017).

Skupina A je pravděpodobně nejstarší. Známé jsou doklady z německé severní skupiny, např. jako hrobová výbava „šamana“ v případě hrobu H36 z Laschendorfu (okr. Mecklenburg) (Lübke – Lüth – Terberger 2009, 315–317). V Čechách je známa tzv. trapézovitá sekera se špičatým týlem ze starší michelsberko-baalberské fáze ze sídliště v Litoměřicích (Zápotocký 2013, 410).

Tvarově pokročilejší skupiny B a C jsou souběžně známy ze staršího eneolitu až do eneolitu mladého, kdy se sekery skupiny B již vytrácejí a převahu nabírá skupina C. V případě KNP se oba tvary vyskytují v Čechách a na Moravě téměř po celou dobu trvání KNP. Na moravských sídlištních jsou zastoupeny hojně oba tvary, v případě hrobů se mi povedla nalézt pouze sekera B1 v baalberském rituálně uloženém pohřbu dítěte č. 551/1999 ze sídlištního kontextu na lokalitě Seloutky (okr. Prostějov) (Šmíd 2017, 313). V Čechách je na druhou stranu výskyt seker s tenkým týlem pravděpodobně velmi nízký, čemuž napovídají nálezy baalberského a salzmündského stupně z výššiných sídlišť. Například se jedná o nález tří seker z baalberského sídliště z Cimburku u Kutné Hory a pouze zlomků z výššiného sídliště salzmündské fáze Baba v

Praze-Dejvicích. V Makotřasech, datovaných do siřemské fáze, naopak zcela chybí (Šmíd 2017, 195). Hrobový nález je v databázi zastoupen pouze z Vražkova, ze žárového hrobu B. V tomto případě je ovšem sekera neznámá a je známa pouze z kresby prof. Zahálky, kde není možné určit její typ (Zápotocký 2013, 467-469).

Narůstající převaze skupiny C může napovídat sídliště Denemark (okr. Kutná Hora) ze střeđoeneolitické řivnáčské kultury, kdy jsou zastoupeny již pouze sekery skupiny C (Šmíd 2017, 195). V průběhu KNP jsou sekery tohoto stupně známy opět hlavně ze sídlišť. V Čechách se jedná např. o Velké Žernoseky (Zápotocký 2013, 410). Na Moravě jsou sekery typů B a C z kontextů sídlišť poměrně vyrovnané, např. Hradisko u Křepic (Šmíd 2017, 194–195).

3.1.2.1 Tesla

Tesla by se dala považovat jako další podskupinou seker. Vzhledem se přibližuje sekeře s hrotitým týlem typu A. Její zařazení mezi příležitostné zbraně značí opět stopy po práci na jejím ostří. V tomto případě se jedná o teslovité stopy na ostří (Venc 1960, 30). Dvě tesly se podařilo najít v rámci bohatých hrobů III/35 a IV/35 v Ostorfu (okr. Schwerin) společně se šipkami (Lübke – Lüth – Terberger 2009, 307–338). V rámci ostorfského pohřebiště jsou tyto dva jedinci interpretováni jako lovci, čemuž svědčí i jejich výbava, která dále svědčí také o jejich vysokém společenském postavení. Nedá se tedy vyloučit využití tesel i k boji v případě konfliktů v rámci komunity i v rámci jiných komunit.

3.1.3 Kulovitý mlat

Kulovitý mlat neboli bulava se ve sledovaném souboru vyskytuje pouze čtyřikrát a v jednom případě se vyskytuje tzv. diskovitý mlat. Představení zbraně tedy bude jen krátce shrnuto oproti předchozím případům. Vyskytují se poprvé již v neolitu až do doby bronzové a jedná se o hlazený kámen do podoby koule,

kteřá je pouŹíváná jako primární zbraň při útoku zblízka (Píč 1891, 403–404; Grygarová 2021). Malé zastoupení ve sledovaném souboru hrobů a také celkově sporadické zastoupení v české (Šmíd 2017, 194), německé a polské KNP naznačuje, že se mohlo jednat o předmět značící vysoké společenské postavení jeho nositele. Tomuto tvrzení napomáhá i fakt, že byl nalezen pouze v jednom relativně bohatém skříňkovém hrobu H11 z Veliké Vsi (okr. Praha-východ), datovaném do salzmündské fáze. Kulovitý mlat se zde nachází společně se sekeromlatem typu R, menším a větším džbánem, přeslenem a údajně emailovaným korálem (Píč 1891, 403–404; Zápotocký 2023, 508–511). Jeho další hrobový nález je pak z hrobu H12.5 s kamenným obložením nebo závalem z Kamýku, okr. Praha-západ, který je ale nejistě datován do KNP. Pravděpodobné se jeví také jeho datování do středního eneolitu. Zde se nachází společně s jantarovým korálem a měděnou spirálou (Stocký 1926, 113; Zápotocký 2023, 475). Na druhou stranu je zastoupení kulovitých mlatů časté na střední Moravě z prostoru sídlišť i mladších žárových hrobů drahanovické a ohrozimské fáze společně s obloukovitými sekeromlaty (Šmíd 2017, 194). Z tohoto prostředí se mi však podařilo sehnat pouze dva hrobové nálezy. Kulovité mlaty mají také svou typologii odvozenou od jejich tvaru. Základní tvar je koule BI-1 a mírně zploštělá koule BI-2. V dalším případě existují mlaty tvaru koule se svislými brázdami tvarované do podoby „oloupaného pomeranče“ BIII a bulavy v nárysu oválného, kvadratického a někdy až loďkovitého tvaru BIV (Šmíd 2017, 194).

3.1.3.1 Diskovitý mlat

Tvarově se jedná o terč plankonvexního průřezu s víceméně plochou podstavou. Břit je oboustranně přibroušen, takže jeho hrany nejsou ostré. O jeho nepracovní funkci byl přesvědčen Slavomír Vencel, opírající se o ikonografické prameny některých společenství, kde byl mlat interpretován jako symbol moci a síly (Vencel 1960, 35–36).

V případě severní skupiny jsou mlaty pravděpodobně častější než v prostředí jižních skupin. Diskovitý mlat z hrobu H29 ze švédské lokality Arntorp (okr. Västra Götaland) se nachází v hrobu opět se sekeromlatem typu R jako v případě kulovitého mlatu z Veliké Vsi, což mne opět vede k myšlence, že se může jednat o jedince s vysokým společenským postavením nebo jedince účastnícího se ceremoniálních bojů (Zápotocký 1992, 108, 329). Hrob z Arntorpu je pak datován do KNP MN III (3000-2900 Př. Kr.), jedná se tedy o něco mladší hrob než ten z Veliké Vsi (3300-3100 Př. Kr.). Kulovité a diskovité mlaty byly tedy pravděpodobně typické až pro mladší fázi KNP. Arntorpský mlat je pak pravděpodobně dánského původu, což naznačuje i kontakty na dlouhé vzdálenosti v rámci severní skupiny.

3.1.4 Dýka

Dýky byly zhotovovány z mědi nebo pazourku. Možný materiál pro výrobu dýky je i kost jako v případě hrobu 50/95 na lokalitě Karmanowice 35 (okr. Puławy) (Król 2015a, 241). Někdy jsou označovány za specializované zbraně (Biermann 2013, 241) nebo dokonce jako vzdálené předlohy mečů jakožto první sečné a bodné zbraně (Turek 2007, 15). Dýky však mohly sloužit i k jiným účelům a jejich úloha zbraně tedy mohla být až sekundární. V průběhu pravěku mohly mít například roli pouze symbolickou. Symbolická funkce dýk by mohla být potvrzena kvůli vlastnostem některých dýk, jako např. velikost a zvolený materiál. Proto jsou některými autory považovány za nepraktické k boji, obzvláště pak pazourkové dýky, jejichž ostří je náchylné na jakýkoliv úder (Lemercier 2009, 139; Turek 2007, 15; Sarauw 2007, 74). Některé miniatury dýk byly nacházeny v ženských hrobech a byly až značně velikostně podprůměrné (37–94 mm) oproti běžné velikosti 70–137 mm (Turek 2007, 15). Jakožto ale spousta jiných předmětů mohly zastávat i roli zbraně, například v případě nouze, jak je doloženo na francouzské lokalitě Pas de Joulié, kde bylo měděné ostří nalezeno v obratli jedince, pravděpodobně tedy útočníka (Constantini 1967,

747). Jejich výskyt je typický spíše pro pozdější období jako je KZP nebo doba bronzová.

V KNP jsou tyto artefakty nacházeny v jakémkoliv provedení jako pohřební výbava poměrně ojediněle. Osobně se mi podařilo shromáždit určitelné dýky pouze z polské východní a jihovýchodní skupiny. V dalších případech se jedná spíše o velikostně předimenzované pazourkové čepele nebo nože. Tři ze zjištěných dýk jsou dýky měděné, jež by mohly poukazovat opět na symbolickou funkci a vyšší společenské postavení jedince s ní pohřbeného, protože v prostředí jižní a (jiho)východní KNP se měděné nálezy spíše objevují v podobě ozdob jako jsou prstelemny, přívěsky atd. Proto mohla být měděná dýka zcela unikátní předmět ve srovnání s vybavením ostatních jedinců. Na druhou stranu tomu odporuje pohřební výbava jedinců s ní pohřbených, protože se jednalo o ojedinělý přídavek nebo v kombinaci s běžnými artefakty jako jsou amfory a jiná keramika. V případě měděné dýky muže z hrobu H33 na lokalitě Gaj (okr. Włocławek) se jedná právě o jediný hrobový přídavek datovaný přibližně do let 3620–3380 př. Kr., pravděpodobně tedy wiorecké fáze (Papiernik – Wicha – Płaza 2018, 450). V dalších dvou případech je již doprovázena dalšími artefakty, ale ani v jednom nebyla nalezena žádná další zbraň, pouze keramika a malé kostěné či pazourkové nástroje (Kichary Nowe, Slonowice). Ve všech třech případech se jedná o hroby dospělých jedinců mezi 20 a 50 lety (2x Adultus, 1x Adultus II/Maturus I). Hrob ze Slonowic je pravděpodobně muž a pohlaví u jedince v hrobu z Kicharů Nowych je neurčeno (Duday – Kowalewska–saMarszlek 2003, 8; Król 2015a, 294). Poslední polský hrob náležící do jihovýchodní skupiny na lokalitě Las Stocki A pak obsahuje artefakt z kosti, pravděpodobně interpretován jako dýku, opět ale pouze s keramikou (Gajewski 1949, 91–97).

3.1.5 Luk a šípy

Tento nástroj, charakterizován jako potenciální zbraň, je nástrojem určeným k používání na dlouhé vzdálenosti, čímž se liší od ostatních zbraní zastoupených ve sledovaném souboru. Jeho primární funkce sloužila pravděpodobně k lovu (obzvláště ve starších kulturách). Významnému postavení lovu ale v eneolitu neodpovídá podíl lovené zvěře (Soriano et al. 2015, 169; Lemerrier 2009, 136–137). K boji byl přesto využit spíše až sekundárně. Kromě hmotných pramenů v podobě hrotů šípů, zachovaného organického materiálu samotného luku nebo pozice paží v hrobě značící jeho výskyt jako v případě KZP, může být dokumentován i pomocí ikonografie jako např. na keramických nádobách (Beier – Beran 1994, 149). Vnímání tohoto nástroje a jeho nositelů doznalo pravděpodobně během pravěku značných změn. „Popularity“ však nabral převážně v kultuře zvoncovitých pohárů, kde v podstatě vystřídal typickou těžkou výzbroj boje na blízko v podobě sekeromlatů a dalších mlatů (např. Vandkilde 2006). V kombinaci s dalšími artefakty pak luk a šípy tvořily skupinu výzbroje v podobě tzv. lukostřeleckého balíčku. V pohřební výbavě může být lukostřelecký balíček sledován primárně díky šipkám a nátepním destičkám, někdy v kombinaci s pazourkovou či měděnou dýkou, většinou umístěou u pasu, takže původně pravděpodobně na opasku. Předpokládá se výskyt luku, který však ve většině případů kvůli svému organickému materiálu není dochován. Mimo pravděpodobný výskyt luku je v případě koncentrace většího počtu šipek pravděpodobné, že se v hrobu nacházel toulec, který se ze stejných důvodů jako luk nedochoval (Clément 2020, 7).

Lukostřelecký balíček je typický pro KZP, avšak jeho výskyt v KNP není tak častý, minimálně ne v této výše zmíněné podobě. Samozřejmě jsou v hrobech nalézány šipky značící předpokládaný výskyt luku (např. Meyer 1993; Rinne 2001). Mezi zbraněmi se potom jedná o jednu z nejzastoupenějších. V některých případech se nachází zbytky po smůle, která sloužila jako lepidlo připevňující hrot ke hřídeli. V dalších případech zůstaly dochovány dřevěné třísky z hřídelle (Duchniewski – Schunke 2014, 196–199; Cl – Stark 2013, 109–

136). Často se jedná ať už o skupiny více šipek náhodně rozmístěných po hrobě, tak i o jednotlivé šipky, což bývá podstatně častější varianta (srov. Hornig 2003, 9–19; Stocký 1926, 112–113; obr. 14). Koncentrace většího počtu šipek na stejném místě značí potenciální výskyt toulce se zdá být velice malý. Na druhou stranu pokud se vyskytuje v hrobu více šipek na jednom místě, tak se často jedná o koncentraci šipek pohybující se v dvojciferných číslech (např. pohřebiště Ostorf) (Friedrich 2007, 421). Šipky samotné se pak v KNP dají rozdělit mimo jiné na dva hlavní typy – příčné (querschneider, pfeilschneider, transverse) a trojúhelníkovité (pfeilspitze, tanged, arrowhead; obr. 1, 18). Přičemž je těžké najít obecně platný popis šipek. Vyskytují se totiž jak dokonale tvarované kousky, tak i takové vypadající jako produkt náhody nebo polotovar (Rinne 2001, 76)

Příčné šipky se vyznačují trapézovitým/lichoběžníkovým tvarem, kdy je hrot delší než základna šipky. Díky tomuto je řezná část značně delší než u trojúhelníkovitého typu. Toto teoreticky zapříčinilo větší škodu oběti, kdy mohla zemřít z důvodu zasažení větší plochy na těle a mohla tím způsobit fatálnější zranění se spoustou silného krvácení. Ze shromážděných dat se jeví výskyt příčných šipek soustředěn převážně do severní skupiny, kde vychází z mezolitických tradic (Rinne 2001, 83–84; obr. 18).

Druhý typ trojúhelníkovitých šipek, typický spíše pro jižní a (jiho)východní skupiny, má trojúhelníkovitý tvar, který se dále může dělit podle jejich základny, která je buď rovná, se zataženou základnou nebo s vytaženou základnou (obr. 18). Šipka se tedy vyznačuje špičatým hrotem a delší základnou. Tato šipka s jejími podskupinami pak kvůli své špičce mohla snáze proniknout k životně důležitým orgánům. Nabízí se i možnost otrávení trojúhelníkovitých šipek pro větší efektivnost (Rinne 2001, 83–84). Možnost využití těchto šipek k boji mezi lidmi, a ne k lovu by mohl naznačovat i jejich převážně jednotlivý výskyt oproti šipkám příčným nacházeným spíše ve shluku. Pokud je známé umístění jednotlivého šípku v hrobové jámě, ideálně v oblasti hrudi nebo v případě zaseknutí v kosti nebo řezných traumat na kostech, dalo by se uvažovat o smrti tohoto jedince způsobené vystřeleným šípem. Toto sice platí pro oba typy šípů,

na druhou stranu díky tvaru tohoto typu, který mohl snadněji proniknout k orgánům je to podle mého názoru více pravděpodobné.

3.1.5.1 Lukostřelecký balíček

Jak jsem zmínil výše, specifickou skupinou výzbroje, potažmo i “výstroje” je tzv. lukostřelecký balíček nahrazující výbavu v podobě zbraní na blízko jako jsou sekeromlaty a jiné mlaty při přechodu z KŠK do KZP jakožto součást pohřební výbavy (Grygarová 2021, 84). Tento fenomén se objevuje ve velmi hojném počtu v KZP. KZP je mnou v případě lučištnictví zmiňována ve vysoké míře, protože je možné hledat vzdálené analogie obzvláště u lukostřeleckého balíčku právě pro KNP a případně i další eneolitické, potažmo celkově pravěké kultury bohatší na nálezy šipek. Mužské hroby ve zmíněné KZP byly doprovázeny potenciálními zbraněmi jako jsou šipky a luk který se nedochoval, ale byl naznačen polohou paží, v některých případech měděné či pazourkové dýky dokreslující představu typické osoby zastávající tuto funkci, a dále příslušenství ve formě nátepních destiček (Ryan – Desideri – Besse 2018, 97). Jako typické znázornění hrobu s plně zastoupeným lukostřeleckým balíčkem je hrob muže z Apfelstädtu v Německu. V hrobu bylo nalezeno pět pazourkových šipek, nátepní destička na předloktí společně se dvěma zvoncovitými poháry a dvěma prsteny z elektronu. Polohu luku v tomto případě naznačuje poloha paží, což může být velmi nápomocné v případě jeho kompletního rozložení. Na skeletu se nachází dále několik fraktur dokládajících, že se zde pravděpodobně jednalo o válečníka (Küßner 2015, 201–202). Za symbol lučištnictví se mohou považovat i závěsky ve tvaru luku nalézané v mužských hrobech obsahujícím artefakty z lukostřeleckého balíčku (Růžičková 2009; Turek 2015, 30).

3.1.5.2 Nátepní destičky

V případě nátepních destiček se jedná o velmi důležitou výbavu lukostřelce. Destičky jsou pečlivě vybroušené obdélníky zhotovené z kamene a měly by sloužit k ochraně zápěstí před zpětným nárazem tětiny (Wallis 2014, 411; Turek 2015, 29). Materiál destiček ale odporuje jejich praktické funkci. Výrazně lepší řešení by bylo zhotovení z organického materiálu, který pravděpodobně byl využíván v jiných společnostech a nedochoval se. Výhody organického materiálu oproti kamennému zpracování jsou například větší lehkost, snadnější výroba nové ochrany, lepší pohyblivost a manipulace s předloktím. Je tedy předpokládáno, že kamenné nátepní destičky měly oproti praktické funkci spíše funkci symbolickou (Grygarová 2021, 85). Symbolickou funkci nátepních destiček by mohl potvrzovat často neobvyklý materiál zhotovení. Destičky jsou zhotoveny většinou ze světlých materiálů, či dokonce existuje exemplář z červeného psamitu (Turek 2015, 34–36). Portugalská lokalita Agua Branca je dokonce významná destičkami ze zlata (Turek 2007, 16). U destiček zhotovených z anorganických materiálů bychom mohli konstatovat, že se jedná o prestižní verzi běžného artefaktu (Turek 2015, 30). Příliš velké nebo příliš malé rozměry některých destiček také odporují jejich praktické funkci (Fokkens – Achterkamp – Kuijpers 2008, 117). O symbolické roli, podpoře ideje válečnictví, či určité formě válečnických hodnot či skupin svědčí časté umístění destiček do hrobů s měděnými dýkami oproti umístění do hrobů obsahujícím projektily (Grygarová 2021, 86–87).

Na druhou stranu je výskyt nátepních destiček v kultuře nálevkovitých pohárů sporadický. V kontextu sledovaného souboru se nachází pouze v jediném hrobě, který ani nespadá do primární oblasti sledované skupiny KNP (jižní, jihovýchodní, východní). Jedná se o hrob 1DEN z Dragsholmu (okr. Sjaelland), který je zároveň jeden z nejbohatších hrobů zastoupených v databázi (obr. 19). Celkově svou výbavou může s dalšími (Ostorf, Laschendorf) nepřímo naznačovat značně rozvinutější a bohatší severskou

skupinu KNP v porovnání se zbylými skupinami (např. Lübke –Lüth – Terberger 2009, 307–338). Značně podprůměrný výskyt kamenných destiček však není v rozporu s využíváním “destiček” z organického materiálu pro ochranu zápěstí díky jejich praktičtějším funkcím představených v předchozím odstavci.

3.2 Napodobeniny a miniatury zbraní

V období eneolitu se kromě zbraní z pevných materiálů setkáváme i s jejich napodobeninami z měkkých, neodolných a v boji prakticky nevyužitelných materiálů, jako jsou pískovce, prachovce, vápence či jílovce. Tomu, že tyto artefakty nebyly užívány ani pro práci, ani pro boj svědčí i absence stop po používání i úhel ostří (Turek – Daneček 2001, 255; Vencel 1970, 231–232). Příkladem může být mlat z bílé měkké horniny nalezený v hrobě v Tušimicích (Neustupný 1965, 394, 398). Zbraně z měkkých materiálů se převážně nacházely v kultuře se šňůrovou keramikou a z důvodu nedostatku nálezů pro určení kontextu „nefunkčních zbraní“ můžeme pouze spekulovat, zda se jedná například o funerální náhražky (Turek 2007, 15). V KNP můžeme takové napodobeniny nebo symbolické zbraně pozorovat např. na moravských žárových pohřebištích (Šmíd 2003).

Válečnický status mohou odrážet i miniatury zbraní nebo jejich modely. Mohu uvést dva příklady z kultury nálevkovitých pohárů. V prvním případě se jedná o keramický zlomek zadní části sekeromlatu s čepcovitým týlem z lokality Zámky u Bohnic (Hájek – Moucha 1983) a ve druhém případě keramický model sekeromlatu ve Statenicích u Prahy (Turek 2007, 14). Do kategorie miniatur spadají i měděné dýčky z kontextu ženských hrobů KZP (Turek 2007, 16) a přívěšky ve tvaru luku taktéž kultury zvoncovitých pohárů (Růžičková 2009; Turek 2015, 30). Ze shromážděného souboru by se do této kategorie dal zahrnout i jantarový korál formovaný do tvaru sekery, doplněn i skutečnou

sekerou jako pohřební výbava pravděpodobně dětského hrobu 26 z Granstedtu (okr. Rotenburg (Wümme) (např. Woltermann 2013, 176).

3.3 Ikonografie

Jako obzvláště zajímavý doklad válečnické identity se jeví ikonografické prameny, které mohou být vyjádřeny ve více formách. V kontextu celého pravěku jsou nejznámější jeskynní malby. Další varianty ikonografických pramenů jsou pak znázornění válečnických motivů na keramice. Nějaké doklady o válčení lze naneštěstí hledat pomocí keramiky jen velmi složitě. Jeden nález vyobrazení potenciální zbraně však pochází z lokality Salzmünde-Schiepsig (okr. Halle), kde byly nalezeny keramické střepy vyobrazující tzv. loveckou scénu. Na střepch se nachází lukostřelec držící luk a šíp, který vystřelil na blíže neidentifikovatelná zvířata (Beier – Beran 1994, 149). Jedná se pouze o abstraktní znázornění podobné jeskynním malbám. Dalším ikonografickým dokladem by mohl být i výše zmíněný korál formovaný do podoby sekery, nebo asi nejzajímavější forma pravěkého umění v rámci této práce – stély.

3.3.1 Stély

Stély jsou kamenné desky, balvany, menhiry či větší bloky kamene s vyznačenými antropomorfními motivy. Stély vyobrazují abstraktně lidské postavy. Znamější jsou však stély zobrazující divokou zvěř nebo různé geometrické tvary (Robb 2009, 168; Grygarová 2021). Tyto kameny se objevují v evropském prostředí v období eneolitu, nicméně pro období kultury nálevkovitých pohárů a pro mnou sledovanou oblast nejsou typické. Jedná se spíše o prameny objevující se např. u Černého moře, ve Francii, nebo v Itálii (Corboud 2009b, 7; Vierzig 2020, 5). Důvod proč je zde zmiňuji i když se nevyskytují na sledovaném území je interpretace stél se zbraněmi jako mužských, válečnických a interpretace stél se šperky, náhrdelníky a dalšími

ozdobami jako ženských (Grygarová 2021, 91). U mužských stél se pak zobrazuje i více zbraní najednou, což by mohlo značit vysoce postavené jedince v komunitě a nepřímo poukazovat na stejnou společenskou roli i jedinců pohřbených s více zbraněmi. Mezi nejběžnější “vybavení” mužských válečnických stél patří sekery, dýky, méně pak mlaty nebo luk a šípy (Corboud 2009b, 5–7). Toto by mohlo opět naznačovat specializované zbraně v podobě mlatů jako primární skupinu zbraní, které nejsou dostupny všem a sekery a dýky jako častěji se vyskytující sekundární zbraně s nižší prestiží, dostupné pro více členů komunity. Z těchto důvodů se jedná o zajímavý nepřímý pramen naznačující, že se v období eneolitu opravdu můžeme bavit o nějaké formě válečnictví, obzvláště pak v případě jedinců pohřbených s více zbraněmi, a že převažoval mužský ideál válečnictví oproti “amazonkám” neboli ženským válečnicím (Vandkilde 2006). Naneštěstí se jedná o odlišné oblasti a idea válečnictví i společenského postavení mohla být vnímána v oblastech KNP odlišně oproti oblastem s výskytem stél znázorňujících tyto motivy.

3.4 Kultura se šňůrovou keramikou

Přístup ke specifickým předmětům, které nebyly dostupné všem členům komunity můžeme sledovat například v kultuře se šňůrovou keramikou na území České republiky, kde byly hroby podle pohřební výbavy rozděleny na čtyři skupiny – chudé mužské, chudé ženské, bohaté mužské a bohaté ženské (Vandkilde 2006, 410–415). V hrobech mužů, které byly bohatě vybaveny se nacházely kromě charakteristické keramiky i zbraně v podobě sekeromlatů, seker nebo jiných mlatů, naopak u chudých mužských hrobů se nacházela ve většině případů pouze keramika a byly beze zbraní (Turek, Černý 2001, 608). To samé platilo u hrobů ženských, avšak v bohatých hrobech se místo zbraní nacházely různé šperky a ozdoby. Zbraně a celkově bohatá výbava se nacházela převážně u jedinců, kteří dosáhli dospělosti. U dětských hrobů se dá hovořit o nějakém způsobu sociálního zvýhodnění, jako je např. prvorozený syn (Grygarová 2021, 80). Dále se v těchto dětských hrobech mohly nacházet miniatury zbraní interpretované jako hračky, či různé amulety. Spolu se zbraněmi by se mohlo usuzovat, že válečník bude mít určitá traumata

způsobena nepřítelovou zbraní, to se ale až na výjimky nedoložilo. Někteří jedinci naopak nesou stopy traumat, ale nemají v hrobech zbraně (Grygarová 2021, 84). Díky časté poloze paží a umístění zbraně před obličejem společně s keramikou Vandkilde usuzuje, že v této kultuře se dá hovořit o první skutečně přesvědčivé „vizáži“ válečníka oproti kulturám předchozím (Vandkilde 2006, 410).

3.5 Kultura zvoncovitých pohárů

V kultuře zvoncovitých pohárů už pro získání společenského statusu nebyl věk pravděpodobně až tolik důležitý a status býval přidělen již s narozením jedince. Tato kultura však není příliš sociologicky prozkoumána oproti předchozí zmiňované (Vandkilde 2006, 418). Co o této kultuře ale můžeme říci je to, že kategorii zbraní na blízko a tupé zbraně nahradil tzv. lukostřelecký balíček, jak jsem již zmínil výše (Ryan – Desideri – Besse 2018, 97). Většinou obsahoval šipky, nátepní destičky a někdy byl doplněn o měděné či pazourkové dýky. Znamenalo by to snad, že se případné válčení přesunulo spíše na delší vzdálenosti, a ne na přímý střet z očí do očí? Dalo by se to nepřímo potvrdit díky početnějším zraněním projektilem na kostech. Tato traumata se i dají snáze poznat, zejména pokud projektil zůstane v kosti (Vencel 1999, 65). To by ovšem mohl být problém ze dvou důvodů. První důvod by byl, že stopa po bodném či střelném zranění na kosti může být „nahrazena“ zraněním tupé zbraně, jako je například sekeromlat, nebo jiným zraněním, např. pádem z vysoké výšky. Druhým důvodem je, v případě zasažení měkké tkáně nemůžeme jistě potvrdit zasažení šípem.

3.6 Kultura nálevkovitých pohárů

Otázkou je idea válečnictví vyjádřená pomocí zbraní a potenciálních zbraní v kultuře nálevkovitých pohárů. Jak jsem zmínil výše, KŠK se dá

považovat za první kulturu s jasně definovanou “vizáží” válečníka. Tato vizáž zobrazuje muže třímajícího těžkou zbraň na blízko, v tomto případě sekeromlat či jiný typ mlatu, potažmo sekeru. V následující KZP byl válečník naopak znázorněn pomocí výbavy v podobě luku a šípů. V případě násilných střetnutí si můžeme pomocí těchto dvou druhů zbraní představit preferovaný způsob jejich vedení. V KŠK tedy boj na blízko s mlaty a v KZP na dálku, pro tuto druhou možnost existují i entografické prameny v podobě rituálních soubojů z Nové Guinei, kdy se mohlo podobně válčit i v KZP (Turek 2007, 17–18). V KNP je velmi běžný výskyt obou typů zbraní, jak těch na blízko v podobě sekeromlatů a mlátů, tak i na dálku v podobě luku a šípů. Dalšími potenciálními zbraněmi jsou pak dýky a sekery. Představa vyvinutější formy válečníků, kde jsou vyděleni na dvě nebo více tříd pomocí jejich zbraní se zdá na první pohled nepravděpodobná už jen kvůli tomu, že se jedná o podstatně starší období oproti KŠK a KZP. Také se zdá podivné, že pokud by v KNP existovaly dvě třídy válečníků, proč se takto vydělené nedochovaly i do KŠK a KZP, a každá z těchto kultur užívala jiné zbraně? Dalším problémem je absence antropologického určení pohřbených jedinců, takže je i obtížné vyčlenit typické artefakty pro muže a pro ženy, jako v případě KŠK. Podobný problém nastává i kvůli orientaci kostry, kdy mrtví nebyli položeni na pravý nebo levý bok podle jejich pohlaví a dále se také objevuje početná skupina koster uložených na zádech jako pokračování mezolitických tradic. Jednotlivé zbraně se sice převážně vyskytují v mužských hrobech a u hrobů kde pohlaví není určeno se to dá předpokládat také, ale stále to není pravidlem. Na druhou stranu se zbraně objevují ve větším počtu i u dětí (Infans I-II) a někdy také u žen, ve sledovaném souboru konkrétně ve dvou případech dospělých žen (Adultus-Maturus). Pohřby žen “amazonek” však celkově nejsou až tak neobvyklé, sice se objevují v malém množství, ale takové hroby se nacházejí i v jiných kulturách, a to i KŠK nebo KZP ve kterých se snažím hledat analogie. Na druhou stranu ženy pohřbené se zbraněmi nebo spíše mužskými artefakty mohou reflektovat spíše elitní postavení, než identitu válečnic (Turek 2007, 17). Ve zbytku této práce se pokusím pomocí shromážděných dat zaznamenaných v databázi zodpovědět otázku položenou výše a k tématu “warrior image” v KNP se vrátím v diskuzi.

4 DATABÁZE HROBŮ KNP

Jak již bylo nastíněno v úvodu, mým hlavním úkolem bylo shromáždit dostatečné množství hrobů kultury nálevkovitých pohárů s výskytem alespoň jedné primární či sekundární zbraně. Shromážděny byly převážně hroby kostrové z důvodu převládání tohoto pohřebního ritu po celou dobu trvání KNP. V menším množství jsou zahrnuty i hroby žárové a pohřby ze sídlištních kontextů v rituální pokrčené poloze. Celkově se však převážně jedná o hroby z pohřebišť či hroby ojedinělé. V případě sídlišť se jedná o pohřby situované do domů, jam nebo jiných objektů, jako např. sila. V posledním případě se jedná o neidentifikovatelné hroby, kde naložení s tělem není zmíněno nebo je možná i interpretace některých těchto hrobů jako kenofatů kvůli absenci kostry, zmínit mohu např. hrob H10 z Pawłowa (okr. Puławy), který byl ale zároveň nejbohatším z této lokality (Król 2011, 56). Do databáze se mi celkem podařilo shromáždit 130 hrobů z 97 lokalit. Z toho jsou nejvíce zastoupené hroby z Německa počtem 38 a Čech počtem 34. Následuje Polsko počtem 33 hrobů, a jako poslední z hlavní sledované skupiny je Morava s 18 hroby. Nepatrným počtem jsou zastoupeny hroby z jižní Skandinávie, a to pět hrobů z Dánska a jedním ze Švédska pro doplnění databáze. V grafu je prezentováno rozdělení hrobů do jednotlivých geografických skupin KNP (obr. 8). Převážně se zde jedná o kostrové hroby z mohyl hlinité, dřevěné i kamenné konstrukce. V menším počtu také o žárové hroby z mohyl a dále také hroby ojedinělé nebo o hroby z pohřebišť bez mohylových náspů viditelných v terénu, které však mohly být také původně kryté náspem, jak se poslední roky dozvídáme díky leteckému průzkumu (Krištuf et al. 2024). V menším počtu se v souboru nachází hroby pravděpodobně z megalitických hrobek (hrob 1 z Rybna a hroby 26 a A z Granstedtu) (Król 2015a, 209-210; Woltermann 2013, 176; Kossian 2004 349-350).

Soupis hrobů je zaznamenán pomocí relační databáze v programu Microsoft Office Access 2020. Databáze se skládá ze tří tabulek propojených pomocí relace 1:N (obr. 3). První a zároveň nejvýše postavená tabulka má název LOKALITA a nacházejí se v ní obecné informace o lokalitě pomocí

deskriptorů „Lokalita“, „Okres“ a „Literatura“. Další deskriptor s názvem „Skupina“ zařazuje danou lokalitu do geografické skupiny KNP. Zastoupeny jsou všechny skupiny s výjimkou západní, která se nachází v Nizozemsku a severozápadní části Německa (např. Bakker 1973). Jižní, východní a jihovýchodní skupiny jsou spojeny některými společnými prvky, např. pohřbíváním pod mohyly s kamennou, hlinitou či dřevěnou konstrukcí (např. Křišťuf et al. 2024; Preuss 1966; Šmíd 2017; Król 2011). V případě severní skupiny se jedná spíše o doplnění souboru, kdy jsem se snažil hledat pohřby v podobném stylu jako pohřby výše zmíněných skupin (tzn. v mohylách, ojedinelé atd.), protože jsou zde spíše situovány do megalitických hrobek (Zápotocký 1992, 41–42, 108; Kossian 2004, 3

54-393). V posledním případě jsou pomocí deskriptoru „Poznámka“ doplněny dodatečné informace o lokalitě, které nebylo možné popsat jiným deskriptorem.

Druhá navazující tabulka s názvem HROB obsahuje nejdůležitější informace o samotném hrobu. Tabulky jsou propojeny pomocí pole s automaticky generovaným ID, pro tuto databázi pojmenované „ID_lokalita“. Deskriptor „Hrob“ je označení hrobu, pokud již byl hrob nějak označen v literatuře, tak jsem jeho značení ponechal. V opačném případě byly hroby označeny H1-H43. V případě, že se označení např. dvou nebo více hrobů shodovalo, tak jsem přidal za číslo hrobu označení dané země, ze které se hrob nachází (CZE, MOR, POL, GER, DEN). Příklad: při označení hrobu „A“ (Dánsko) jsem u něj toto označení ponechal a pokud se objevil další hrob s označením „A“, tak je v databázi zaznamenán takto – „A.GER“ (Německo/Germany). Pokud se objevil třetí hrob s označením „A“, byla za označení země přidána číslice – například „A.POL1“. Deskriptor „Pohlaví“ nese informaci o pohlaví jedince kde ho bylo možné spolehlivě určit. V souboru značně převažují muži počtem 24 jedinců, ženy jsou následně identifikovány pouze ve dvou případech a dětí je 10. Dále 4 hroby jsou označeny jako spíše mužské, jeden jako pravděpodobně dětský a zbytek souboru není určen. Spíše by se ovšem dalo přiklonit k možnosti, že jsou všechny nebo alespoň většina pohlavně neidentifikovaných hrobů mužských.

Soudit je tak možné nepřímo již z poměru identifikovaných hrobů, tak i obecně uznávané úvaze že roli válečníka především zastávali muži (Vandkilde 2006). Deskriptor „Věk“ nese informace o věku, pokud bylo možné ho zjistit. Antropologické posudky jsou známé u 38 % souboru (49 hrobů), v několika případech je dokonce známý i přesný věk. V určování jsem se řídil následujícími antropologickými kategoriemi:

- Infans I – 0–7 let
- Infans II – 7–14 let
- Juvenis – 15–20 let
- Adultus I – 20–30 let
- Adultus II – 30–40 let
- Maturus I – 40-50 let
- Maturus II – 50-60 let
- Senilis – nad 60 let

V případě, kdy byl známý přesný věk jedince, tak byl převeden na jednu z výše určených kategorií, případně na dvě oddělené lomítkem (např. 40 let=Adultus II/Maturus I). Takto by se dalo postupovat i v opačném případě, ale varianta těchto antropologických kategorií je přehlednější. Naneštěstí se ve spoustě případech kosti nedochovaly, což znemožnilo doplnit informace ohledně pohlaví a věku u většiny hrobů (Schöningerová 2011, 25–26). Tomuto stavu také napomohl výskyt žárového pohřebního ritu. Dále tabulka obsahuje deskriptor „Ritus“, kde je pouze označeno, zda se jedná o inhumaci nebo kremaci, případně volné pole, pokud nebyl zjištěn nebo se jednalo o kenofat. Deskriptor „Konstrukce hrobu“ nese informaci o konstrukci hrobu (Kamenná skříňka, dřevěná skříňka, kamenné obložení, kamenný zával, jáma, sídlištní jáma, v prosté zemi). Deskriptory „Orientace“, „Orientace hlavy“, „Pohled“ a „Uložení těla“ nesou informace o orientaci hrobu a uložení samotné kostry v

něm. „Datace“ nese informace o datování pomocí relativně chronologických fází (baalberská, siřemská, salzmündská, drahanovická, ohrozimská, wiórecká, klasická, bronocická). V případech severských hrobů pak podle jejich typického datování (TRB A–TRB C nebo EN=Early neolithic, MN=middle neolithic) (Müller 2012). V některých případech bylo možné zjistit i absolutní dataci, tak byla v několika případech také zaznamenána. Poslední je deskriptor s názvem „Poznámka“, který jako v případě první tabulky nese dodatečné informace o daném hrobě, které nebylo možné popsat jiným deskriptorem, případně dodatečnou informaci, zda je hrob nejistý.

Pomocí deskriptoru „Hrob“ je tabulka HROB propojena s poslední tabulkou ARTEFAKT, kde jsou shromážděny dostupné informace o jednotlivých nalezených artefaktech. Pomocí deskriptoru „Artefakt“ je označen název daného milodaru,

jak byl interpretován v literatuře, případně s přidaným otazníkem, kdy je interpretace sporná. „Materiál“ nese informaci o materiálu artefaktu, a to jak obecně (keramika, kámen, měď), tak i detailně pokud byla informace zjištěna (volyňský pazourek, hadec, žula). Deskriptor „Typ“ nese informace o typu artefaktu, kdy jsem se převážně soustředil na zbraně a jejich obecně uznávanou typologii. Keramika s ostatními předměty byly popsány spíše obecně (např. Artefakt: amfora, Typ: dvojuchá). V případě sekeromlatů byl tedy typ buď plochý (F), čepcovitý (K) nebo s obloukovitým týlem (R) (Zápotocký 1992). Jejich podskupiny a varianty jsem blíže neurčoval. Typ šipek pak byl určen jako trojúhelníkovitá (pfeilspitze), trojúhelníkovitá se zataženou bází (ZB), trojúhelníkovitá s vytaženou bází (trnem, VB) a příčná (querschneider, pfeilschneider, transverse) (Rinne 2001, 75–91; obr. 1). Dále byl určen počet jednotlivých artefaktů a umístění, kdy deskriptor „Umístění“ byl soustředěn do 6 sektorů hrobové jámy (H1 – před hlavou, H2 – za hlavou, B4 – před tělem, B5 – za tělem, N6 – před nohama, N8 – za nohama) představených Terezou Křišťufovou, dříve Kolářovou v jejím článku (Kovářová 2005, 38) a následně poupraven Veronikou Schöningerovou přidáním sektorů T (na těle) a N7 (pod nohama) (Schöningerová 2011, 51). Nakonec tedy bylo použito sektorů 8, avšak

ve spoustě případů jsem byl nucen z důvodu pohřbů na zádech nebo nedostatečných informací použít pouze obecné sektory (H – oblast hlavy, B – oblast trupu, N – oblast nohou) (obr. 4; 10). V posledním případě byl přidán deskriptor „Poznámka“ pro dokreslující informace o artefaktu.

Vybrané deskriptory z tabulky ARTEFAKT byly následně pomocí křížového dotazu převedeny do podoby dichotomických proměnných a původní tabulka nabila nového vzhledu, který byl následně exportován do programu Statistica 14 k provedení analýzy hlavních komponent. Vybrané deskriptory byly „Hrob“ který zaujímal místo záhlaví řádků a „Artefakt“ dále zaujímal záhlaví sloupců. „Počet“ zde byl zaznamenán jako zmíněné dichotomické proměnné, což znamená že pokud byl artefakt v hrobu přítomen, byl označen číslem 1, pokud nebyl přítomen byl by označen číslem 0, v případě Accessu však zůstalo pole prázdné. Před exportem tabulky do programu Statistica bylo tedy do prázdných polí v programu Microsoft Excel 2020 doplněno číslo 0 značící absenci předmětu (Neustupný 2007). Následně byl před samotnou analýzou hlavních komponent sečteno zastoupení jednotlivých artefaktů v hrobech, díky kterému bylo možné sestavit finální podobu tabulky pro první krok analýzy hlavních komponent – výpočtu korelačních matice (Neustupný 2007, 141). Toto bylo provedeno také pro další práci spojenou s jednotlivými artefakty zahrnující zjištění zastoupení jejich jednotlivých typů, jejich typické polohy v hrobech nebo celkovou četnost zbraní. Nejčastěji byly ze všech artefaktů zastoupeny sekeromlaty, následovány šipkami a keramikou.

5 ANALÝZA HLAVNÍCH KOMPONENT

Výsledná data z databáze představená v předchozí kapitole byla exportována do programu Statistica 14 pro podrobení analýzy hlavních komponent (PCA).

V první řadě se jedná o sestavení vhodného deskriptivního systému, který již byl nastíněn v předchozí kapitole. Tato část ještě stále patří do analýzy

(Neustupný 2005, 129). Analýze hlavních komponent, tedy nalezení struktur, byla podrobena pohřební výbava 130 hrobů se zbraněmi. V těchto hrobech bylo evidováno zastoupení 384 artefaktů (včetně zbraní). Přítomnost artefaktů pak byla vyjádřena dichotomickými proměnnými zmíněnými již výše (0 = nepřítomné, 1 = přítomné). Některé hroby byly před analýzou hlavních komponent odebrány, protože se jednalo o hroby nejisté a v některých případech s nejistou dokumentací hrobových přídavků. Pro výpočet tedy zbylo 118 hrobů. Odebrání 12 hrobů však soubor významně neovlivnilo. Do výpočtu byly zahrnuty pouze artefakty, které byly v souboru zastoupeny alespoň v 10 % hrobů. Pro tuto podmínku musely být některé artefakty sloučeny pod jeden všeobecný deskriptor. Ve spoustě případech se jednalo pouze o jednotlivý výskyt artefaktu z celého souboru. Pro představu se jedná o artefakty destička, dvojhrotý nástroj, bodák, diskovitý mlat, háček, kel divočáka, miniaturní nádoba, nátepní destička, prsten, psí drápy, šídlo, škrabka, špachtle, úderný kámen, pilka a vrták. V dalším případě se jedná o některé blíže neidentifikovatelné nástroje, keramiku, případně pak výplň sídlištních nebo sekundárních hrobů v podobě zvířecích kostí či další neidentifikovatelnou keramikou. Tyto artefakty společně s dalšími artefakty s nízkým výskytem byly tedy sloučeny podle pravděpodobné funkce či tvaru. Všechny typy amfor, džbánů, pohárů, lahví, hrnců byly sloučeny pod jeden deskriptor bez ohledu na jejich typ (dvouuché, čtyřuché atd.). To samé platilo u sekeromlatů a šipek. Kulovité mlaty a diskovitý mlat byly sloučeny pod všeobecný deskriptor mlat. Dýky různého tvaru, materiálu a délky, společně s některými dlouhými noži také pod deskriptor dýka. Tesly a různé typy seker nehledě na materiál pod deskriptor sekera. Různé druhy přívěsků ze zvířecích zubů a mušle pak byly sloučeny pod deskriptor korál, kam dále patřily jantarové nebo jiné korále, a i nezpracované kusy jantaru, takže potenciální korále. Výjimku v případě ozdob naopak činily měděné ozdoby (prsten, drát, náhrdelník), které byly sloučeny pod deskriptor měď. Hrnky s koflíky byly sloučeny pod deskriptor koflík. V případě pazourkových či kostěných nástrojů jsem se rozhodl sloučit dláta společně s šídly a špachtlemi, škrabkami a vrtákem pod deskriptor dláto. V případě některých neidentifikovatelných nástrojů jako dvojhrotého nástroje nebo malých kostěných bodáků či

opracovaných kostí bez další interpretace došlo ke sloučení pod deskriptor nástroj. Kly, rohy, parohy, drápy, zvířecí kosti atd. byly sloučeny pod deskriptor zvířecí kosti. V případě pilky a některých dalších typů štípané industrie, kdy nebylo jisté, zda se jedná o čepelku, nožík, nebo nějaký polotovar jsem rozhodl je zahrnout pod deskriptor čepel. Pro analýzu hlavních komponent bylo po selekci vybráno 12 deskriptorů. Tyto deskriptory jsou amfora (37), čepel (27), džbán (30) hrnec (13), korál (15), lahev (14), mísa (13) nádoba (14), pohár (15), sekera (17), sekeromlat (64) a šipka (39). Ze zbraní podmínku nesplňovaly dýky (5 ze 118) a mlaty (4 ze 118). Z finálních 12 deskriptorů byla nakonec odebrána nádoba. Důvod odebrání je přílišná rozmanitost tohoto deskriptoru, protože u nádob se ve spoustě případů jednalo pouze o nálezy ojedinělých střepů nebo neidentifikovatelných finálních tvarů. Druhým důvodem bylo že po zjištění korelačních koeficientů by tento deskriptor nekoreloval téměř s žádným jiným nebo by měl statistickou významnost blízko 0. Amfora a nádoba měly nejvyšší hodnoty (-0,134997), u korelování nádoby se zbraněmi (sekera, sekeromlat, šipka) se pak jednalo o hodnoty mezi -0,08 a 0,03. Další kroky tedy byly podrobeny na 11 deskriptorech.

Po sestavení vhodného deskriptivního systému je možné provést již samotný výpočet korelační matice. Korelační koeficienty v ní obsažené vyjadřují závislost mezi jednotlivými artefakty (deskriptory). Korelační koeficienty nabývají hodnotu od -1 do +1, kdy hodnota -1 značí absolutní nekorelovanost a hodnota +1 absolutní korelovanost, 0 značí statistickou nevýznamnost (Neustupný 2007, 141). Koeficienty jsou poté uspořádané do čtvercové matice s řádky a sloupci tvořené vybranými deskriptory. Výsledky této matice již mohou naznačit existenci struktur v pohřební výbavě které můžeme dalšími kroky v podstatě potvrdit. V případě sledovaného souboru nejvyšší hodnoty, tedy nejvyšší míra korelace náleží deskriptorům hrnec a mísa (0,65421). Toto značí, že tyto dva artefakty se nejčastěji vyskytují v jednom hrobě společně. Naneštěstí tato míra korelace nenese žádné informace o zbraních a většinou se jedná o artefakty spojené s žárovými hroby, kde plnily funkci popelnice na lidské pozůstatky (např. Šmíd 2003). Nicméně zajímavější je druhý případ, konkrétně

nejvyšší záporná hodnota, tedy nejvyšší míra záporné korelace. Ta náleží deskriptorům sekeromlat a šipka (-0,65642). To značí že se tyto dva artefakty ve většině případů nevyskytují společně v jednom hrobě. Sekeromlat pak má záporné nebo statisticky nevýznamné hodnoty v případě všech deskriptorů. Naopak šipka má nejvyšší míry korelace s deskriptory čepel (0,26059), korál (0,21862), pohár (0,21862) a nejvyšší míru záporné korelace mimo sekeromlat s deskriptorem mísa (-0,18968) (obr. 5).

Po výpočtu korelačních koeficientů je dalším krokem výpočet faktorů neboli ortogonalizace. Jde o vyhledávání vzájemně nezávislých vektorů. Pomocí algoritmu se vypočítají vlastní čísla a vlastní vektory (Neustupný 2007, 141). Dalším krokem je vhodný počet faktorů. Počet faktorů by se měl vybírat tak, aby faktory zahrnovaly variabilitu tvořící struktury, a naopak eliminovaly variabilitu náhodnou (Krištuf 2005, 82). Zvolení vhodného počtu faktorů se dosáhne pomocí tabulky nebo grafu vlastních čísel. Vybrány byly 3 faktory které měly vlastní číslo větší než 1 a postihují 71,9% variability souboru (obr. 6, 7).

Po vybrání faktorů následuje jejich rotace metodou Varimax Raw (Varimax prostý). Díky rotaci je vytvořena matice faktorových koeficientů, kdy koeficienty jako v případě korelační matice nabírají hodnot od -1 do +1 (obr. 7). Kladná nejvyšší hodnota deskriptoru je typická pro daný faktor. Naopak nejvyšší záporná hodnota je typická pro stejný faktor jako opak deskriptoru s nejvyšší kladnou hodnotou (Neustupný 2005, 126-134). Pro příklad se v našem případě jedná např. o třetí faktor, kde deskriptor sekeromlat má nejvyšší záporný faktorový koeficient -0,96 a na druhé straně stojí šipka s nejvyšším kladným faktorovým koeficientem 0,81. Toto naznačuje že sekeromlaty se ve většině případech nevyskytují v hrobech se šipkami, jak ostatně napověděla již korelační matice. Více se tomuto faktoru budu věnovat později v této kapitole.

Faktor 1 – První faktor má nejvyšší záporné hodnoty pro deskriptory čepel (-0,71) a korál (-0,87). Kladného koeficientu naopak dosahuje amfora (0,73). Určitá závislost se zde tedy vyskytuje mezi čepelimi a korály. Mezi další deskriptor s významnější zápornou hodnotou patří pohár (-0,61). Kromě něj se

na záporné straně faktoru vyskytuje šipka a sekera. V obou případech se ale jedná o nevýznamné hodnoty blízko nuly, obzvláště pak v případě sekery (-0,0068). To samé platí pro případ kladných hodnot, kterých dosahuje džbán, hrnec, mísa, lahev a sekeromlat. Díky tomuto faktoru je tedy naznačen výskyt čepelí a korálů ve stejném hrobě, kde se naopak nebude běžně vyskytovat amfora.

Faktor 2 – Tento faktor má vysoké záporné hodnoty pro hrnec (-0,73) a mísu (-0,82), kdy v protikladu s nejvyšší kladnou hodnotou stojí lahev (0,82). Tento faktor je zajímavý, protože se ani v jednom případě z celého souboru nevyskytuje lahev v hrobech obsahujících mísu nebo hrnec. Další významnější vysokých záporných hodnot dosahují další dva keramické předměty – pohár a džbán. Pohár se také ani v jednom případě nevyskytuje s lahví a to samé platí i pro džbán. Formuje se zde tedy struktura typická především pro tvary keramických nádob, která proti sobě staví hroby s lahvemi a hroby s hrnci a mísami. V rámci keramiky se však pro tento faktor jeví bezvýznamná amfora. Ta se objevuje jak s lahvemi, tak s ostatními keramickými nádobami, zároveň i v různých kombinacích a její hodnoty jsou nevýznamné v blízkosti nuly (0,056).

Faktor 3 - Poslední faktor je nejvíce přínosný pro cíle této bakalářské práce. Staví proti sobě deskriptory sekeromlat se zápornou hodnotou (-0,96) a deskriptor šipka s kladnou hodnotou (0,81). Potvrzuje se tedy výsledek z korelační matice, kde spolu nejméně koreloval právě sekeromlat se šipkou. Informace získané prostřednictvím tohoto faktoru potvrzují zápornou korelaci deskriptorů z korelační matice a značí tedy, že se tyto dvě zbraně ve většině případů nevyskytují v jednom hrobě společně. Naopak pokud se spolu vyskytují, jedná se pravděpodobně o zástupce nejbohatších jedinců v porovnání s v souboru. Další významná kladná hodnota náleží sekeře (0,66), může se tedy vyskytovat ve stejných hrobech jako šipka, kde se pravděpodobně nebude vyskytovat sekeromlat. Ostatní deskriptory, ať už kladné či záporné, mají velmi nízké hodnoty, které nejsou pro strukturu typické.

6 STRUKTURY V POHŘEBNÍ VÝBAVĚ

Díky faktorovým zátěžím byly zjištěny velice zajímavé informace, o kterých jsem v některých případech vůbec neuvažoval, že budou pro soubor typické. V prvních dvou faktorech se však jedná o struktury nijak typické pro zbraně. Mohou však pomoci s určením nějaké hypotetické sociální stratifikace KNP, obzvláště potom v případě prvního faktoru, pomocí kterého je možné vyčlenit bohaté hroby zastoupené čepelí a korálem, kdy na druhé straně stojí chudší hroby bez těchto artefaktů.

6.1 Vzácnost korálů

V prvním případě je vidět častý výskyt čepelí a korálu v hrobech, které zároveň neobsahují amforu. Čepelí samotné se vyskytují v 11 hrobech, korále ve 4 hrobech a amfory ve 30. Společně se amfora, čepelí a korál vyskytují pouze ve 2 hrobech z celého souboru. Jedná se o dva polské hroby 29 a H21 jihovýchodní skupiny. V obou případech se jedná o celkově relativně bohaté hroby, kdy oba mají naprosto stejnou pohřební výbavu. Obsahují mimo zmíněné artefakty lahev. Dále se v obou případech vyskytuje čepcovitý sekeromlat. Korál v kombinaci pouze s amforou se nevyskytuje ani v jednom případě. Čepelí společně pouze s amforou se pak vyskytuje v 5 případech. Společně s těmito artefakty se v hrobech často vyskytuje buď šipka, sekera nebo džbán a v jednom případě sekeromlat. Kombinace čepelí a korálu se pak nachází v 9 hrobech. V těchto hrobech se dále vyskytují jiné keramické nádoby, nejčastěji ve formě poháru. Také jsou typické další nástroje, např. dláto nebo křesadlo. V případě zbraní se společně s korálem a čepelí vyskytují nejčastěji šipka a sekera, v jednom případě extrémně bohatého hrobu 1DEN z Dragsholmu pak i sekeromlat (obr. 19). Šipky se v této skupině hrobů pak vyskytují ve shlucích nebo alespoň ve vyšším počtu, kde nebyla uvedena jejich poloha. Výjimkou jsou potom dva hroby, kde se šipka vyskytuje pouze jedna (55 a K11). 7 z těchto hrobů je extrémně bohatých, kdy je v nich zastoupeno 7–10 odlišných artefaktů.

V rámci těchto hrobů, které obsahují společné zastoupení čepele a korálu se tedy nachází jakási struktura bohatých hrobů v porovnání s hroby, kde se ani jeden z těchto artefaktů nevyskytuje. Samotná amfora bez korále a bez čepele se potom vyskytuje ve 30 hrobech, ve 4 pak v kombinaci s pohárem. Výskyt samostatné amfory bez čepele a korálu se nezdá nijak významný pro možnou strukturu nastíněnou výše. Amfory se vyskytují jak v chudších, tak i bohatších hrobech, v některých případech se jedná o žárové hroby z Moravy, kde je typický výskyt většího počtu nádob v rámci jednoho hrobu, někdy využívaných jako popelnice, avšak to také není žádné významné zjištění, protože se ve více případech hrobů amfory vyskytují v hrobech kostrových. V 57 hrobech se nevyskytuje ani jeden z těchto tří artefaktů. Většinou se jedná o chudé hroby obsahující pouze jeden nebo dva jiné přídavky, zejména pak sekeromlat, šipku nebo sekeru doplněny o jiné keramické nádoby. Na druhou stranu se v některých hrobech nachází opět neurčitelné keramické střepy značící výskyt některé v literatuře nepojmenované nádoby, takže je tu možnost výskytu i amfory. Místo čepele se také někdy vyskytují v hrobech dláta, šídla nebo jiné malé nástroje, které by případně mohly zastávat podobnou funkci jako čepel. Tyto chudší hroby jsou poté zastoupeny oběma pohřebními rity po celém území obývaném KNP a potvrzují tak tedy obzvláště vzácnost kombinace artefaktů korále a čepele zastupující jedny z nejbohatších hrobů celého souboru, kdy staví na protější stranu hroby s artefakty bez ani jednoho z těchto artefaktů. Vzácnost korálů také potvrzuje výskyt pouze v 15 hrobech celého souboru. K první struktuře bohatých hrobů s čepelí a korálem můžou být teoreticky také přiděleny hroby jihovýchodní skupiny 29 a H21, kde dva zmíněné artefakty doplňuje amfora a jedná se o průměrně vybavené hroby s pěti artefakty, obsahující dále čepcovitý sekeromlat, který se staví mezi technologicky a esteticky nejvíce pokročilé typy tohoto artefaktu (Šmíd 2017, 192) a dále také lahev. Možná by se u těchto dvou hrobů také dalo přemýšlet o označení jako hroby jakési “střední třídy”, které sice nepatří mezi jedny z nejbohatších, ale vůbec se nedají nazvat ani hroby chudými. Hroby se samotnou amforou pro tyto dvě struktury nejsou nijak význačné, jelikož se vyskytují jak v bohatších, tak chudších hrobech.

6.2 Vazba keramických nádob k regionu

Zajímavá struktura vznikla ve druhém faktoru, který je typický pro tvary keramických nádob. První samostatnou skupinu tvoří lahve, obzvláště typické pro druhý faktor s faktorovým skóre blížícím se číslu 2. Tento jediný deskriptor tvoří velmi silnou strukturu, která proti sobě staví v první řadě hrnec a mísu, které jsou ve většině případech zastoupené společně ve stejných hrobech a pak také i samostatně. Ve druhém případě pak džbán, potažmo i pohár. Lahev se nikdy nevyskytuje v jednom hrobě společně s hrncem a mísou. Nikdy se také nevyskytuje v kombinaci pouze s mísou a ani v kombinaci pouze s hrncem. Hrnec a mísa se vyskytují společně v 9 případech. Tento jev může vysvětlovat výskyt osmi z těchto devíti hrobů na Moravě, kdy jsou všechny datovány pouze do drahanovické a ohrozimské fáze, tedy do doby, kdy jdou v této oblasti doloženy pouze žárové hroby. Hrnec přikrytý mísou mohl tedy sloužit jako popelnice na lidské ostatky. Na druhou stranu se na moravských pohřebištích kombinace těchto dvou artefaktů vyskytuje téměř ve všech případech v kombinaci i s ostatními známými keramickými tvary s jedinou výjimkou právě lahví. Výskyt lahví však nemůže být úplně vyvrácen z důvodu výskytu střepů z dalších neidentifikovatelných nádob v blízkosti některých hrobů. Jediný hrob 1MOR v Náměšti na Hané (okr. Olomouc) z mohyly 1 v poloze "Dlouhá niva" pak obsahuje pouze hrnec s miskou bez dalšího keramického tvaru, dalším artefaktem v tomto hrobě je kulovitý mlat ze zeleného serpentitu. Zbývajících 7 žárových hrobů s kombinací hrnce a mísy z Moravy je pak vždy doplněno mimo keramiku sekeromlatem nebo kulovitým mlatem. Poslední hrob, kde se vyskytuje z keramických tvarů mísa společně s hrncem je hrob kostrový ze severní skupiny. Jedná se o hrob K19 z pohřebiště Pevestorf, Höhbeck (okr. Lüchow-Dannenberg). Tento hrob se řadí mezi jedny z nejbohatších ze sledovaného souboru a obsahoval ještě jednu nádobu – pohár. Mimo keramické nálezy těchto třech nádob se v něm nacházely 2 šipky, 20 korálů, 7 čepelí a 3 pazourkové úštěpky. Samostatné hrnce nebo hrnce s kombinací dalších nádob

mimo lahev a mísu se potom nacházejí opět z prostředí Moravy. Tyto 4 hroby jsou všechny datovány do ohrozimské fáze, a kromě hrnce a dalších nádob se v nich vždy nachází sekeromlat. V jednom případě se vyskytuje také přeslen. Samostatná mísa, případně v kombinaci jiných nádob mimo lahev a hrnc se nachází také v případě 4 hrobů. Opět se jedná o 2 moravské žárové hroby. Další hrob je již výše zmíněný hrob A.GER z Granstedtu s mísou, šipkami a sekerou. Poslední, sídlištní hrob 192 z lokality Hundisburg (okr. Börde) pak obsahuje z keramiky mimo mísu 4 amfory, pravděpodobně džbán a střepy ze dvou dalších neidentifikovatelných nádob. Dále je v hrobě zastoupena šipka. V hrobě byly nicméně nalezeny kosti jedné nebo dvou dalších osob. Již zde byly zmíněny hroby s výskytem ostatních keramických tvarů doprovázející hrnce a mísy. Džbán a pohár se spolu vyskytují v různých kombinacích s hrnci a mísami, někdy také amforami. Nikdy se spolu naopak v jednom hrobě nevyskytuje kombinace lahve, džbánu a poháru, to samé platí i pro samostatnou lahev s pohárem či lahev se džbánem. Samotná lahev se pak vyskytuje ve 14 hrobech vždy doplněna o jednu z těchto zbraní – šipku, sekeru, sekeromlat nebo dýku, případně v kombinaci šipky se sekerou. Jediné jiné keramické tvary vyskytující se společně s lahvemi jsou pak amfora a koflík, nikdy se však nevyskytují všechny tři společně a netvoří tedy žádnou význačnou strukturu. Občas se v těchto hrobech také vyskytuje čepel nebo korál. Obzvláště zajímavé se jeví zjištění, že téměř všechny hroby s lahvemi, s výjimkou hrobu H36 z Laschendorfu, se vyskytují v Polsku a ve všech případech se jedná o kostrové hroby, případně pohřební ritus nebyl zjištěn. Hroby kde se nevyskytoval ani jeden z těchto artefaktů zabírají přes polovinu souboru, konkrétně 87 hrobů. Jedná se o hroby jak chudé, tak bohaté, také žárové i kostrové a s různými kombinacemi ostatních předmětů. V tomto případě tedy vznikla obzvláště zajímavá nenáhodná struktura. Na jedné straně se jedná o skupinu kostrových hrobů z Polska obsahujících lahve a na druhé straně o skupinu žárových hrobů z Moravy, obsahujících hrnce, mísy, džbány a poháry. Sice se nejedná o žádnou typickou strukturu pro zbraně, na druhou stranu se může jednat o podklad pro další budoucí výzkum zahrnující toto zjištění typické pro keramické tvary kultury nálevkovitých pohárů stavící proti sobě dva regiony s odlišným pohřebním ritem.

6.3 Zbraně a potenciální zbraně

V případě zbraní a potenciálních zbraní se potvrdil původní model, který staví do opozice sekeromlaty a šipky (obr. 17). Tyto dva artefakty se společně vyskytují pouze ve třech hrobech, které se řadí mezi jedny z nejbohatších pro své typické regiony, jedná se o hroby B4, H12 a 1DEN. Další zajímavé zjištění je velká izolovanost seker nebo tesel sloučených pod jeden deskriptor (obr. 9). Tento artefakt se nevyskytuje ani v jednom případě se sekeromlatem jakéhokoliv typu (výjimkou je kenofat z hrobu H10 nezařazený do výpočtu). Sekera, šipka a sekeromlat se společně také nevyskytují ani v jednom hrobě. V pěti případech se sekery vyskytují se šípkami. Ve dvou z těchto pěti případů se jedná o extrémně bohaté hroby z ostorfského pohřebiště, které jako jedny z mála obsahují obrovské množství šipek umístěných ve shluku. Tyto hroby s označením III/35 a IV/35 jsou i nejbohatšími dvěma hroby z celého pohřebiště, kde byla zjištěna přítomnost 25 dalších hrobů, datovaných do celé doby kultury nálevkovitých pohárů (Lübke – Lüth – Terberger 2009, 307–338). Mimo společný výskyt šipek a tesel (seker) patří mezi společnou výbavu obou hrobů náhrdelníky ze zvířecích zubů (sloučeny pod deskriptor korál) a křesadla. Pro hrob III/35 jsem navíc zjistil přítomnost pěti psích drápů, kamenné destičky s železným pruhem (pravděpodobně patřila ke křesadlu) a jantarových korálů které mohly tvořit náhrdelník společně se zvířecími zuby. Dalšími přídávky hrobu III/35 jsou pazourkové čepele a blíže neidentifikované nástroje, které nemají obdoby ve sledovaném souboru. Jedná se o dva malé kostěné bodáky a dvojhrotý kostěný nástroj, který připomíná krumpáč. Společný výskyt dokonce dvou pazourkových seker se třemi příčnými šípkami je z pravděpodobně megalitického hrobu A.GER z Granstedtu, kde se nachází společně s keramickou mísou. Hrob č. 4 na lokalitě Łubcze (okr. Tomaszów Lubelski) obsahuje jednu šipku se sekerou zhotovenou z jeleního parohu, která však mohla být využívána i jinak, viz. předchozí kapitoly. Dalšími přídávky jsou lahev, čepel z volyňského pazourku, kel divočáka s vyvrtaným otvorem možná užívaný jako dýka a opracovaná dutá kost, jež mohla být interpretována jako píšťalka

stejně jako v případě hrobu H36 z Laschendorfu (okr. Mecklenburg). Všechny zmíněné hroby jsou pak kostrové a jediný zástupce žárového hrobu kde se nachází sekera společně se šipkou je H8 z mohyly ze Slatinic (okr. Olomouc). Mimo tyto artefakty mezi pravděpodobnou pohřební výbavu patřila čepel, pohár a miska. Ze zbraní nezahrnutých do analýzy hlavních komponent se pak vyskytla kostěná dýka v kombinaci se dvěma potenciálními kosočtvercovými šipkami (sloučeno pod deskriptor šipka) v jediném hrobě 50/95 z Karmanowic (okr. Puławy), dalším přídatkem byla amfora. V ostatních případech se dýky vyskytují pouze samostatně nebo s keramikou bez další zbraně. Jeden diskovitý mlat pravděpodobně dánského původu se nacházel společně se sekeromlatem s obloukovitým týlem v jediném hrobě H29 z Arntorpu (okr. Västra Götaland). V jediném případě se pak společně se sekeromlatem vyskytl i kulovitý mlat v hrobě H11 z Veliké Vsi (okr. Praha-východ), zde se však našla 3 těla, tak mohla každá zbraň patřit jinému pohřbenému. Dalšími přídatky byl větší a menší džbán, emailovaný korál a přeslen. Ve zbylých třech hrobech, kde se kulovitý mlat vyskytoval byl již bez další zbraně a pouze s keramikou nebo mědí. Samostatně se sekeromlaty vyskytují v 61 hrobech z celého prostředí obývaném KNP. Jedná se zde o sekeromlaty třech nejvýznamnějších typů, kromě typu D typického pro Skandinávii. Sekeromlaty se nacházejí jak samotné, tak v kombinaci s jinými artefakty. Jedná se tedy o nejtýpickejší zbraň a artefakt pro KNP, kdy se potvrzuje hypotéza Milana Zápotockého, že se v případě sekeromlatu nejedná o předmět vyhrazen pouze pro náčelnickou vrstvu, ale mohl ho teoreticky získat prakticky každý bojeschopný dospělý jedinec (Zápotocký 2008, 80–81). Tyto sekeromlaty se nacházejí jak v bohatých, tak chudých hrobech, kde se jedná pouze o jediný hrobový přídatek, další potvrzení této hypotézy je jejich ojedinělý výskyt i z jiných, ne pouze hrobových kontextů. Samotná šipka se potom nachází v 31 hrobech. V tomto případě se ovšem vyskytuje více otázek než odpovědí na společenský status jedinců s nimi pohřbenými. Vyskytují se jak jednotlivé šipky, tak i shluk šipek značící výskyt toulce, dokonce i větší počet šipek s náhodným rozmístěním. Z nedávno objeveného hrobu z Račiněvsi (okr. Litoměřice) dokonce 12 šipek, které jsou

rozmístěné po severní a jižní straně hrobové jámy (Turek – Křišťuf 2023, 636–639).

Podstatné je vydělení silné struktury v případě potenciálních a specializovaných zbraní. V prvním případě se jedná pouze o lukostřelecké hroby, popřípadě možné oběti lukostřelců, se šípkami. Ve druhém případě jde o skupinu bojovníků se zbraní na blízko – tedy sekeromlatem. V menším množství pak jedinců se samotnou potenciální zbraní v podobě sekery, kde by se v kontextu hodilo více potvrzení, že sloužila v prostředí KNP k boji, např. v podobě traumat na kostech. Významné je i vyčlenění bohatých hrobů, které obsahují šípky i sekeromlat v kombinaci s vzácnými artefakty, jako je nátepní destička v hrobu 1DEN nebo korále ve stejném hrobu. V dánském hrobu 1DEN se jedná o mladého muže. Naneštěstí nevíme nic o antropologickém určení v případě hrobů H12 a B4. Pouze dánský hrob obsahuje větší počet 4 šipek ve shluku, tak 6 dalších rozmístěných náhodně mezi nohama. U hrobu B4 se nacházely 3, které však byly doloženy pouze pomocí zmínek v literatuře, nevíme tedy nic o jejich poloze v hrobové jámě, ani o jaký typ se jednalo. V případě hrobu H12 z Máslovic se nacházela šípka pouze jediná, nicméně jsem nebyl schopen dohledat informace o její poloze. Umístění těchto tří hrobů mimo mohyly, či mohyly které nejsou minimálně patrné by mohlo přidat na vyšším postavení těchto tří jedinců jako velitelů své komunity. Této hypotéze může být nápomocná konstrukce hrobů, kdy se v českých případech jednalo o kamenné obložení, kde uvažuji že by mohlo mít i formu jakýchsi náhrobních kamenů či malých mohylových náspů, které nebyly dochovány.

Nejdůležitější struktura se pro cíle této práce rozhodně vyskytla mezi deskriptory sekeromlat a šípka, kdy jsou ve většině případů na sobě nezávislé. V případě (potenciálních) zbraní se nám tedy vytvořily 2, potažmo 3 skupiny. První reprezentovaná zbraní pro boj nablízko, tedy sekeromlatem. Druhá reprezentovaná zbraní pro boj na dálku, tedy šípkou. Výskyt těchto dvou artefaktů v jednom hrobě se vyskytuje pouze ve třech případech, ve všech třech se naopak jedná o jedny z bohatších hrobů, takže bych mohl tyto 3 hroby označit jako třetí skupinu, jejíž zástupci jsou pravděpodobně jedni z nejvýznamnějších

jedinců pro dané regiony, ze kterých se nachází. V případě první skupiny pak můžeme zahrnout i hroby s potenciální zbraní na blízko – sekerou, a to samé je možné provést ve třetí skupině. Zde se však vyskytuje otázka společenského významu sekery a jejího vztahu se sekeromlatem.

6.3.1 Hroby se sekeromlaty

Celkem 61 hrobů obsahovalo sekeromlat jako jedinou zbraň. Respektive 60 hrobů, v hrobě H29 z Arntorpu se nacházel ještě diskovitý mlat, ten však nebyl zahrnut do analýzy hlavních komponent. Dá se tedy předpokládat, že se ve většině případů jednalo o válečníky. Píši ve většině případů, protože se sekeromlat vyskytoval v hrobech jak mužů, tak i dětí, a dokonce jedné ženy. Ve většině případech se však jednalo o hroby dospělých jedinců. V kombinaci s analogiemi z jiných kultur nebo etnografie a případně dalších pramenů (např. ikonografie v podobě stél) představených v této práci mám důvod se domnívat, že se i ve většině neidentifikovatelných hrobů jednalo o dospělé jedince převážně mužského pohlaví. Těchto 61 hrobů jsou jak bohaté, tak chudé. Je tedy možné, že sekeromlaty nejsou nijak výjimečné předměty určené pouze pro úzkou náčelnickou vrstvu, ale měla k nim přístup velká část společnosti KNP, kdy sloužily jako určité atributy bojovníků, jak se domnívá Milan Zápotocký (2008, 80–81). Toto platí pro celou sledovanou oblast, kde se vyskytují ve všech sledovaných zemích ve velkém počtu. Výjimkou je východní skupina, toto se ale dá vysvětlit zastoupením pouze 5 hrobů z této skupiny ve sledovaném souboru. Zastoupeny jsou všechny typy sekeromlatů typické pro KNP s výjimkou typu D, který se vyskytuje pouze v severní skupině. Sekeromlaty ploché (typ F) byly zjištěny pouze v 5 hrobech, sekeromlaty čepcovité (typ K) byly zjištěny v 18 hrobech, sekeromlaty s obloukovitým týlem (typ R) byly určeny ve 29 hrobech (obr. 6). Umístění sekeromlatů v pohřební jámě je pak poměrně vyrovnané ve třech sektorech. V šesti případech se jedná o uložení v oblasti hrudníku (B), čtyřikrát u nohou (N) a pětkrát v oblasti hlavy (H) (obr. 7). Umístění se mi podařilo zjistit pouze u těchto sekeromlatů, ve zbylých případech nebyly v

literatuře uvedeny, dále se jednalo o hroby, kde nebyly dochovány kosti nebo se jedná o žárové hroby ze kterých je známo velké množství sekeromlatů sledovaného souboru.

6.3.2 Hroby se šipkou

Hlavním cílem této práce je vyčlenění významu lukostřelby v KNP. Její význam se proto pokusím nastínit zde a následně v diskuzi. Mezi hroby, kde se nacházela pouze šipka spadá 31 hrobů. Ve většině případů se jedná o hroby kostrové, v menším zastoupení pak hroby žárové a v ojedinělých případech hroby bez identifikace ritu. V rámci kostrových hrobů jsem se soustředil na umístění šipek v hrobové jámě stejně jako u sekeromlatů. Akorát v tomto případě byl sledován kromě jednotlivých sektorů výskytu i jejich počet v daných sektorech. Kde sektor nebyl znám jsem se věnoval pouze počtu šipek. Výskyt více šipek na jednom místě totiž značí pravděpodobnější interpretaci daných jedinců jako lukostřelců, protože tento výskyt ve shluku mohl značit výskyt toulce z organického materiálu, jež se rozložil. V dalších dvou případech byl sledován výskyt jediné šipky v pohřební výbavě a výskyt většího množství šipek, které jsou náhodně rozmístěny. Pokud je znám výskyt pouze šipky jedné v těsné blízkosti kostí, je zde určitá pravděpodobnost, že se jednalo o smrtelné zranění. To může být prokázáno prostřednictvím zaseknutí projektilu v kosti, nebo ve druhém případě ve zmíněné těsné blízkosti kostí. V případě zasáhnutí měkké tkáně, které byly již rozloženy se šipka pomocí postdepozičních procesů může vyskytovat právě v blízkosti kosti poblíž měkké tkáně do které byl jedinec zasáhnut. Na druhou stranu se zde vyskytuje problém v rámci zmíněných postdepozičních procesů, které mohly zapříčinit tento jev i pokud byla šipka položena např. na hrud' jedince v rámci jeho pohřbu jako například nějaký amulet. Poslední možnost náhodného rozmístění většího množství šipek se jeví lehce problematická. Mohlo se zde jednat o stejný případ jako ten předchozí, akorát s tím rozdílem, že bylo do jedince vystřeleno více šípů. V druhém případě se možná jednalo o určitou rituální praktiku. O něčem takovém bych osobně

spekuloval v případě Račiněvsi, kdy bylo 12 šipek rozmístěno na severní a jižní strany hrobové jámy. Mohlo se tedy jednat například o rituál vstřelení šípů s dále nejasným významem, jedná se však o pouhou spekulaci.

Získány byly údaje z 33 kostrových hrobů, kdy 17 hrobů obsahovalo jednu šipku, 5 hrobů obsahovalo více náhodně rozmístěných šipek a v posledním případě 5 hrobů obsahovalo šipky ve shluku. U 6 hrobů nebyla poloha šipek zjištěna. Mezi sledované hroby byly začleněny i hroby, kde byl prokázán výskyt další zbraně, takže hroby 1DEN, 4, A.GER, H8, H12, B4, III/35, IV/35 (obr. 11).

Hroby se zjištěným shlukem šipek by se dále mohly rozdělit podle počtu šipek v jednotlivých shlucích, protože podle Stanislava a Jany Stuchlíkových (1996, 81) jedna nebo dvě šipky netvoří výbavu lukostřelce, ale mají symbolickou funkci. Za výbavu lukostřelce lze tedy údajně považovat výskyt čtyř šipek v hrobě. V druhém případě, kterým jsem se řídil já, by se daly rozdělit podle typických sektorů jejich umístění (obr. 13). Přesné umístění shluku šipek se mi podařilo zjistit ve třech případech, kdy jsem v tomto případě doplnil hrob 1DEN, jelikož obsahoval jak shluk čtyř šipek, tak i náhodně rozmístěné šipky (obr. 19). V případě hrobu 1DEN byly šipky umístěny v sektoru H, tedy u hlavy. U hrobu d8.1 byly šipky umístěny v sektoru B4, tedy “za tělem”. Dvakrát se pak jedná o sektor N neboli u nohou u hrobů K13 a 4650. V případě hrobu 4650 z lokality Salzmünde (okr. Saalkreis) bylo zjištěno i konkrétnější umístění, které jsem označil “za nohama” (N6), avšak v literatuře bylo uvedeno, že se snad původně nacházely “na těle” (T) (Duchniewski – Schunke 2014, 196–199). V případě obou hrobů se jednalo i o oblast pánve (Duchniewski – Schunke 2014, 196–199; Meyer 1993, 188–219). V rámci tohoto menšího souboru se dá spekulovat, že v kultuře nálevkovitých pohárů bylo běžné nosit toulec se šípy přibližně v oblasti pasu. Z důvodu velmi malého počtu zjištěných sektorů se dá prohlásit, že realita však byla pravděpodobně odlišná. Z tohoto souboru nebyla zjištěna přesná poloha shluku šipek u hrobů III/35 a IV/35 z Ostorfu, kde ale na druhou stranu bylo uvedeno, že se v hrobech původně mohl nacházet toulec (Lübke – Lüth – Terberger 2009, 308–338). U hrobu K13 se také našly stopy po původním toulci (Meyer 1993, 188–219).

Hroby obsahující shluk šípů byly následně odděleny a soustředil jsem se na jednotlivé sektory u hrobů s jednou nebo více náhodně rozmístěnými šípkami. Nebyly sem zahrnuty hroby jako 1DEN a 2GER. Hrob 1DEN nebyl zařazen, protože se v něm vyskytoval jak shluk 4 šipek, tak i náhodně rozmístěných 6 šipek mezi nohama, navíc tento jedinec je již interpretován jako pravděpodobný lukostřelec (mimo jiné) (Davidsen 1978, 167–173). Naopak hrob 2GER s výskytem 3 šípů nebyl zařazen kvůli tomu, že se vyskytovaly daleko od těla na okraji skřínky. V případě tohoto pokusu jsem místo jednotlivých hrobů se zastoupením šipky, sledoval samotný počet jednotlivých kusů šipek v jednotlivých sektorech hrobové jámy (obr. 14). Dohromady se jedná o 18ks šipek vyčleněných do 4 sektorů (H, B, B/T, N) (obr. 14). Sektor B/T označuje sektor, kdy není jisté kde byla původně šipka umístěna, jelikož se jedná o výskyt v blízkosti hrudního koše. Zde se nacházely 2 šipky, což by mohlo značit nejpravděpodobnější interpretaci jedinců jako obětí vystřeleného šípu. Jedná se o hrob 4 z lokality Łubcze a hrob 7GER z lokality Zörbig, kde se druhá šipka nacházela za hlavou. 6 šipek se vyskytovalo v sektoru H, často však bylo i upřesněno, zda se jedná o sektor “před hlavou” (H1) nebo “za hlavou” (H2), takže je nepravděpodobné, že by šíp způsobil smrt těchto jedinců. 2 šipky jsou umístěny v sektoru B, jedna konkrétně “za tělem” (B5), jedná se o šipku z hrobu 56565 v Dušníkách. Druhá v sektoru B, konkrétně u ramena, a jedná se o hrob 50/95, zde však nebyla zahrnuta možnost sektoru B4 nebo B5 kvůli poloze jedince na zádech. Druhá šipka v případě hrobu 50/59 pak byla v čelisti jedince, což ho pravděpodobně také zabilo (Król 2015a, 241). 9 dalších šípů bylo rozmístěno v sektoru N, kde jsem přesnější umístění nezjistil, takže se mohlo jednat o postřelení do nohy, i o náhodné rozmístění např. v rámci rituálu.

6.3.2.1 Lukostřelci

Do této kategorie, pomocí informací získaných výše, nakonec zahrnu pouze 3 hroby. Jedná se o hroby 4650, d8.1, K13. Hroby 1DEN, III/35, IV/35 zde vynechám, i když se do této skupiny minimálně zastoupením šipek hodí. Na

druhou stranu se jim budu věnovat v další části kapitoly, protože spadají do samostatné kategorie bohatých hrobů obsahujících více zbraní. Také se jedná o jedince, u kterých jejich identita lukostřelce nebyla jejich primární identitou v rámci jejich komunity. Domnívám se tak díky většímu počtu zbraní v jejich hrobech. U hrobů 4650, d8.1 a K13 se domnívám, že identita lukostřelce byla primární.

6.3.2.2 Salzmünde

Skříňkový hrob 4650 z lokality Salzmünde, spadající do baalberské fáze obsahuje pohřeb dospělého muže starého 25 let (Adultus I). Tento mladý muž byl uložen na pravém boku orientován S-J, což je pro baalberskou fázi spíše netypické. Jeho hlava směřovala na jih a tvář byla otočena k východu. Hrob obsahoval 6 trojúhelníkovitých šipek se zataženou i rovnou bází vyrobených z pazourku ve shluku u oblasti nohou. Toto jsou také jediné hrobové přídavky. Na dvou ze šipek se nacházely stopy po smůle, která naznačuje původní dřevěnou hřídel. V hrobové jámě se nenalezly žádné stopy po toulci ani luku, můžeme ale předpokládat, že se oba předměty v hrobu nacházely. Stejně tak v hrobě nejsou známky po nátepních destičkách. Hrob se nacházel v rámci většího pohřebiště, kde několik hrobů bylo situovaných v mohyle (Duchniewski – Schunke 2014, 196–199).

6.3.2.3 Chudeřín

Hrob d8.1 z Chudeřína, spadající pravděpodobně také do baalberské fáze obsahuje pohřeb dospělého muže, spadajícího do stejné věkové kategorie (Adultus I). Na rozdíl od předchozího hrobu je tento hrob orientován V-Z, což je běžná orientace pro baalberskou fázi. Muž byl uložen na pravém boku s hlavou směřující k západu. Tvář směřovala k jihu. Jako milodary byly nalezeny 2 šipky u kterých jsem nedohledal jejich typ, dá se ale předpokládat, že na základě zařazení hrobu do jižní skupiny KNP se jedná o šipky trojúhelníkovité. Tyto šipky se nacházely za zády jedince. Mimo ně byl před tváří umístěn džbán. U hrobové

jámy nebyla známa další konstrukce, jednalo se však o hrob pod mohylovým náspem tzv. L-typu (lineárního) částečně podobného megalitickým hrobkám (Zápotocký 2023, 386–388). U hrobu se mi stejně jako v předchozím případě nepodařilo zjistit další informace o předmětech z organického materiálu, minimálně luk a toulec by však mohl být předpokládán.

6.3.2.4 Pevestorf

Pohřebiště a sídliště z Pevestorfu spadá do severní skupiny KNP. Také se jedná o největší pohřebiště zastoupené v mém souboru. Hrob K13 nacházející se na tomto pohřebišti naneštěstí neobsahoval žádné kosti, jejich přibližná poloha však byla v hrobě zjištěna díky stopám po jejich rozkladu. Hrob je orientován V-Z, hlavou směřující na západ. Nepodařilo se mi však dohledat další informace o dataci a kvůli rozloženým kostem ani o pohlaví nebo věku. Nepřímo se však pomocí ostatních shromážděných dat lze domnívat, že se jednalo o dospělého jedince (*adultus-maturus*). Tento hrob je však nejbohatším ze třech lukostřeleckých hrobů. Nacházelo se v něm 22 příčných šipek, kde je předpokládáno že se nacházely ve shluku v sektoru N, tedy u nohou, Meyer dále uvádí že je zde možné předpokládat i výskyt toulce (Meyer 1993, 196–197). Mimo šipky se v hrobu nacházelo 11 pazourkových čepelí společně s jedním úštěpkem pazourku. Pravděpodobně z okolí hrudníku se našlo 42 jantarových korálů rozmístěných po celé hrobové jámě. Dále zde byl zastoupen nálevkovitý pohár v okolí hlavy, křesadlo a fragmenty měděného drátu.

V případě tohoto pohřebiště se jedná o velmi bohatou lokalitu, kde každý ze zbývajících 6 hrobů, včetně dvou dalších potenciálních hrobů, obsahoval šipky. Jeden žárový hrob je identifikován jako *adultus* (KBK4) a jeden kostrový hrob pak náleží dospělému muži (*Maturus*, K15). Ani u jednoho z ostatních hrobů mimo K13 však nebylo možné získat informace o umístění milodarů kvůli nedochovalým kostem. Typickým hrobovým nálezem pro toto pohřebiště jsou mimo šipek poháry a korále. Šipky se zde nacházejí v různém počtu, mimo hrob K13 se nacházely v nezvykle vysokém počtu u hrobů KBK4 (9 šipek) a K4 (10 šipek). V případě ostatních hrobů se jednalo o menší počet, ale téměř vždy o

více než jednu šipku. Jediná šipka se pak nacházela u dětského hrobu K11, kde se dá usuzovat o společenském zvýhodnění dítěte. V dalším případě u nejistého hrobu v sídlištní jámě K28. Díky těmto dokladům je tedy možné se domnívat že se jednalo o jakousi komunitu lukostřelců, možná snad lovců. Analogie pro toto pohřebiště lze hledat na ostorfském pohřebišti, které je také jedno z velkých nemohylových pohřebišť KNP, kde jsou šipky zastoupeny ve velkém množství. Hroby si jsou i podobné svou další výbavou v podobě křesadel a korálů nebo jiných ozdob. Obě pohřebiště jsou potom od sebe vzdálené cca 40 km, takže není možné vyloučit ani kontakty těchto dvou potenciálních komunit. Dále jsou ostorské hroby III/35 a IV/35 interpretovány právě jako hroby lovců, tedy tato možnost není vyloučena ani zde (Meyer 1993, 188–219; Lübke – Lüth – Terberger 2009, 307–338; Rinne 2001, 75–91).

6.3.3 Bohaté hroby

Třetí skupinou, které jsem se však částečně už věnoval v předchozí podkapitole jsou bohaté hroby obsahující jak šipky, tak sekeromlat. V druhém případě pak hroby se sekerou a šipkou. Mezi tyto hroby se řadí jedny z nejbohatších z celého souboru. Nejedná se však o pravidlo. Jsou zde zastoupeny i hroby pouze se třemi zastoupenými artefakty, pomocí výskytu kombinace dvou zbraní mohou však být řazeny mezi bohaté. V KNP bohatá pohřební výbava není až tak častá, obzvláště co se týče zbraní, může být tedy předpokládáno, že se v případě dvou a více zbraní v jednom hrobu jedná o znak luxusu, jaký si nemohl dovolit každý člověk.

6.3.3.1 Sekeromlat a šipka

Nejmenší zastoupení z celého souboru mají hroby s kombinací sekeromlatu a šipky (obr. 17). Jedná se o hroby 1DEN, B4 a H12. Mezi těmito třemi hroby je však složité potvrdit stávající struktury, protože se u nich jedná o značně mezerovité informace. Toto je zapříčiněno částečně tím, že se v případě hrobu B4 a H12 jedná o výzkumy z konce 19. století a také se některé předměty

z těchto hrobů nedochovaly ani ve fyzické podobě, ani v kresebné dokumentaci. V případě hrobů 1DEN a B4 se ani nejedná o stejné chronologické zařazení a u hrobu H12 nebylo zjištěno. Pomocí sekeromlatu typu R však lze typovat že se jedná o salzmündskou fázi jako v případě hrobu B4. Dále tedy budu pracovat s domněnkou, že oba české hroby spadají do salzmündské fáze. Dánský hrob 1DEN pak spadá do fáze TRB A typické pro Skandinávii, absolutně je datován do let 4000-3800 pr. Kr. Hrob by se tedy dal přibližně synchronizovat s baalberskou fází. Pravděpodobně největším problémem však je, že se hrob 1DEN nachází v jiné geografické skupině, kde mohly být jiné zvyklosti. V případě hrobů B4 a H12 se zajisté jedná o jedny z bohatších hrobů ve svém regionu. U Dragsholmu toto pro mě není možné potvrdit z důvodu, že se jedná o ojedinělý hrob a z okolí jsem nedohledal žádné další výjimkou mezolitického dvojhrobu. Pokud předpokládáme, že severní skupina má své hroby více bohaté oproti skupině jižní, jak se v této práci již několikrát potvrdilo, pak by dávalo smysl, že se v případě Dragsholmu nejedná o ojedinělý jev. Ve zbytku této kapitoly se proto budu věnovat pouze dvojici českých hrobů mezi kterými jsou další podobnosti mimo té, že se jedná o obzvláště bohaté hroby v porovnání s ostatními v české oblasti jižní skupiny.

Ani u jednoho z českých hrobů B4 a H12 nebylo možné zjistit pohlaví nebo věk zemřelých. U hrobu B4 je však nepřímě naznačeno, že se mohlo jednat o muže, díky výskytu přeslenu. Tento přeslen je pravděpodobně intruzí jiné kultury a není typický pro jinak běžnou mužskou výbavu v podobě sekeromlatu a šipek. V případě obou hrobů se však jednalo o inhumaci s kamennou konstrukcí hrobů. V obou případech je také potvrzeno, že se jedná o hroby v rámci menšího pohřebiště, narozdíl od ojedinělého hrobu 1DEN. Ani u jednoho pohřebiště není jisté, zda se tam původně nacházela mohyla. Hrob B4 je interpretován jako hrob s kamenným závalem, který byl dříve možná kryt kamennou mohylou. Pohřební výbavou v rámci bubenčského i máslovického pohřebiště jsou pak oba hroby opravdu nejbohatšími z daných lokalit. Výbava hrobu B4 se skládá z neurčitého sekeromlatu, předpokládám však že typu R typickým pro salzmündskou fázi, do které je datován. Dále potom tři šipek, u

kterých také není určen typ. Ani jeden z těchto předmětů se nezachoval a jsou zmíněny pouze v literatuře. Jako další přídavek je dvouuchá amfora a přeslen, který je však pravděpodobně intruzí, jak jsem zmínil výše. Další dva hroby B1 a M5/12 z bubenčského pohřebiště se zbraněmi oba obsahují pouze sekeromlat typu R. Hrob M10/01 pak obsahuje amforu a čepel nebo “nožík”, který jsem však původně považoval za zmenšenou dýku a je i pravděpodobné že se v hrobě nacházel větší měděný předmět, proto byl hrob zařazen do databáze. Další hroby v případě pohřební výbavy obsahují pouze keramiku nebo různé ozdoby. Zajímavý je také hrob M3/01 obsahující přívěsek ve tvaru pravděpodobně sekeromlatu, což by díky zařazení tří pohřbených včetně jedince z hrobu M5/12 mezi dospělé (Adultus) mohlo podporovat interpretaci jedince z hrobu B4 jako jednoho ze širší vrstvy bojeschopných mužů – válečníků. Díky výskytu relativně vzácných šipek v českém prostředí se však mohl zasloužit o nějakou vyšší společenskou funkci, např. náčelníka. Tomu také napomáhá výskyt ostatních výrazně chudších hrobů (Dobeš – Kostka – Likovský 2011, 139–162).

Hrob H12 pak kromě sekeromlatu typu R obsahuje trojúhelníkovitou šipku se zataženou bází ze žlutavé horniny, Stocký (1926, 112) ji dokonce označil jako šipku s “krásnou retuší” takže se mohlo jednat o vsutku honosnou šipku pro vysoce postaveného jedince. Dále se v hrobě nacházel kus pazourku, pravděpodobně čepel se stejnou žlutavou barvou jako šipka. Z keramických předmětů se v hrobu původně nacházel džbán, který se nedochoval, a amfora s vyšším kónickým hrdlem, která podle dokumentace také mohla být džbánem. V rámci pohřebiště se jediný další sekeromlat neurčeného typu dochoval v dětském hrobě 5CZE v kamenné skříňce společně se džbánem (Stocký 1926, 112–113; Dobeš – Šumberová 2015, 43–93; Zápotocký 2023, 493–494).

6.3.3.2 Sekera a šipka

Tuto kategorii bohatých hrobů je těžké uchopit. Nachází se v ní totiž jak velmi bohaté ostořské hroby III/35 a IV/35, pravděpodobný megalitický hrob

A.GER, žárový pohřeb H8 a pravděpodobně jedinec zastřelen šípem z hrobu 4. Téměř všechny tyto hroby jsou navíc z jiného prostředí. Vznik této struktury může tedy být pravděpodobně náhodný. Na druhou stranu minimálně v případě ostorfských pohřbů se v kontextu pohřebiště mohlo jednat o velmi schopné a vysoce postavené jedince, kteří byli v první řadě lovci, což dokládá velké množství příčných šipek, a i provrtaných zvířecích zubů a psích drápů v případě hrobu III/35 (Lübke – Lüth – Terberger 2009, 330). Hrobový inventář obsahující spoustu nástrojů, včetně kamenné tesly v případě hrobu III/35, navíc naznačuje, že se mohlo jednat o prominentního člena komunity, například náčelníka nebo hlavního lovce. Této interpretaci by napomáhal nález velkého množství jantarových korálů, které se nacházely právě u jedinců vysoce postavených zastávajících více funkcí, jako v případě hrobu 1DEN v Dragsholmu. Tomuto by také pomáhalo zjištění struktury z prvního faktoru, kdy hroby s čepelí a korálem patří mezi nejbohatší hroby ze souboru. Otázkou zůstává význam tesly, mohlo se jednat o potenciálního válečníka, nebo mu mohla sloužit pouze k pracovním účelům které zastával pro svou komunitu a k boji ji používal pouze v případě nouze nebo pokud se někam vypravil jako v případě kmenů v Nové Guinei (Vencel 1984, 310).

6.3.4 Hroby se sekerou

Samotná sekera bez další zbraně se nachází ve 12 hrobech. Jedná se potom o chudé i bohatší hroby. Stále zde zůstává problém, zda sekeru interpretovat jako zbraň nebo jako pracovní nástroj. Důkazy pro interpretaci sekery jako zbraně, potažmo vzácného předmětu určeném pro užší okruh lidí je možné nalézt v hrobě 26 z lokality Granstedt. V tomto, pravděpodobně dětském, hrobě byl nalezen korál tvarovaný jako sekera, společně i s pazourkovou sekerou v normální velikosti. Korál by pak mohl svědčit např. o jejím zvýhodněném postavení mezi nástroji. Další otázka v případě seker je vliv materiálu, ze kterého jsou zhotovené a co tento materiál značil. V souboru se vyskytují sekery z tvrdých hornin jako je žula nebo hadec, tak i sekery

pazourkové, které musely být náchylnější na deformaci nárazem při práci i při potenciálním boji. Nabízela by se varianta, že pazourkové sekery byly přikládány do dětských hrobů, jako forma sociálního zvýhodnění jako v případě Granstedtu. Toto je ale problém doložit z důvodu chybějících antropologických a petrografických dat. Z důvodu absence traumat na kostech způsobených sekerou se domnívám, že byla skutečně zachována jejich primární funkce dřevozpracujícího nástroje a jako zbraň mohly sloužit v případě nouze. Z důvodu distribuce seker z tvrdších materiálů jak do chudších, tak i středně bohatých hrobů se domnívám, že nástroj byl určen širší skupině společnosti a nejednalo se v případě jejich nositelů o žádné výjimečně postavené jedince. Na druhou stranu jejich postavení mohlo být vnímáno jinak v různých regionech, čemuž by mohl nasvědčovat i jantarový korál z hrobu 26.

O jiném postavení seker v různých regionech by mohl svědčit také hrob H36 z Laschendorfu (okr. Mecklenburg). V případě tohoto hrobu se jedná o bohatého muže, který je v literatuře díky některým milodarům interpretován jako "šaman" (Lübke – Lüth – Terberger 2009, 315-317). Jedná se o hrob datovaný do roku 3790 Př. Kr. který obsahoval kamennou sekeru typu A, nálevkovitou lahev, 3 čepele, kel divočáka, mušli interpretovanou jako ozdobu pod deskriptorem korál a opracované kosti, včetně jedné duté, která je interpretována jako píšťalka. Hrob zůstává stále záhadou, ale je možné, že v severní skupině byly sekery interpretovány odlišně, třeba primárně jako zbraň, narozdíl od skupiny jižní a jihovýchodní, kde by se jednalo o primární funkci seker jako nástroje. Jejich odlišná interpretace na severu jako vzácného předmětu by mohl naznačovat jejich častější výskyt v bohatých hrobech jako je H36 a dále i tesel v hrobech III/35 a IV/35.

6.3.5 Vazby mezi zbraněmi a věkem

V rámci ověření struktur u hrobů se sekeromlaty a šipkami byl deskriptor "Věk" rozdělen na deskriptory jednotlivých věkových kategorií, které jsem přidal k souboru hrobů se sekeromlaty a šipkami. Věkové kategorie pak byly sloučeny, aby se s nimi snáze pracovalo. Infans I a Infans II byly tedy sloučeny pod

deskriptor Infans. Adultus I, Adultus II a Adultus/Maturus byly sloučeny pod deskriptor Adultus. Maturus I, Maturus II a Maturus/Senilis byly sloučeny pod deskriptor Maturus. Dalším deskriptorem je Senilis a v případě věkové kategorie Juvenis se v celém souboru nenachází ani jeden. Věk byl prostřednictvím antropologických věkových kategorií celkově zjištěn u 50 jedinců ve 49 hrobech (dvojhrob č. 24 z Melzowa – Infans I a Adultus; obr. 16). Pro určení věku pouze u hrobů s nejčastějšími artefakty v souboru, tedy sekeromlaty a šípkami, byl zjištěn u 35 jedinců. Byly zde ponechány pouze hroby, u kterých je věkové určení jisté. Dále byl odebrán dvojhrob č. 24 a hrob 1DEN ve kterém se nachází oba artefakty. Nebyly zde dělány pohlavní rozdíly. V tomto souboru je většina hrobů mužských, 8 dětských neurčitého pohlaví a pouze 2 jsou hroby ženské. U pohlavně neurčených hrobů, které nejsou dětské je předpokládáno, že se ve většině případů jedná o mužské jedince. Další postup byl proveden s 34 kostrovými hroby (obr. 15).

V případě šipek byl Infans zastoupen ve 3 hrobech, Adultus v 9 hrobech, Maturus ve 4 hrobech a Senilis v hrobu jednom. U sekeromlatů pak Infans v 6 hrobech, Adultus v 10 hrobech, Maturus ve 2 hrobech a Senilis v žádném (obr. 15). Vznikla zde tedy zajímavá pravidelnost u obou artefaktů ve skupině dospělých (Adultus a Maturus), která potvrzuje že zbraně jsou určeny převážně pro skupinu dospělých, pravděpodobně bojeschopných jedinců, kde se jedná převážně o muže (obr. 15). Senioři (Senilis) byly pravděpodobně násilným střetnutím a obraně skupiny ušetřeni a zastávali spíše jakousi funkci stařešinů. Zajímavý je poměr u dětských hrobů se zbraněmi v podobě sekeromlatu a u hrobů s potenciálními zbraněmi v podobě šipky. Šípky se nacházejí v hrobech 56565, K11 a H37, vždy se však jedná pouze o jednu šipku. Umístění šipky je pak známé pouze u hrobu 56565, konkrétně v sektoru B4, tudíž se nejspíše nejedná ani o dítě zabitě šípkou. Sekeromlaty se pak nachází v 5 dětských hrobech. Tyto sekeromlaty z dětských hrobů je možné interpretovat jako symbolické, které byly přidány do hrobů, aby reprezentovaly zvýhodnění těchto dětí např. jako prvorozených synů jako v případě dětských hrobů v KŠK. V druhém případě by se mohlo jednat o symbol válečníka, kterým by se v

budoucnu staly, pokud by nezemřely předčasně. V případě žen a dětí se mohlo jednat o předmět, který byl pro ně vzácný a mohly ho získat pouze pokud byli nějak zvýhodněni nebo naopak znevýhodněni. Zvýhodněním myslím opět podobný případ zmíněný výše, kdy se jednalo např. o prvorozené syny. V druhém případě znevýhodněných jedinců myslím, že mohli sekeromlat obdržet v případě nějakého postižení. Toto by mohlo vysvětlit sídlištní rituálně uložený hrob H40 z Hlinska (okr. Přerov), ve kterém byla pohřbena handicapovaná žena ve věkové kategorii Adultus II společně se sekeromlatem typu R a kostěnou jehlicí. Tato žena měla Klippelův – Feilův syndrom což je vzácné onemocnění skeletu charakterizované abnormálním spojením nebo fúzí dvou či více krčních obratlů (Šebela – Drechsler 2018, 54–56). Toto postižení tedy vyřazuje její funkci bojovnice, takže by sekeromlat mohl být symbolem jejího znevýhodnění. Zajímavým zjištěním také je v případě sledovaného souboru neuvedení typu ani jednoho ze sekeromlatů z dětských hrobů v literatuře. Výjimkou je hrob 4MOR se srdcovitým týlem, který se řadí mezi pracovní sekeromlaty. Sekeromlat hrobu 8 z lokality Pawłów 3 pak byl druhotné povahy a hrob se v tomto případě nacházel mezi mohylami 1 a 2, což může značit např. že kvůli svému nízkému věku, a tedy nízkému společenskému postavení nemohl být do hrobky umístěn, a proto dostal i sekeromlat druhotné povahy, a ne jeden ze tří typů vyskytujících se v této oblasti běžně. Další hroby umístěné mezi mohylami 1 a 2 pak neobsahovaly žádné přídávky, v případě hrobu dospělého muže pouze úlomek pazourku (Król 2015b, 271–279). Zde ale opět nastává otázka, proč by dítě pohřbené mimo mohylu dostalo sekeromlat (i když druhotné povahy) a dospělý, pravděpodobně bojeschopný muž, pouze úlomek pazourku. U ostatních sekeromlatů se mi nepodařilo získat k nim žádné další informace, pouze v případě hrobu 59 z Makotřas se jedná o sídlištní pohřeb, což by také mohlo značit nižší společenské postavení dítěte, které proto nemohlo být pohřbeno v mohylové hrobce, jedná se tedy o podobnou spekulaci jako v případě Pawłowa. Na druhou stranu u těchto pohřbů je běžná interpretace jako pohřbů jedinců s nízkým společenským postavením (Zápotocký 2008).

7 DISKUZE

Vracím se zde k otázce položené ve třetí kapitole. Jak je možné znázornit válečníky a zároveň také pravděpodobně vysoce postavené jedince zastávající tuto roli v kultuře nálevkovitých pohárů? Pokusit se interpretovat válečníka můžeme pomocí přítomnosti určitého typu zbraně v jeho pohřební výbavě. Pomocí shromážděných hrobů s podmíněným zastoupením zbraně nebo potenciální zbraně a studia jejich pohřební výbavy jsem získal zajímavé struktury zodpovídající otázky položené v této práci nebo alespoň pomáhající lépe pochopit společenský význam některých artefaktů a jejich vzájemného vztahu. Převážně se jedná s ohledem na hlavní cíl této práce o šípky a sekeromlaty. Dále se mi podařilo zjistit zajímavé vztahy mezi lahvemi a dalšími nádobami, hlavě hrnci a mísami nebo miskami. V posledním případě byla nalezena jistá zákonitost mezi hroby obsahujícími korále s čepelemi a hroby, které neobsahují ani jeden z těchto artefaktů. Primárně se v této diskuzi zaměřím na nenáhodné struktury zjištěné v případě sekeromlatů a šipek, ve vedlejším případě seker.

V případě zbraní užívaných v KNP byly vymezeny dvě základní skupiny, a to jsou zbraně na blízko mezi které patří převážně sekeromlaty, ale dalo by se uvažovat i o dalších mlatech a v menším množství potenciálních zbraních jako jsou sekery, tesly a dýky. Do druhé skupiny patří zbraně, respektive potenciální zbraně na dálku, kam patří luk a šípy. V případě první skupiny jsem přesvědčen, že není sporu o tom, že jejich majiteli byli válečníci zodpovědní za obranu své skupiny a útoky na nepřátelské skupiny. Pokus interpretovat skupinu druhou je již o něco složitější. Ve třetí kapitole jsem určil luk a šípy jako potenciální zbraň, která sice mohla sloužit v mezilidských konfliktech, ale většího využití by během pravěku našla v lovu.

Sekeromlat je nejzastoupenější zbraní sledovaného souboru s výskytem v 67 hrobech. Antropologická určení jsem však zjistil pouze v malém procentu hrobů. V případě pohlaví se jedná o 4 mužské hroby a jeden pravděpodobně mužský, jeden ženský a 6 dětských. Předpokládám však, že většina ostatních

hrobů byla mužských. Naproti tomu věk byl zjištěn u 18 jedinců. Z toho 2 patřili do věkové kategorie Maturus a 11 do věkové kategorie Adultus (v kapitole 5.5. jsem pracoval s 10 hroby kromě hrobu 1DEN, zde ho již opět zahrnuji). Absence věkové kategorie senilis, tedy 65+ může poukazovat na to, že sekeromlat byl vyčleněn pouze statnějším, a hlavně bojeschopným jedincům a od určitého věku už se nemuseli účastnit případné obrany komunity nebo nájezdům na komunitu jinou. Nadpoloviční výskyt tohoto artefaktu ve sledovaném souboru také poukazuje na to, že se nejednalo o prestižní artefakt, ale o artefakt, který byl distribuován ve velkém množství všem bojeschopným jedincům, nehledě na jejich společenské postavení. Toto mohou potvrdit hroby ve kterých se nachází pouze jediný přídavek, kterým je právě sekeromlat. V dalším případě nálezy sekeromlatů z různých pohřebních kontextů. Dále také velké množství nálezů sekeromlatů i mimo tyto kontexty. Varianta prestižní zbraně by podle mého názoru naopak mohla připadnout kulovitým či diskovitým mlatům, které se vyskytují minimálně. Diskovitý mlat uložený společně se sekeromlatem typu R z hrobu H29 v Arntorpu by potom mohl obzvláště poukazovat na ideál mužství, bojovnosti a odvahy. Jako v případě zobrazení válečníků na stélách byl tento jedinec pohřben s více zbraněmi než potřebuje, což může být prezentováno právě jako vzor ideálního odvážného válečníka. Vzácný diskovitý mlat pak mohl naplňovat především symbolickou funkci předmětu určeného pro úzkou náčelnickou vrstvu, zatímco běžný sekeromlat byl především bojový nástroj. V rámci tohoto hrobu musím zmínit, že typ R je nejzastoupenějším sekeromlatem ve sledovaném souboru, což může dodávat větší význam symbolice právě diskovitého mlatu v arntorpském hrobu. Sekeromlat typu R mohl být dostupný většině mužů, zatímco jiné mlaty nikoliv. Nejisté se jeví postavení dětí pohřbených se sekeromlaty. Ideálně by se dalo předpokládat o zvýhodnění těchto jedinců jako v KŠK. Na druhou stranu tato zbraň byla distribuována opravdu velkému množství jedinců KNP. V jejím prostředí se zatím také nedá vyčlenit podobné hypotetické sociální vrstvy jako v případě KŠK, tedy bohatých mužů s mlaty a chudých bez nich a zvýhodněných dětí. Jednou z variant by mohlo být, že sekeromlat zastupoval status válečníka, který však náležel většině dospělých mužů automaticky po dosažení určitého věku a

obdržení tohoto statusu mohly děti získat kvůli jejich předčasné smrti právě prostřednictvím sekeromlatu, který běžně nebyl dětem určen. Prozatím se můžeme pouze opřít o jisté podobnosti s KŠK a spekulovat, že se opravdu jednalo o zvýhodněné děti.

Celkově jsem přesvědčen, že kromě o něco vyššího zastoupení sekeromlatu v dětských pohřbech v porovnání se šipkami se jedná převážně o jakýsi odznak bojeschopných jedinců, kterých byla ve společnosti pravděpodobně většina a funkce válečníka mohla být jak primární v případě hrobů s pouze jedním přídatkem v podobě sekeromlatu, případně s více artefakty, tak i sekundární v případě více milodarů v podobě dalších zbraní a např. ozdob. Další samostatnou kategorií by pak mohli být jedinci se zdobenými sekeromlaty, případně měděnými sekeromlaty, které však nejsou mimo jeden zdobený případ v souboru zastoupené.

Lukostřelba je dozajista charakteristická pro KZP. Tato práce se snaží dokázat, že význam lukostřelby hrál svou roli i v prostředí KNP. Naneštěstí se mi podařilo vyčlenit jakýsi prototyp specializovaných lukostřelců pouze v případě tří jedinců ze 43 možných hrobů. V souboru byla prokázána značná variabilita v hrobech obsahujících šipky. Vyskytují se velmi bohaté hroby na šipky, tak i velmi chudé. Pokud se zde budu také řídit věkem, jako v případě sekeromlatu, tak minimálně v prostředí tohoto souboru lukostřelba hrála víceméně stejnou roli. Jako lukostřelci by mohli být považováni dospělí jedinci od přibližně 20 do přibližně 60 let, případně by se hroty šípů mohly považovat za jakýsi amulet a také bojovnícký atribut pro jedince, kteří se neúčastnili ať už lovu nebo lučištnických bitev, proto byly přikládány do velkého množství hrobů šipky zastoupeny pouze jedním kusem. Toto se potvrdilo ve větším množství v případě dětských a ženského hrobu a také u hrobu starého jedince (65+). Tímto by lukostřelba mohla hrát ve společnosti signifikantní roli. U spousty hrobů však není známa poloha šipek, tomuto faktu pomáhá i žárové pohřbívání. Naštěstí v případě šipek se jedná pouze o 3 žárové hroby. Zajímavý se ovšem jeví hrob se šipkou ze Slatinic, kde se jedná snad o jediný hrobový nález šipky známý z celé Moravy, minimálně co se mi podařilo dohledat. Drtivě v těchto hrobech

naopak převládá sekeromlat, čímž opět potvrzuje svou roli atributu bojovníků, a ne prestižního nástroje. Prestižním nástrojem by se naopak mohl jevit právě luk se šípy. Domnívám se, že oproti sekeromlatům musí být investováno podstatně více času pro zvládnutí zacházení s tímto nástrojem. Obzvláště potom pro profesionální zacházení s tímto nástrojem. Že se jednalo o něco prestižního pro úzkou skupinu lidí může nasvědčovat i výskyt pouze pěti (šesti v případě 1DEN) hrobů naznačujících výskyt toulce. Do této skupiny pěti hrobů se řadí tři z nejbohatších hrobů z celého souboru. Ve dvou případech hrobů III/35 a IV/35 mám však dojem domnívat se, že funkce lukostřelce nebyla jejich hlavní funkcí.

Pro pokus interpretace společenského postavení lukostřelců může dále napomoci i tvar šipek. V rámci této práce se potvrdilo, že v případě příčných šipek je větší pravděpodobnost, že se budou vyskytovat ve větším počtu, než je jedna. V několika případech se jedná dokonce o dvojčíselná čísla. Tyto šipky se využívaly v severní skupině KNP a často se nacházejí ve velmi bohatých hrobech. V prostředí severní KNP je také pravděpodobnější využívání šipek k lovu. Naproti tomu jižní a jihovýchodní skupina je mohla používat spíše k mezilidským konfliktům. Tomu nasvědčuje její tvar, kdy hrot snáze pronikne k orgánům a může být i natřen jedem, jak uvádí Rinne (2001, 83-84). Bohatší hroby se šipkami severní KNP tedy naznačují, že lukostřelci měli lepší společenské postavení právě na severu. Často jsou šipky umístěny v hrobech s dalšími zbraněmi a ozdobami v podobě korálů nebo provrtaných zvířecích zubů. Ačkoliv role lukostřelce nebyla primární pro takové jedince, tak zvládnutí náročné praktiky jako je právě lukostřelba jim mohla dodat onu společenskou prestiž, a proto byli odměňováni pomocí vzácných předmětů jako jsou korále. Faktotové zátěže korále a čepele prokázaly, že se společně vyskytují v bohatých hrobech. Toto může být potvrzeno díky nejbohatším hrobům z tohoto souboru v podobě hrobů 1DEN, III/35, IV/35, K13. Všechny se nacházejí převážně v severní skupině. Otázkou stále zůstává, jaká byla role lukostřelby v jižní a jihovýchodní skupině. V případě hledání analogií v KZP nebo pozdějších obdobích je trojúhelníkovitý hrot šípu převládajícím tvarem oproti KNP, kde se vyskytují častěji šipky s dlouhým hrotem, ač se jedná pouze o severní skupinu.

Na základě příčných šípů, které mají dlouhé ostří, lze říci, že zde byly užívány širší vrstvou společnosti k lovu, kdy jsou specifické způsobem většího krvácení oproti trojúhelníkovitým šípkám a následné vykrvácení oběti, kterou mohli sledovat. Pro tuto domněnku by svědčil častý výskyt shluků o deseti a více kusech šipek. V druhém případě pak i mnou domnělý výskyt "lukostřeleckých kolonií" jako v případě Pevestorfu a Ostorfu. Šípka trojúhelníkovitá, běžná na jihu, však mohla mít naprosto jiný účel, jakým je právě boj. Tomu by napomáhala analogie z KZP, kde byl podíl lovené zvěře pravděpodobně nízký (Soriano et al. 2015, 169; Lemercier 2009, 136–137). Dále jde o fakt, že trojúhelníkový hrot snáze pronikne k orgánům a jeho oběť dříve usmrtí (Rinne 2001, 75–91). Dalším příkladem užívání luku a šípů jako vzácné, možná i primární zbraně v jižních regionech může být i menší zastoupení šipek umístěných ve shluku a častější výskyt šipek ojedinelých, které mohly značit jakýsi amulet, jak jsem zmínil výše. Válečník – lukostřelec by tedy byla pouze úzká vrstva nejvíce zdatných jedinců a řadila by tuto zbraň mezi nejprestižnější. Zvládnutí profesionálního zacházení s lukem by potom dotyčného jedince mohlo dostat do vládnoucí sféry. Toto by pak mohlo způsobit vznik kombinace sekeromlatu a šipek umístěných do stejného hrobu v případech B4 a H12, aby poukázaly na významné jedince, kteří zastávali mimo role bojovníka i jinou funkci – např. náčelníka nebo velitele.

Obzvláště vysoké postavení jedinců se zastoupením jak šipek, tak sekeromlatu bylo nastíněno výše. Další vydělení těchto jedinců však mohlo fungovat i v rámci regionů. Hrob muže 1DEN z Dragsholmu je v literatuře interpretován jako lovec, bojovník a válečník (Davidsen 1978, 168–173). Zastávání těchto několika funkcí tedy naznačuje, že role bojovníka opravdu nemohla být primární a jednalo se spíše možná o vůdce své komunity. Podobný případ mohl nastat i u hrobů B4 a H12 se zastoupením sekeromlatu společně se šípkou. Severské hroby jsou však značně bohatší, takže v českém prostředí se mohlo jednat o jistou alternativu k severským bohatým hrobům, takže se v hrobech těchto jedinců nenacházelo tolik předmětů. Na druhou stranu je zvláštní, že se bohatý muž z Dragsholmu nacházel v ojedinelém hrobě, kde

naopak hroby jedinců z Prahy-Bubenče a Máslovic byly umístěny na pohřebištích. Toto je možné vysvětlit opět odlišnými regionálními zvyklosti jižní a severní skupiny. Zajímavé je, že ani jeden z těchto bohatých hrobů nebyl spolehlivě součástí mohylového pohřebiště. Významní jedinci tedy mohli být pohřbeni takto všem na očích, aby si je lidé mohli připomínat jako významné jednotlivce, a ne jako širokou skupinu bojovníků v případě, že bychom se řídili interpretací mohyl jako hrobek pro náčelnickou vrstvu nebo bojovníky (Zápotocký 2008).

V případě druhé skupiny bohatých hrobů, obsahujících místo sekeromlatů sekeru, se nabízí spíše primární funkce lovců a bojovníků až sekundárně. Kombinace šipek a sekery potom naznačuje, že se také řadí mezi nejvíce schopné a vysoce postavené jedince, kteří měli přístup k vzácným předmětům, v tomto případě se však mohlo jednat o tesly z tvrdých hornin, oproti sekerám z pazourku, které jsou pro severské oblasti také běžné. V dalším případě mohl být společenský status vyjádřen prostřednictvím velkého množství dýk a korálů, pro které byla vyčleněna struktura prvního faktoru, kdy byly umísťovány převážně do bohatých hrobů.

Pravděpodobně lze prohlásit, že v KNP přeci jen nějaké členění společnosti na vyšší vrstvu a nižší vrstvu fungovalo. Obě tyto vrstvy také sdílely jednotnou identitu válečníků, reprezentovanou sekeromlaty. V případě lukostřelců pak pravděpodobně záleží, v jakém regionu se vyskytovali. V prostředí jižní KNP se však mohlo jednat o jedince s vyšším společenským statusem, což dokazují bohaté hroby z Prahy-Bubenče a Máslovic.

Druhý faktor vyčlenil nečekanou strukturu, pro kterou je typický výskyt nálevkovitých lahví mimo jednu výjimku pouze v kontextu polských kostrových hrobů v natažené poloze. Hrnce a misky s miskami jsou poté charakteristické pro moravské žárové hroby a nikdy se nevyskytují ve stejném hrobu jako lahev. To samé platí pro džbány a nálevkovité poháry. Vyznačilo se zde tedy jisté regionální zastoupení specifického artefaktu v podobě lahve, který ve sledovaném souboru nemá obdoby. V rámci validace druhého faktoru, který byl

typický pro tuto strukturu byla zjištěna vazba lahví do polského prostředí převážně jihovýchodní skupiny, do některých hrobů z východní skupiny a ojediněle pak do německého Laschendorfu. Ve většině případů se jedná o kostrové hroby. Jedná se o průměrně bohaté hroby, dalo by se je tedy možná označit jako jakési hroby "střední třídy". V rámci zbraní a potenciálních zbraní se v nich pak nacházely sekeromlaty, šipky i sekery. Nedá se tedy říci, že se jedná o vysoce společensky postavené jedince. Regionální výskyt lahví však dokazuje, že distribuce tohoto artefaktu byla z nějakého důvodu orientována do jihovýchodní skupiny KNP pro širokou vrstvu lidí různého společenského postavení.

V kontrastu k polským lahvím se staví výskyt ostatních keramických tvarů, převážně hrnců a mís či misek orientován do prostředí moravských mladších fází KNP. V těchto fázích se pohřbívalo výhradně žárově do několika typů mohylových hrobek. Pohřební zvyklosti těchto dvou oblastí mohou částečně tento jev vysvětlit, jelikož proti sobě staví kostrové pohřbívání s lahvemi a žárové pohřbívání často umístované do popelnic na lidské ostatky, kdy je hrnce a mísy díky svému tvaru mohly pojmout lépe než menší lahve. Toto by i vysvětlovalo koncentraci dalších tvarů jako džbány a nálevkovité poháry na území Moravy, a ne jihovýchodního Polska. V prostředí Moravy tak mohla mít pravděpodobně každá nádoba dva účely. V prvním případě účel v živé kultuře a po smrti jedince, který jí vlastnil, dosloužila i nádoba a byla vyčleněna ze živé kultury a společně s jedincem odložena na odpočinek. V Polsku na keramické nádoby pravděpodobně nahlíželi jinak, a to pouze jako na nádoby určené na jídlo nebo nápoje.

8 ZÁVĚR

V této práci šlo o zjištění významu lukostřelby v období kultury nálevkovitých pohárů a také jejím odrazu ve společnosti společně se zjištěním sociálního statusu jedinců kteří měli v pohřební výbavě potenciální zbraň ve formě šipek nebo sekeromlatu.

Podařilo se mi vyčlenit širokou skupinu dospělých válečníků, kteří se prezentovali převážně “bojovníckým atributem” v podobě sekeromlatu. Dále také skupinu lovců – lukostřelců, na území severní skupiny KNP a potenciálních válečníků – lukostřelců, v prostředí jižní a jihovýchodní skupiny. V posledním případě byla vyčleněna skupina bohatých jedinců, kteří si vysloužili právo nosit jak sekeromlat, tak luk a šípy. Je možné, že se jednalo o náčelníky. Jejich hroby se nacházely mimo mohylová pohřebiště, pravděpodobně aby bylo poukázáno na jejich vysoké postavení. Bohatí jedinci mohli místo sekeromlatů v kombinaci s lukem také nosit ozdoby v podobě jantarových korálů nebo jiných ozdob v podobě provrtaných zvířecích zubů a k tomu také větší množství pazourkových čepelí.

V posledním případě byly prokázány dva regionální tvary keramických nádob. V prvním případě lahve charakteristické pro území jihovýchodní skupiny v Polsku a v druhém případě hrnce společně s mísami charakteristické pro moravská mohylová pohřebiště.

Myslím si, že vzniklé struktury mohou být využity k dalšímu výzkumu, který by mohl potvrdit hypotézy vzniklé v této práci a dalším vyčlenění určitých válečnických a loveckých skupin. Je tu však stále možnost, že díky malému souboru získaných dat jsou struktury náhodné. V případě dalšího výzkumu by podle mě bylo vhodné se soustředit na menší lokální skupiny KNP a získat potřebná antropologická data k případnému potvrzení či zamítnutí mnou vyčleněných skupin válečníků, lovců, a bohatých jedinců – náčelníků.

9 LITERATURA

Bagińska, J. 2006: Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych na stanowisku 25 w Łubczu, pow. Tomaszów Lubelski, In: libera J., Tunia k. (eds.), Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych, Lublin – Kraków, 423–430.

Bakker, J. A. 1973: De Westgroep van de Trechterbekercultuur, In: Glasbergen, W. (ed.): Studies over chronologie en geografie van de makers van hunebedden en diepsteekceramiek. Amsterdam.

Behrens, H. - Schroter, E. 1980: Siedlungen und Gräber der Trichterbecherkultur und Schnurkeramik bei Halle (Saale): ergebnisse von Ausgrabungen. Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle. Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften.

Beier, H. - Beran. 1994: Das Neolithikum im Mittelelbe-Saale-Gebiet und in der Altmark. Eine Übersicht und ein Abriß zum Stand der Forschung. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 4. Halle.

Biermann, E. 2013: Gewalt und Aggression in Alt – und Mittelneolithikum. Keulenköpfe und Äxte als Indikator für Krieg, Prestige und Gruppenidentität. In: T. Link - H. Peter-Röcher (eds.), Gewalt und Gesellschaft. Dimensionen der Gewalt in ur – und frühgeschichtlicher Zeit. Internationale Tagung an der Julius-Maximilians-Universität Würzburg, 14.–16. März 2013. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 259, 237–246.

Buchvaldek, M. 1986: Kultura se šňůrovou keramikou ve střední Evropě. I. Skupiny mezi Harzem a Bílými Karpatami, Praehistorica 7.

Brinch Petersen E. 1974. Gravene ved Dragsholm. Fra jægere til bønder for 6000 år siden. Nationalmuseets Arbejdsmark 1974, 112–120.

Clément, N. 2020: The prestige of warriors: Bell Beaker archers' equipment in Central Europe, *Préhistoires Méditerranéennes* 8 [Online], 1–63.

Constantini, G. 1967: Chalcolithique et céramique à triangles hachurés des Grands, Bulletin de la Société préhistorique française LXIV, 743-754.

Corboud, P. 2009a: La nécropole mégalithique de Sion, dolmens et stèles anthropomorphes. In: F. Mariéthoz (ed.). Les saisons du Petit-Chasseur. Sion: Association Sedunum nostrum 14, 60–75.

Corboud, P. 2009b: Les stèles anthropomorphes de la nécropole néolithique du Petit-Chasseur à Sion (Valais, Suisse), Bulletin d'études préhistoriques et archéologiques alpines 20, 1-89.

Černá, E. – Velímský, T. 1991: Lidské kosterní pozůstatky v sídlištních objektech kultury nálevkovitých pohárů v Malém Březně, okr. Most. AR 43, 47–62.

Davidson, K. 1978: The final TRB Culture in Denmark: A Settlement Study. København.

Dobeš, M. – Kostka, M. – Likovský, J. 2011: Pohřebiště mladšího stupně kultury nálevkovitých pohárů v Praze – Bubenci a Dejvicích. Archeologie ve středních Čechách 15.

Dohnal, V. 1974: Eneolitický mohylník v drahanovicích (okr. Olomouc), Přehled výzkumů 1973, 20–22.

Dirks, U. – Stark, J. 2013: Ein Bestattungsplatz der frühen bis älteren Trichterbecherkultur bei Melzow, Lkr. Uckermark, Veröffentlichungen zur brandenburgischen Landesarchäologie · Band 47, 109–138.

Drozdová, E. – Šmíd, M. 2016: An inhumation grave of the Baalberg Group of the Funnel Beaker Culture in držovice na Moravě, Prostějov district (Moravia, Czech Republic). In: Kovárník, J. et al.: Centenary of Jaroslav Palliadi's Neolithic and Aeneolithic Relative Chronology (1914–2014), Hradec Králové – Ústí nad Orlicí, 273–293.

Duchniewski, B. – Schunke, T. 2014: Die Gräber der Baalberger Kultur auf der Hochfläche bei Salzmünde-Schiepzig. In: Meller, H. – Friederich, S. (eds.) Salzmünde-Schiepzig – ein Ort, zwei Kulturen Ausgrabungen an der Westumfahrung Halle (A 143) Teil I, Halle, 193–210.

Florek, M. 2008: Cmentarzyska z grobami „niemegalitycznymi” i pochówki w jamach gospodarczych w obrębie osad w grupie południowoschodniej kultury pucharów lejkowatych, In: Libera J. – Tunia k. (eds.), Idea megalityczna w obrzędzie pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych, Lublin – Kraków, 407–422.

Florek, M. 2008: Cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych na wyżynie sandomierskiej. historia i stan badań, Wiadomości Archeologiczne LX, 97-123.

Fokkens, H. – Achterkamp, Y. – Kuijpers, M. 2008: Bracers or Bracelets? About the Functionality and Meaning of Bell Beaker Wrist-guards, Proceedings of the Prehistoric Society 74, 109-140.

Friedrich, T. 2007: The strike-a-lights from the Ostorf graves, Bericht der RGK 88, 415–428.

Fry, D. P. 2007: Beyond war: The human potential for peace. Oxford: Oxford University Press.

Gajewski, L. 1949: Kultura czasz lejkowatych między Wisłą a Bugiem. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, 4, 1–194. Lublin.

Gottwald, A. 1925: Mohyly se žárovými hroby nordickými u Slatinek, Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci 36, 5–15.

Grygarová, E. 2021: Válečnictví v době kamenné. Diplomová práce na FF ZČU v Plzni. Plzeň.

Guilaine, J. – Zammit, J. 2005: The Origins of War: Violence in Prehistory. Oxford: Blackwell Publishing

van Hagen, J. O. 1915: Neuere Funde von Steinzeitgräbern in der Uckermark, *Mannus* 7, 40 – 43.

Houšťová, A. 1960: Die Trichterbecherkultur in Mähren Kultura nálevkovitých pohárů na Moravě. In: *Fontes Archaeologici Pragenses* 3. Praha.

Hornig, C. 2003: Ein Bestattungsplatz der Baalberger Kultur in Zörbig, Ldkr. Bitterfeld, *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte*, Band 87, 9 – 27.

Janković, I. et al. 2017: Prehistoric massacre revealed. Perimortem cranial trauma from Potočani, Croatia, *Anthropologischer Anzeiger* 74(2), 131–141.

Jankowska D., Wiślański T. 1991: Trichterbecherkultur im polnischen Tiefland. Die wichtigsten Forschungsprobleme. In: Jankowska, D. (Ed.): *Die Trichterbecherkultur. Neue Forschungen und Hypothesen*, Teil II, Instytut Prahistorii UAM & Zakład Archeologii Wielkopolski IHKM, Poznań, 53–77.

Jażdżewski, K. 1936: *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce zachodniej i środkowej*. Poznań.

Kissel, M. – Kim, N. C. 2019: The emergence of human warfare: Current perspectives, *American Journal of Physical Anthropology* 168 (67), 141-163

Kossian, R. 2004. *Nichtmegalithische Grabanlagen der Trichterbecherkultur in Deutschland und den Niederlanden*. Veröffentlichungen. Landesamtes für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen-Anhalt, Landesmuseum für Vorgeschichte. Band 58/1. Halle.

Kovářová, T. 2005: Štípaná industrie kultury se šňůrovou keramikou, In: *Příspěvky k prostorové archeologii* 2, 21–68.

Duday, H. – Kowalewska-Marszałek, H. 2003: Trumny drewniane w „megalitycznych” komorach grobowych kultury pucharów lejkowatych Zintegrowane badania antropologiczno-archeologiczne cmentarzyska w Kicharach Nowych (Małopolska), *archeologia polski* 48, 77–108.

Křišťuf, P. 2004: Pohřebiště ve Velkých Žernosekách a problém mohyl KNP v Čechách. In: M. Lutovský (ed.), Otázky neolitu a eneolitu 2003, Praha, 287-294.

Křišťuf, P. 2005: Džbány českého eneolitu, In: E. Neustupný – J. John (eds.), Příspěvky k archeologii 2, Plzeň, 69–27.

Turek, J. - Křišťuf, P. 2023: Zapomenutá posvátná místa v České krajině - Domy mrtvých pod řípem: Nejstarší pohřební mohyly v čechách, Vesmír 102, 636-639.

Król, D. 2011: Chamberless Tombs in southeastern group of funnel beaker Culture. In: Collectio archaeologica ressoviensis. Tomus XVII. Rzeszów.

Król, D. 2015a: Cmentarzyska z grobowcami bezkomorowymi: grupa Wschodnia i Południowo-wschodnia Kultury Pucharów Lejkowatych zróżnicowanie, datowanie i geneza. Tom I. Rzeszów.

Król, D. 2015b: Cmentarzyska z grobowcami bezkomorowymi: grupa Wschodnia i Południowo-wschodnia Kultury Pucharów Lejkowatych zróżnicowanie, datowanie i geneza. Tom II. Rzeszów.

Küßner, M. 2015: Ein ranghoher Krieger – Das besondere Grab der Glockenbecherkultur von Apfelstädt. In: H. Meller - M. Schefzik (eds.), Krieg – Eine archäologische Spurensuche. Begleitband zur Sonderausstellung im Landesmuseum für Vorgeschichte Halle (Saale) vom 6. November 2015 bis 22. Mai 2016. Halle, 201-202.

Lemercier, O. 2009: Le guerrier dans l'Europe du 3e millénaire avant notre ère. L'arc et le poignard dans les sépultures individuelles campaniformes. In: L. Baray – M. Honneger – M. Dias – Meirinho (eds.), L'armement et l'image du guerrier dans les sociétés anciennes: de l'objet à la tombe, 121-165.

Libera, J. – Zakościelna, A. 2006: Inwentarze krzemienne z grobów grupy południowowschodniej kultury pucharów lejkowatych, In: libera J., Tunia k. (eds.), Idea megalityczna w obrzędzie pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych, lublin – kraków, 135–169.

Lübke, H. – Lüth, T. – Terberger, F. 2009: Fishers or farmers? The archaeology of the Ostorf cemetery and related Neolithic finds in the light of new data, Bericht der RGK 88, 307–338.

Meyer, M. 1993: Pevestorf 19. Ein mehrperiodiger Fundplatz im Landkreis Lüchow-Dannenberg. Veröff. der urgesch. Slg. des Landesmus. in Hannover 41. Oldenburg.

Midgley, M. (2005). The monumental cemeteries of Prehistoric Europe. Stroud: Tempus.

Motyková, K. 1998: Mohyla z pozdní doby kamenné zůstane v Nymburce zachována. Polabí 32, 6–26.

Moucha, V. 1963: Eneolitické pohřebiště ve Velkých Žernosekách. ČNM 132, 125–136.

Nawata, K. 2019: A glorious warrior in war: Cross-cultural evidence of honor culture, social rewards for warriors and intergroup conflict, Group Processes & Intergroup Relations, 1–15.

Neustupný, E. 1965: Hrob z Tušimic a některé problémy kultury se šňůrovou keramikou, Památky archeologické 56, 392–456.

Neustupný, E. 1986: Sídlní areály pravěkých zemědělců, PA 77, 226–234.

Neustupný, E. 2005: Syntéza struktur formalizovanými metodami – vektorová syntéza, In: Příspěvky k archeologii 2.

Neustupný, E. 2007: Metoda archeologie. Plzeň.

Neustupný, E. (ed.) 2008: Archeologie pravěkých Čech 4 - Eneolit. Praha.

Nowak, M. 2009: Drugi etap neolityzacji ziem polskich, Krakow.

Papiernik, P. – Wicha, J. – Płaza, D. K. 2018: Excavations of the Kuyavian megalithic long barrow no. 2 of the Funnel Beaker culture, situated on site no. 1

at Gaj, commune of Izbica Kujawska, province of Kuyavia-Pomerania, *Prace i MATERIAŁY. MUZEUM ARCHEOLOGICZNEGO I ETNOGRAFICZNEGO W ŁODZI, ŁÓDŹ.*

Píč, J. L. 1890-92: Archeologický výzkum ve středních Čechách: Hroby se skrčenými kostrami, *PA 15*, 401–412.

Pleinerová, I. 2002: Hostivice: Animal and human skeletons from an early eneolithic settlement, *PA 93*, 5–28.

Pleslová-Štiková, E. 1985: Makotřasy. A TRB Site in Bohemia. *Fontes Archaeologici Pragenses 17*. Praha.

Preuss, J. 1966: *Die Baalberger Gruppe in Mitteldeutschland*. Berlin.

Price T. D. - Ambrose S. H. - Bennike P., Heinemeier J. - NoeNygaard N. - Brinch Petersen E. - Petersen P. V. - Richards M. 2007. New Information on the Stone Age Graves at Dragsholm, Denmark. *Acta Archaeologica 78*, 193–219.

Rinne, C. 2001: Pfeilköpfe der Trichterbecherzeit - Typologie und Funktionalität, *Archäologische Informationen 24/1*, 75-91.

Robb, J. 2009: People of Stone: Stelae, Personhood, and Society in Prehistoric Europe, *Journal of Archaeological Method and Theory 16*, 162-183.

Růžičková, P. 2009: Bow-Shaped Pendants of the Bell Beaker Culture, *Acta Archaeologica Carpathica 44*, 37–72.

Ryan, J. – Desideri, J. – Besse, M. 2018: Bell Beaker Archers: Warriors or an Ideology? *Journal of Neolithic Archaeology 20*, 97–122.

Rzepecki, S. 2004: Społeczności środkowoneolitycznej kultury pucharów lejkatych na Kujawach, *pozn.*

Stocký, A. 1926: *Pravěk země České, Věk kamenný I.*

Schönigerová, V. 2011: Pohřební ritus kultury nálevkovitých pohárů v jádru střední Evropy. Diplomová práce na katedře archeologie ZČU v Plzni. Plzeň.

Schulting, R. J. 2013: War without warriors? The nature of interpersonal conflict before the emergence of formalized warrior elites. In: S. Ralph (ed.), *The Archaeology of Violence. Interdisciplinary Approaches*, 19–36.

Soriano, I. et al. 2015: Open Warfare or the Odd Skirmish? Bell Beaker Violence in the NorthEastern Iberian Peninsula, *Oxford Journal of Archaeology* 34, 157-183.

Šebela, L. – Drechsler, A. 2018: Podivná dáma z Kamenného vrchu. *Tajemství české minulosti* 79 (2018), 54-56.

Šíp, M. 2004: Hroby se zbraněmi a potenciálními zbraněmi v neolitu a eneolitu. Bakalářská práce na fakultě humanitních studií ZČU v Plzni. Plzeň.

Šmíd, M. 2003: Mohylová pohřebiště kultury nálevkovitých pohárů na Moravě. In: *Pravěk - Supplementum* 11. Brno.

Šmíd, M. – Tvrdý, Z. – Parma, D. – Kos, P. 2018: Pohřebiště kultury nálevkovitých pohárů s pohřby v natažené poloze z Modřic, okr. Brno-venkov, *Acta Musei Moraviae*, 101–140. Brno.

Šmíd, M. 2017: Nálevkovité poháry na Moravě - Funnelbeaker Culture in Moravia. *Pravěk - Supplementum* 33. Brno.

Turek, J. 2007: Počátky válečnictví v eneolitu, *Živá archeologie* 8, 14–18.

Turek, J. 2015: Bell Beaker Stone Wrist-Guards as Symbolic Male Ornament. The Significance of Ceremonial Warfare in 3rd Millenium BC Central Europe. In: M.P. Prieto Martinez - L. Salanova (eds.), *The Bell Beaker Transition in Europe. Mobility and local evolution during rhe 3rd millennium BC*, 28 – 40.

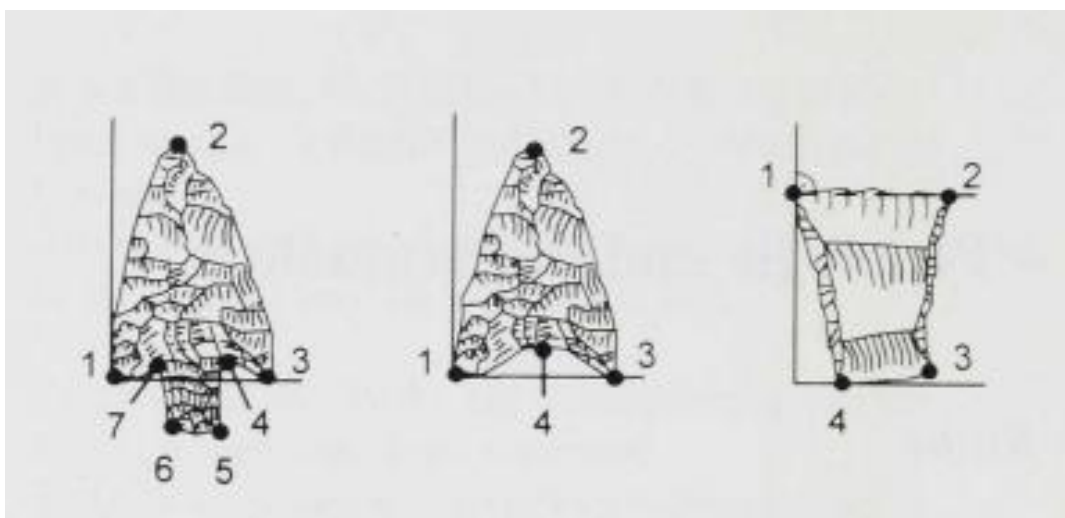
- Vandkilde, H. 2006: Warriors and Warrior Institutions in Copper age Europe. In: Ton, O. - Thrane, H. - Vandkilde, H. (eds.), *Warfare and Society: Archaeological and Social Anthropological Perspectives*, 393–422.
- Vencl, S. 1979: Počátky zbraní. K otázce poznatelnosti pravěké výzbroje, *Archeologické rozhledy* 31, 640–694.
- Vencl, S. 1983: K problematice fortifikací v archeologii, *Archeologické rozhledy* 35, 284–315.
- Vencl, S. 1984: *Otázky poznání vojenství v archeologii*. Praha: Archeologický ústav ČSAV.
- Vierzig, A. 2020: Anthropomorphic Stelae of the 4th and 3rd Millennia Between the Caucasus and the Atlantic Ocean, *Proceedings of the Prehistoric Society* 86, 111–137.
- Wahl, J. - König, H. G. 1987: Anthropologisch-traumatologische Untersuchung der menschlichen Skelettreste aus dem Bandkeramischen Massengrab bei Talheim, Kreis Heilbronn, *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 12, 65–193.
- Wahl, J. - Trautmann, I. 2012: The Neolithic Massacre at Talheim: A Pivotal Find in Conflict Archaeology. In: R. Schulting - L. Fibiger (eds.), *Sticks, Stones and Broken Bones. Neolithic Violence in a European Perspective*, 77–100.
- Wallis, R. 2014: Re-examining stone 'wrist-guards' as evidence for falconry in later prehistoric Britain. *Antiquity* 88, 411-424
- Wierciński H. 1905: Groby kamienne ze szkieletami z epoki kamienia gładzonego odkryte pod nałęczowem w roku 1903, *Światowid* 6, 81–88.
- Woltermann, G. 2015: Bernstein in der norddeutschen Trichterbecherkultur – Amber in the North German Funnel Beaker Culture, *Die Kunde N.F.* 64, 171–195.

Zápotocký, M. 1981: K rozšíření sekeromlatů kultury nálevkovitých pohárů, *Varia Archaeologica* 2, 63-66.

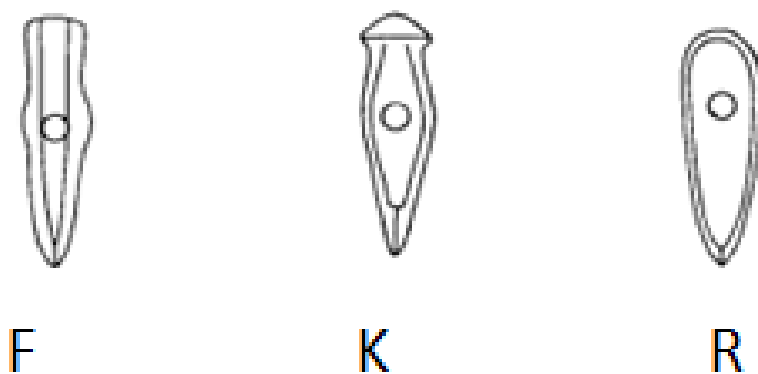
Zápotocký, M. 2013: Kultura nálevkovitých pohárů v severočeském Polabí (ca 40.-33. století př. Kr.) – The Funnel Beaker Culture (TRB) in the North Bohemian Elbe region, *Archeologie ve středních Čechách* 17, 387-513.

Zápotocký, M. 2023: Dlouhé mohyly a kamenné hrobky kultury nálevkovitých pohárů – nejstarší monumentální pohřební stavby v Čechách (ca. 40./39. – 34./33. stol. Před KR.), *Archeologie ve středních Čechách* 27, 374-525.

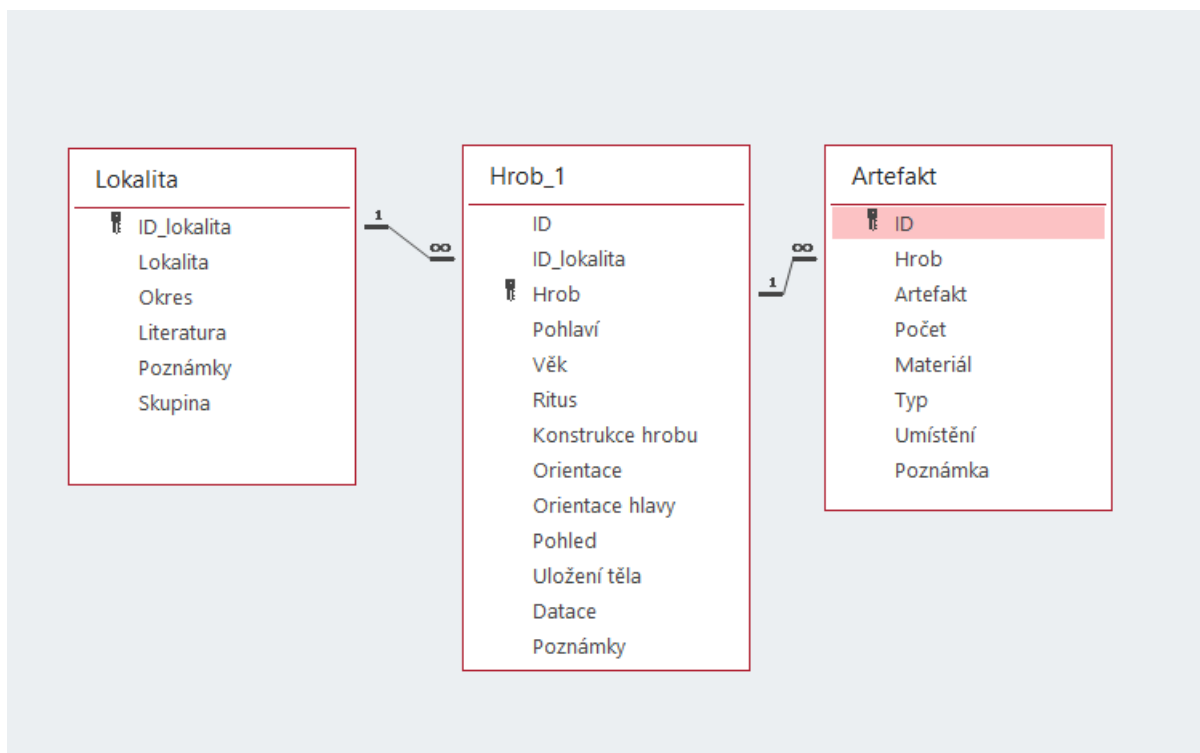
10 PŘÍLOHY

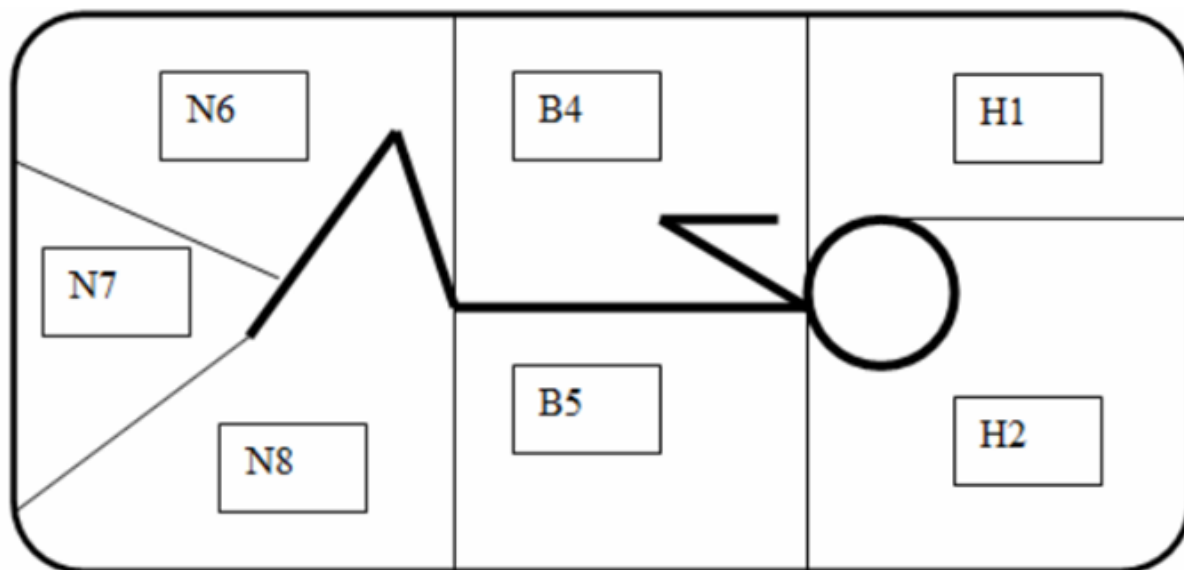
Obr. 1: Trojúhelníkovité a příčné šipky (Rinne 2001, 76, Abb. 1)

Obr. 2: Typy sekeromlatů zasotupené ve sledované skupině (Zápotocký 1992)

Obr. 3: Databáze hrobů

Obr. 4: Rozdělení hrobu na sektory (Schönigerová 2011, 81, obr. č. 17)

Correlations (Import Excel)											
Marked correlations are significant at $p < .05000$											
N= 118 (Casewise deletion of missing data)											
Variable	Amбра	Čepel	Džbán	Hmec	Korál	Lahev	Mísa	Pohár	Sekera	Sekeromlat	Šipka
Amбра	1,000000	-0,063753	0,132857	0,170573	-0,148246	0,203932	0,170573	-0,038572	-0,069210	0,034179	-0,047718
Čepel	-0,063753	1,000000	-0,084758	-0,127229	0,458337	0,174474	0,001638	0,276644	0,178681	-0,228552	0,260598
Džbán	0,132857	-0,084758	1,000000	0,129611	-0,104587	-0,165748	0,201753	0,166650	-0,056682	0,052255	0,018719
Hmec	0,170573	-0,127229	0,129611	1,000000	-0,053022	-0,129099	0,654212	0,271999	-0,144358	0,160223	-0,189687
Korál	-0,148246	0,458337	-0,104587	-0,053022	1,000000	0,096010	-0,053022	0,389997	0,133233	-0,160122	0,218629
Lahev	0,203932	0,174474	-0,165748	-0,129099	0,096010	1,000000	-0,129099	-0,140015	0,073366	-0,031205	-0,090651
Mísa	0,170573	0,001638	0,201753	0,654212	-0,053022	-0,129099	1,000000	0,353254	0,009798	-0,002762	-0,017067
Pohár	-0,038572	0,276644	0,166650	0,271999	0,389997	-0,140015	0,353254	1,000000	-0,084115	-0,057990	0,218629
Sekera	-0,069210	0,178681	-0,056682	-0,144358	0,133233	0,073366	0,009798	-0,084115	1,000000	-0,446639	-0,031739
Sekeromlat	0,034179	-0,228552	0,052255	0,160223	-0,160122	-0,031205	-0,002762	-0,057990	-0,446639	1,000000	-0,656427
Šipka	-0,047718	0,260598	0,018719	-0,189687	0,218629	-0,090651	-0,017067	0,218629	-0,031739	-0,656427	1,000000

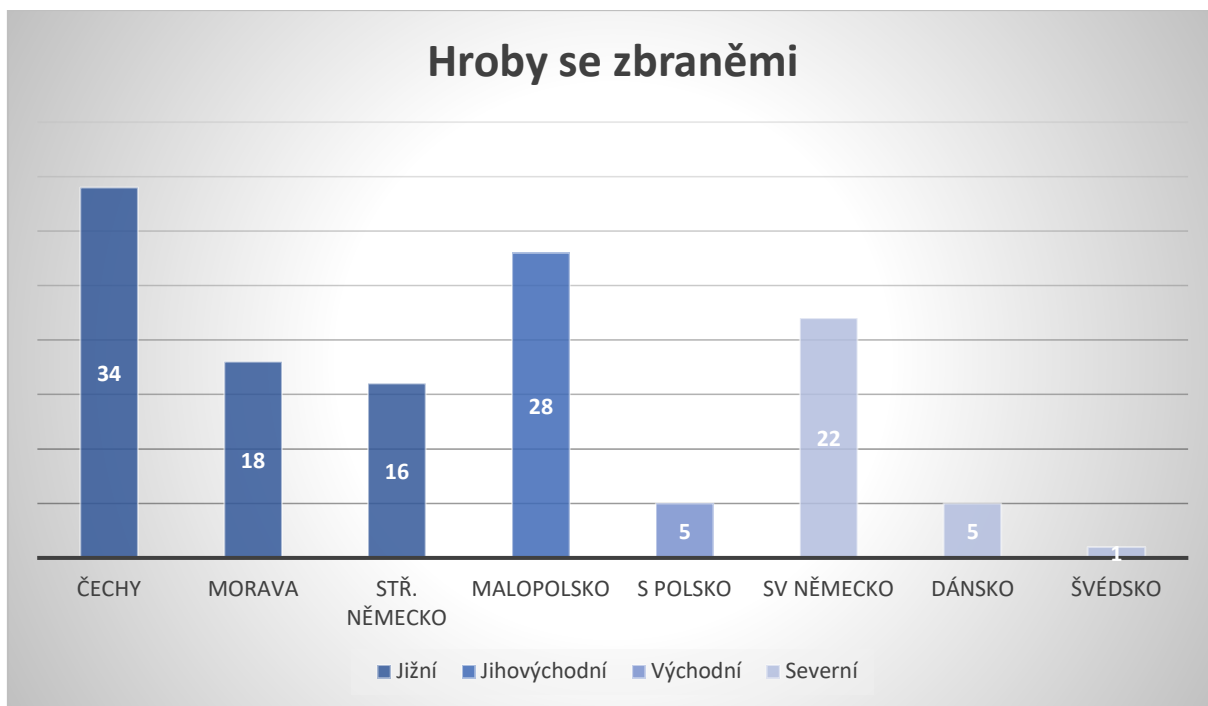
Obr. 5: Korelační matice

Value	Eigenvalue	% Total variance	Cumulative Eigenvalue	Cumulative %
1	4,050511	36,82283	4,05051	36,8228
2	2,496246	22,69314	6,54676	59,5160
3	1,366407	12,42188	7,91316	71,9379
4	0,991424	9,01295	8,90459	80,9508
5	0,874357	7,94870	9,77895	88,8995
6	0,431117	3,91925	10,21006	92,8188
7	0,322520	2,93200	10,53258	95,7508
8	0,236732	2,15210	10,76931	97,9029
9	0,161532	1,46847	10,93085	99,3713
10	0,069153	0,62866	11,00000	100,0000

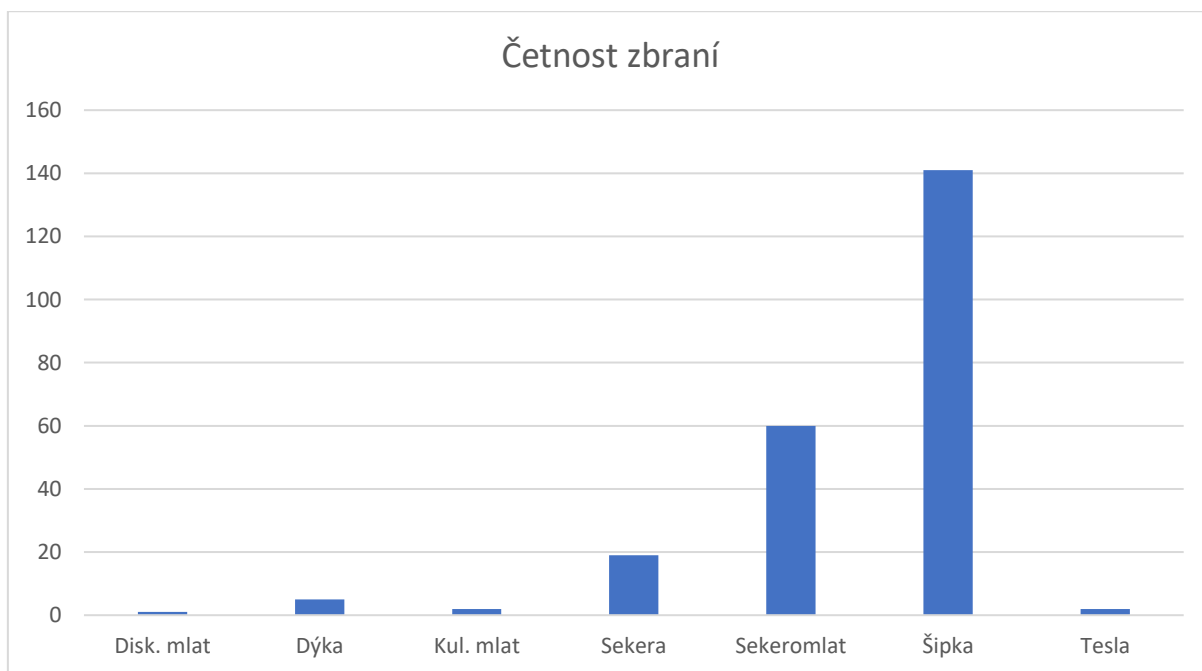
Obr. 6. Tabulka vlastních čísel

Variable	Factor 1	Factor 2	Factor 3
Amfora	0,729154	0,056040	-0,104262
Čepel	-0,708280	0,272893	0,433695
Džbán	0,424170	-0,550712	0,034524
Hrnec	0,240737	-0,734598	-0,405387
Korál	-0,866126	0,149345	0,273177
Lahev	0,066588	0,815986	-0,067080
Mísa	0,226498	-0,819899	-0,110216
Pohár	-0,611787	-0,672786	0,090004
Sekera	-0,006766	0,325125	0,655036
Sekeromlat	0,166343	-0,054009	-0,961955
Šipka	-0,332900	-0,097542	0,806561
Expl. Var	2,589932	2,851677	2,468836
Prp. Totl	0,235448	0,259243	0,224440

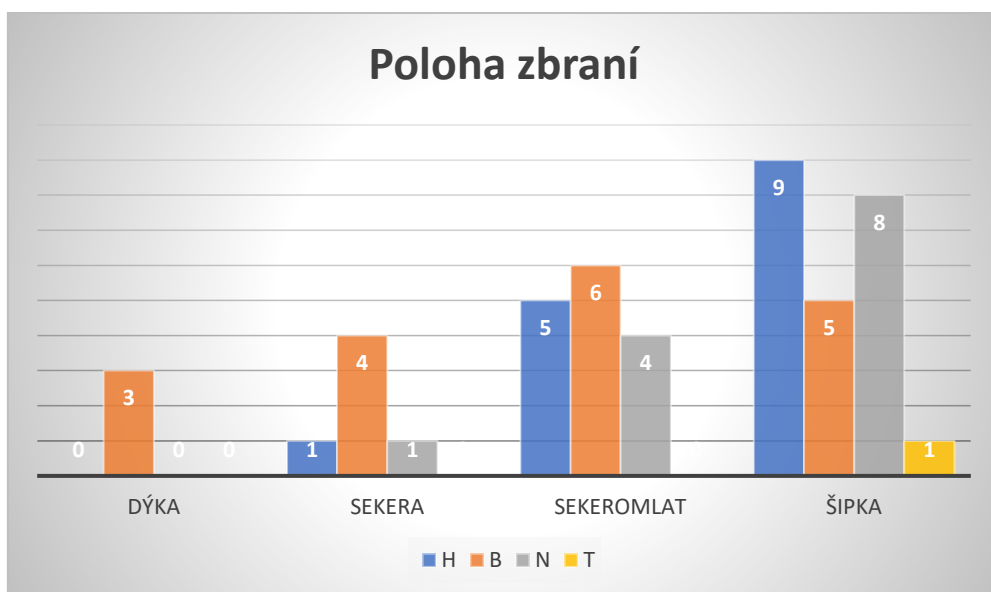
Obr. 7: Tabulka faktorových zátěží

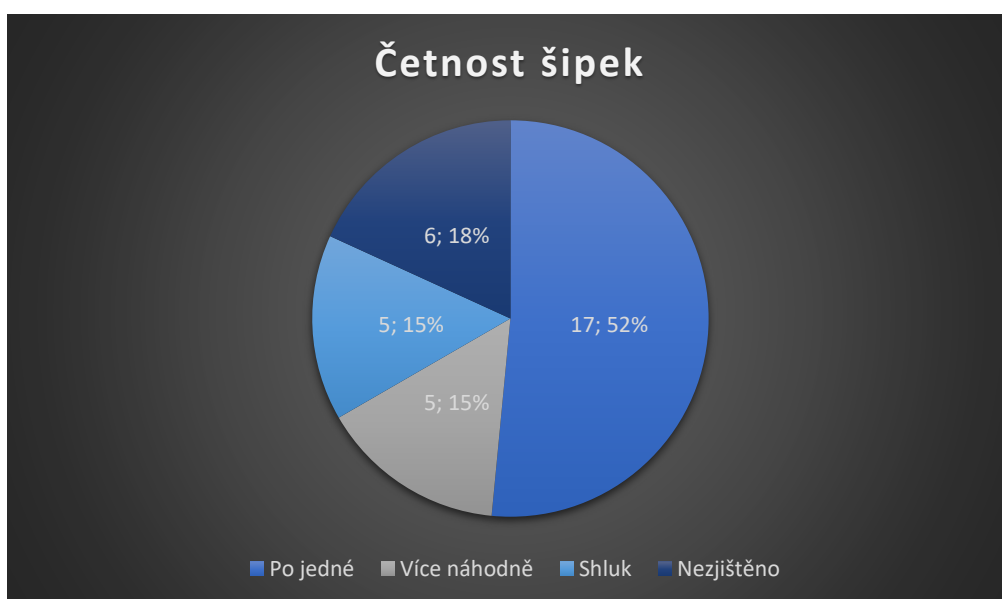
Obr. 8: Zastoupení hrobů sledovaných skupin KNP

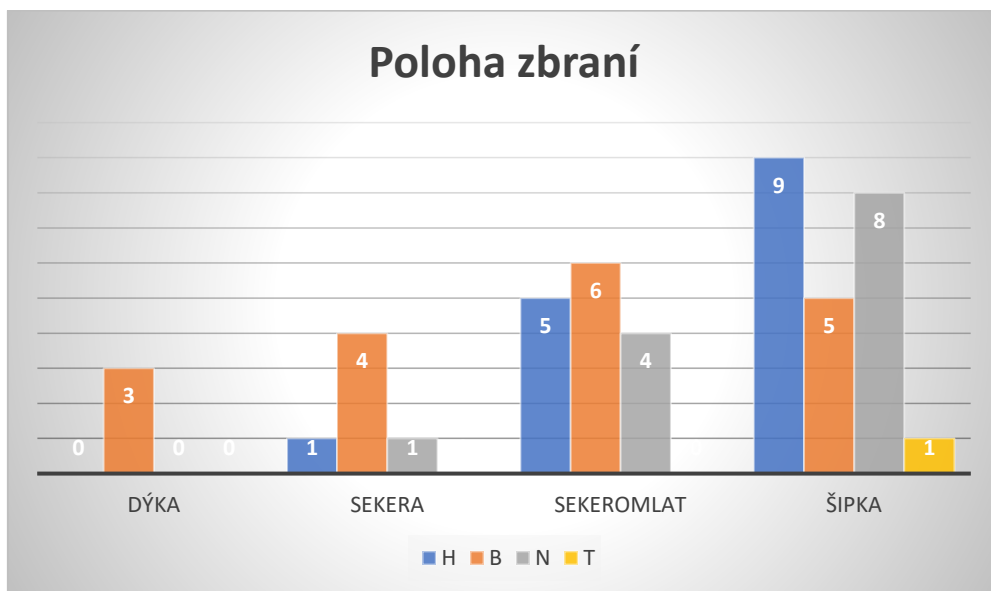
Obr. 9: Četnost zbraní v souboru

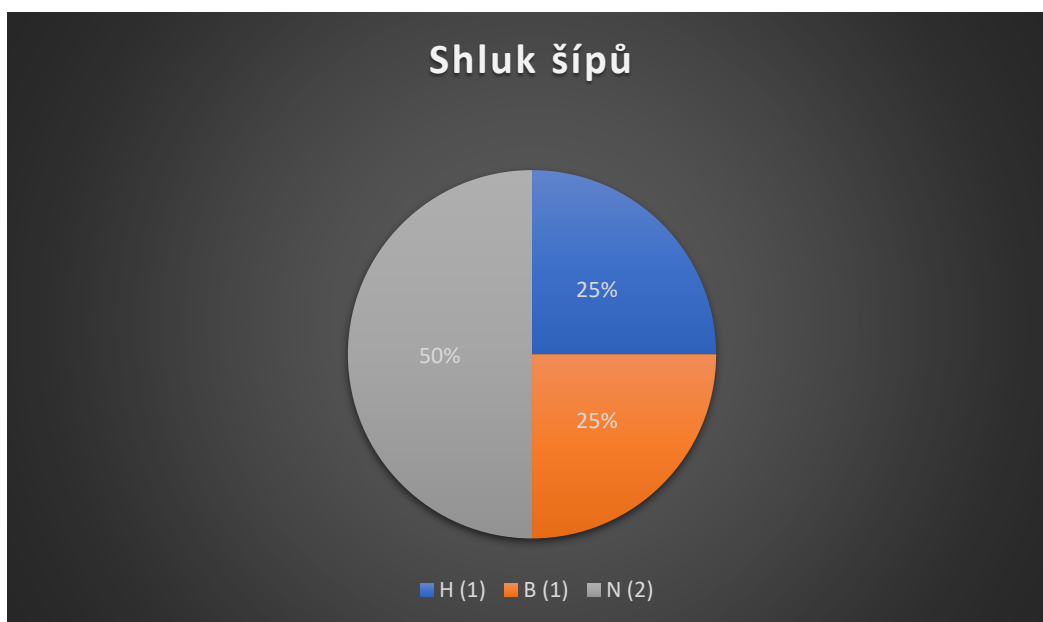
Obr. 10: Zastoupení zbraní v jednotlivých sektorech

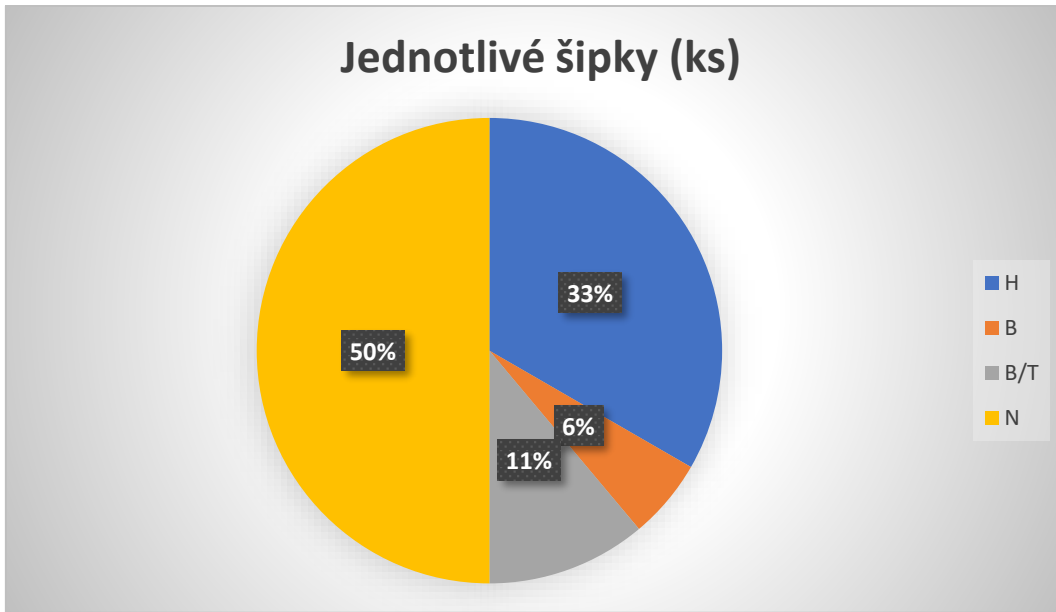
Obr. 11: Četnost šipek

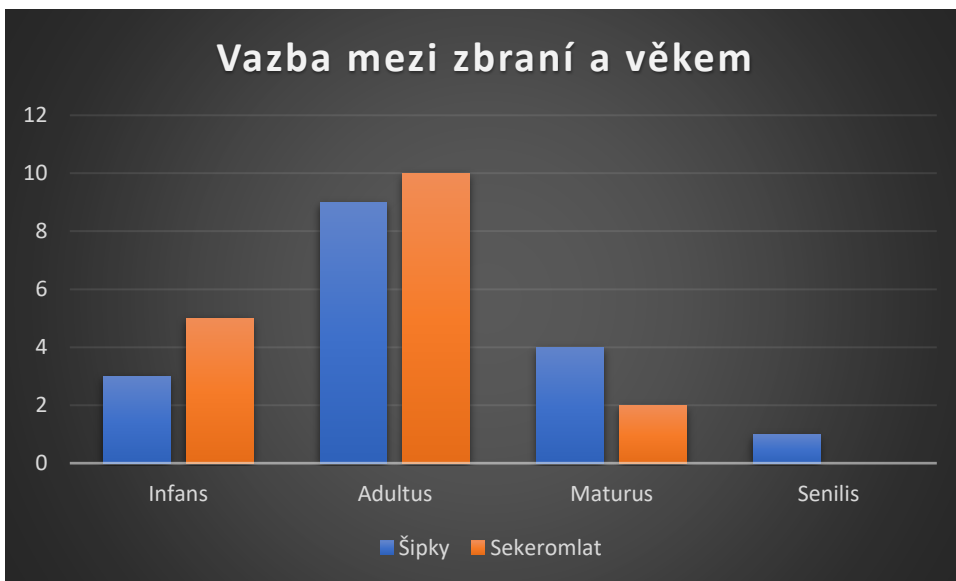
Obr. 12: Poloha zbraní v pohřební výbavě

Obr. 13: Sektory typické pro shluk šípů nebo potenciální toulec

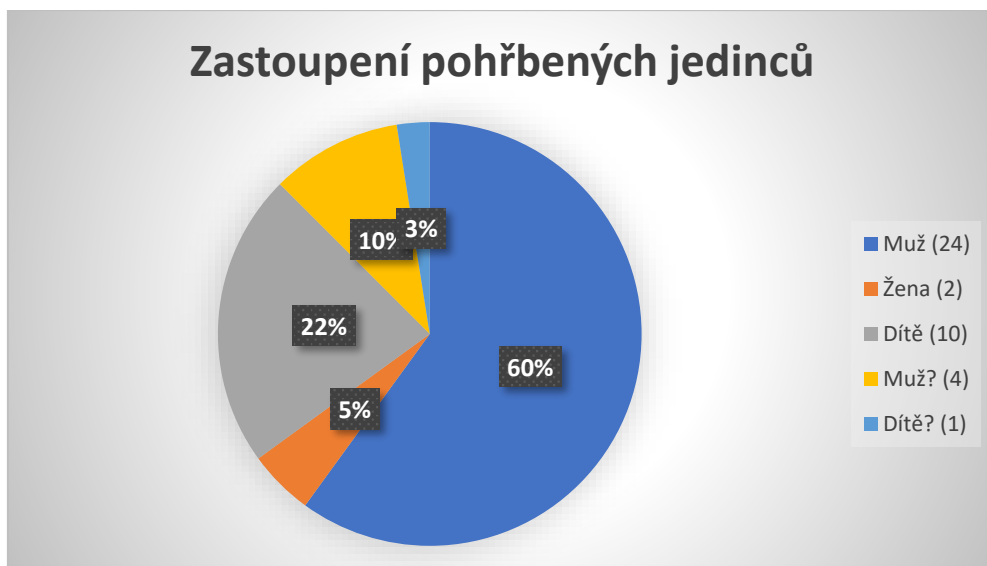

Obr. 14: Sektory typické pro jednotlivé šipky

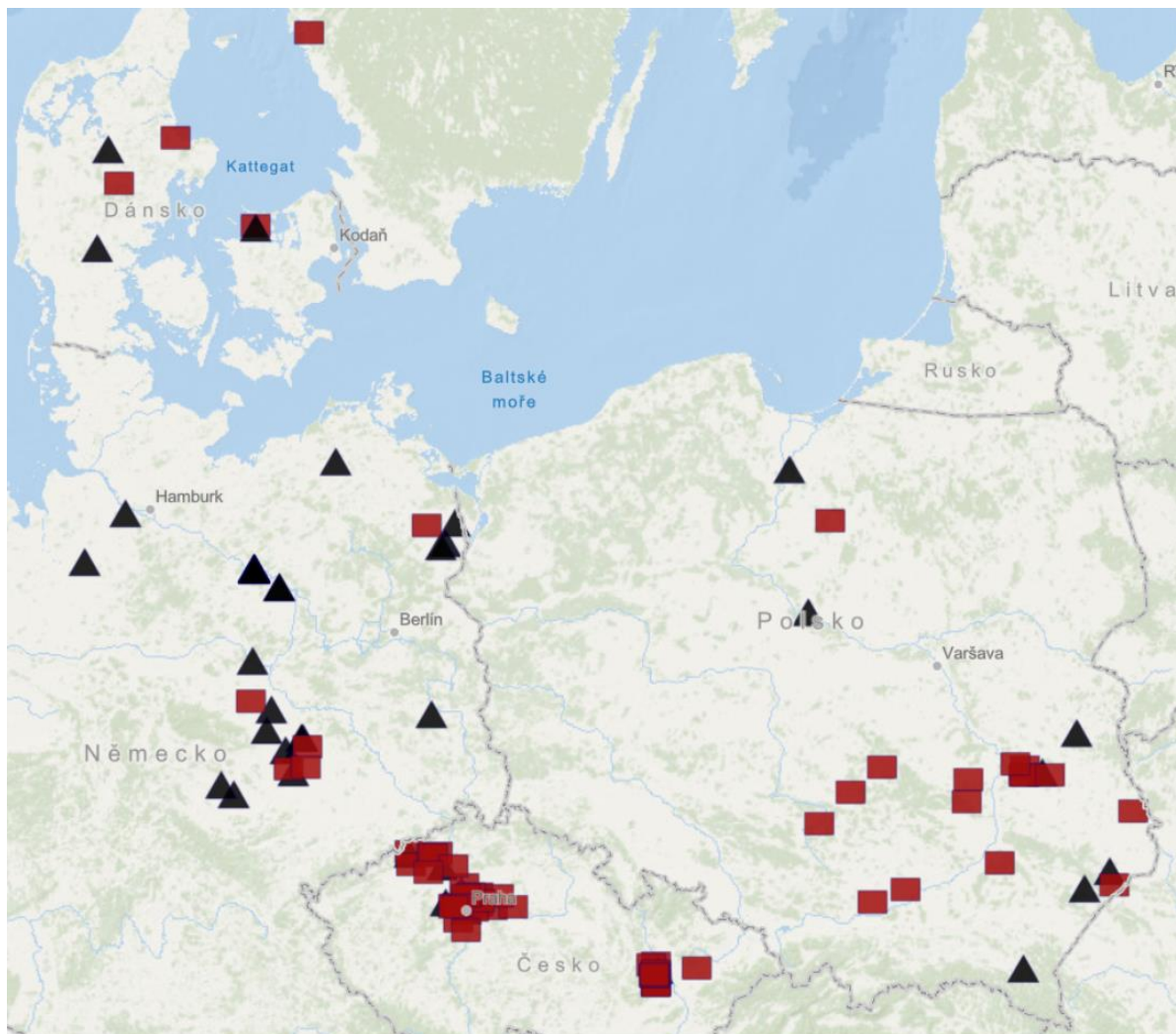

Obr. 15: Vazba mezi nejčastějšími zbraněmi a věkem

Zastoupení pohřbených jedinců

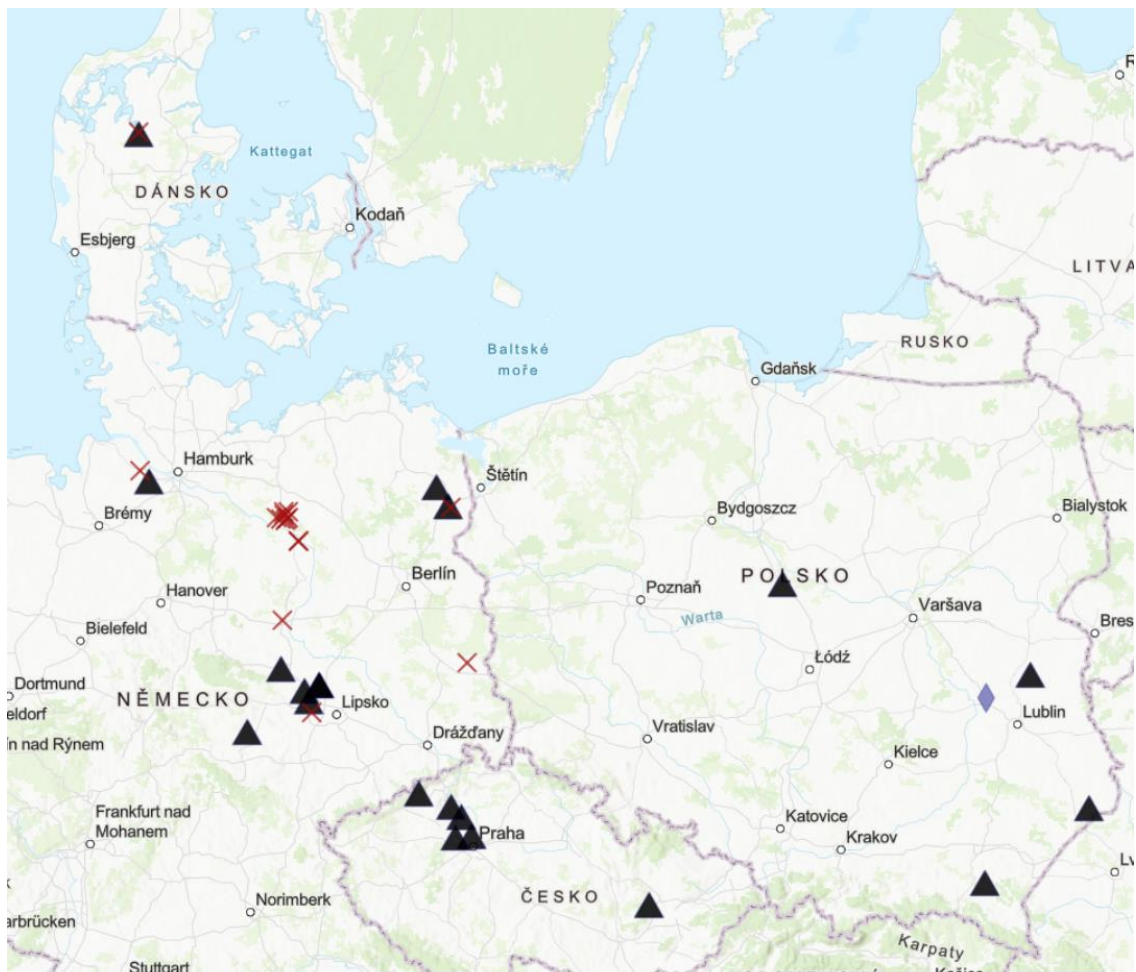

Obr. 16: Antropologická určení jedinců v hrobech

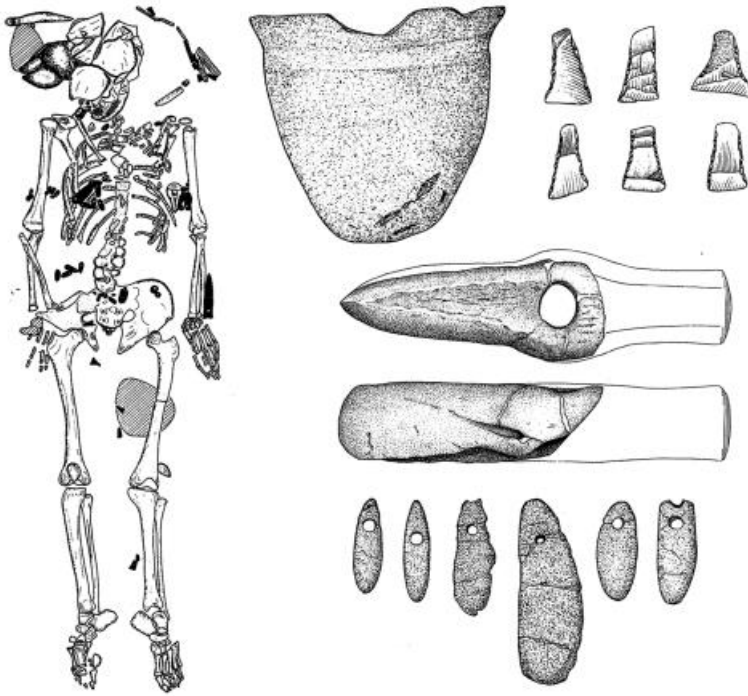
Sekeromlat (67)
 Šipka (43)

Obr. 17: Mapa distribuce sekeromlatů a šipek sledovaných skupin

✖ Příčná (17)
 ▲ Trojúhelníková (19)
 ◆ Kosočtvercovitá (1)

Obr. 18: Mapa distribuce hlavních typů šipek

Obr. 19: Hrob 1DEN, Dragsholm (okr. Sjælland) (Brinch Petersen 1974)